

**БАЛАЛАРДЫ
ҚАТЫГЕЗДІКПЕН ҚАРАУДАН
ЖӘНЕ СЕКСУАЛДЫҚ ПАЙДАЛАНУДАН
ҚОРҒАУ**

МОНИТОРИНГІ

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ**

**БАЛАЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН
ҚОРҒАУ КОМИТЕТІ**

ӘЛЕУМЕТТІК ЗЕРТТЕУЛЕР ИНСТИТУТЫ

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
БАЛАЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ КОМИТЕТІ
ӘЛЕУМЕТТІК ЗЕРТТЕУЛЕР ИНСТИТУТЫ

**БАЛАЛАРДЫ ҚАТЫГЕЗДІКПЕН ҚАРАУДАН
ЖӘНЕ СЕКСУАЛДЫҚ ПАЙДАЛАНУДАН ҚОРҒАУ
МОНИТОРИНГІ**

ӘДІСТЕМЕЛІК ҚҰРАЛ

Алматы қ., 2009

УДК 347.64
ББК 67.412
М 15

Рецензент психология ғылымының кандидаты, доцент *Г.М.Кәрібаева*,
Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Рецензент к.психол.н, доцент *Г.М. Карибаева*,
Евразийский национальный университет имени Л.Гумилёва

Аударған – Ж.К.Нұрбаева
Перевод – Ж.К.Нурбаева
Суреттер – *Гүлнәр Исмұханова*
Фотография – *Гульнара Исмұханова*

Г.Г.Исмұханова, А.Ж.Садықова. «БАЛАЛАРДЫ ҚАТЫГЕЗДІКПЕН ҚАРАУДАН ЖӘНЕ СЕКСУАЛДЫҚ ПАЙДАЛАНУДАН ҚОРҒАУ МОНИТОРИНГІ». Әдістемелік құрал. – Алматы: «Колесо» Баспа үйі, 2009 ж. – 160 б.

Г.Г.Исмұханова, А.Ж.Садықова. «МОНИТОРИНГ ЗАЩИТЫ ДЕТЕЙ ОТ ЖЕСТОКОГО ОБРАЩЕНИЯ И СЕКСУАЛЬНОЙ ЭКСПЛУАТАЦИИ». Методическое пособие. – Алматы: Печатный дом «Колесо», 2009 ж. – 160 с.

ISBN 9965-21-612-6

Әдістемелік құрал 2009 жылдың мамыр айында Ақтөбе, Алматы және Оңтүстік Қазақстан облыстарында, сондай-ақ Алматы мен Астана қалаларында жүргізілген әлеуметтік зерттеулердің нәтижесі болып табылады. Әдістемелік құралда балаларға қатыгездікпен қараудың және оларды сексуалдық пайдаланудың негізгі түрлері мен формалары сипатталған; Әлеуметтік зерттеулер институтының әлеуметтік зерттеулерінің нәтижелері берілген; педагогтарға, ата-аналар мен балаларға арналған қауіпсіздік стратегиясы жазылған, сондай-ақ халықтың түрлі топтарына практикалық ұсыныстар берілген. Әдістемелік құралды мектеп әкімшілігі, әлеуметтік педагогтар, кәмелетке толмағандар ісі жөніндегі мектеп инспекторлары, социологтар мен психологтар мектеп жасындағы балалармен жұмыс барысында қолдана алады.

Методическое пособие является результатом социологического исследования, проведенного в мае 2009 года в Актюбинской, Алматинской и Южно-Казахстанской областях, а также в городах Алматы и Астана. В методическом пособии описаны основные виды и формы жестокого обращения и сексуальной эксплуатации детей; представлены результаты социологического исследования ИСИ; описаны стратегии безопасности для педагогов, родителей и детей, а также даны практические рекомендации для различных групп населения. Методическое пособие может быть использовано в работе администраций школ, социальных педагогов, школьных инспекторов по делам несовершеннолетних, социологов и психологов в работе с детьми школьного возраста.

М 0303030000
000(05)-09

ISBN 9965-21-612-6

© Г.Г. Исмұханова, А.Ж. Садықова.
2009 ж.

МАЗМҰНЫ

ҚЫСҚАРТУЛАР	4
КІРІСПЕ	5
1 ТАРАУ. БАЛАЛАРҒА ҚАТЫГЕЗДІКПЕН ҚАРАУ ЖӘНЕ СЕКСУАЛДЫҚ ПАЙДАЛАНУ ҰҒЫМЫ	5
1.1. БАЛАЛАРҒА ҚАТЫГЕЗДІКПЕН ҚАРАУ СЕБЕПТЕРІ	7
1.2. БАЛАЛАРҒА ҚАТЫГЕЗДІКПЕН ҚАРАУДЫҢ НЕГІЗГІ ТҮРЛЕРІ	7
1.3. ДЕНЕ ЗОРЛЫҒЫ КЕЗІНДЕГІ ДЕНЕ ЖАРАҚАТТАРЫ МЕН ПСИХИКАЛЫҚ САЛДАРЛАРДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	11
1.4. ПСИХИКАЛЫҚ (ЭМОЦИОНАЛДЫҚ) ЗОРЛЫҚ САЛДАРЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	15
1.5. БАЛАЛАРДЫҢ ҚАЖЕТТІЛІКТЕРІН ЕЛЕМЕУ САЛДАРЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	17
1.6. СЕКСУАЛДЫҚ ЗОРЛЫҚ НЕМЕСЕ АЗҒЫРУ ӘЛЕУМЕТТІК ПРОБЛЕМЕ РЕТІНДЕ	19
1.7. СЕКСУАЛДЫҚ ЗОРЛЫҚ НЕМЕСЕ АЗҒЫРУ, СЕКСУАЛДЫҚ ПАЙДАЛАНУ САЛДАРЛАРЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	21
2 ТАРАУ. ӘЛЕУМЕТТІК ЗЕРТТЕУЛЕР НӘТИЖЕЛЕРІ	24
2.1. БАЛАЛАРДЫҢ ҚАУІПСІЗДІГІН ОҚУШЫЛАРДЫҢ, АТА-АНАСЫНЫҢ ЖӘНЕ САРАПШЫЛАРДЫҢ ПІКІРІМЕН БАҒАЛАУ	26
2.2. САРАПШЫЛАР ПІКІРІМЕН БАЛАНЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ ЖӨНІНДЕГІ ИНФРАҚҰРЫЛЫМНЫҢ ҚЫЗМЕТІН БАҒАЛАУ	30
3 ТАРАУ. БАЛА ҚАУІПСІЗДІГІ СТРАТЕГИЯСЫ	31
3.1. ҚАУІПСІЗДІКТІҢ ЖАЛПЫ ЕРЕЖЕЛЕРІ	31
3.2. СЕКСУАЛДЫҚ ЗОРЛЫҚ ПРОФИЛАКТИКАСЫ	35
3.3. МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛА ҚАУІПСІЗДІГІ СТРАТЕГИЯСЫ	41
3.4. 7 ЖАСТАН 10 ЖАСҚА ДЕЙІНГІ БАЛАНЫҢ ҚАУІПСІЗДІК СТРАТЕГИЯСЫ	43
3.5. 11 ЖАСТАН 14 ЖАСҚА ДЕЙІНГІ БАЛАНЫҢ ҚАУІПСІЗДІК СТРАТЕГИЯСЫ	45
3.6. 15 ЖАСТАН 18 ЖАСҚА ДЕЙІНГІ БАЛАНЫҢ ҚАУІПСІЗДІК СТРАТЕГИЯСЫ	47
4 ТАРАУ. ҰСЫНЫМДАР	56
4.1. ПЕДАГОГТАРҒА ҰСЫНЫМДАР	56
4.2. АТА-АНАЛАРҒА ҰСЫНЫМДАР	58
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ	60
ГЛОССАРИЙ	63

ҚЫСҚАРТУЛАР

ААҚК	Ата-аналарының қарауынсыз қалғандар
АБҰ	Арнаулы білім беру ұйымы
АҚШ	Америка Құрама Штаттары
АПБ	Аудандық полиция бөлімі
ӘБ	Әдістемелік бірлестік
ӘЗИ	Әлеуметтік зерттеулер институты
БАҚ	Бұқаралық ақпарат құралдары
ББ	Астана қаласының білім басқармасы
ВАК	Кәмелетке толмағандардың ісі және олардың құқықтарын қорғау жөніндегі ведомствоаралық комиссия
ДМ	Девиантты мінез-құлық
ДМБАБҰ	Девианттық мінез-құлықпен балаларға арналған арнайы білім беру ұйымы
ЕРҰББҰ	Ерекше режимде ұстайтын білім беру ұйымы
ЖЗҚ	Жастарды заңды қорғау
КИИ	Кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі инспектор
КТК	Кәмелетке толмағандардың ісі және олардың құқықтарын қорғау жөніндегі комиссия
КІБ	Кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі бөлімше
КІБ	Кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі бөлім
КТҮОБОО	Кәмелетке толмағандарды уақытша оқшаулау, бейімдеу және оналту орталығы
КАЖК	Қылмыстық-атқару жүйесінің комитеті
ҚР ІІМ	Қазақстан Республикасының ішкі істер Министрлігі
ҚР МАМ	Қазақстан Республикасының мәдениет және ақпарат Министрлігі
ҚР БҒМ	Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі
ҚР ҚК	Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі
ҚР ҚПК	Қазақстан Республикасының қылмыстық-процессуалдық Кодексі
ҚР	Қазақстан Республикасы
ҚӨЖ	Қиын өмір жағдайы
ҚТЖ	Қылмыстық -түзету жүйесі
ҚІББ	Қалалық ішкі істер басқармасы
ММ	Мемлекеттік мекеме
ОҚО	Оңтүстік Қазақстан облысы
ПББ	Педагогикалық бетімен кеткен балалар
ПДБ	Психикалық даму бөгелісі
РФ	Ресей Федерациясы
СП	Сараптамалық пікіртерім
ШҚО	Шығыс Қазақстан облысы
ХПС	Халық пікірін сұрау
ІІД	Ішкі істер департаменті
ІІБ	Ішкі істер бөлімі
ІІБ	Ішкі істер басқармасы (жеке аудандар бойынша)

КІРІСПЕ

«Балаларға қатыгездікпен қарау» ұғымы баланың ерекше қажеттіліктер мен құқықтарға ие дербес тіршілік иесі ретінде қабылдана бастаған қоғам дамуының кезеңінде пайда болды. «Балаларға қатыгездікпен қарауды» зорлықтың ерекше түрі ретінде алғаш рет дәрігерлер айқындады. Ол диагностикалық өлшемдердің – балаға қасақана жасалған кездейсоқ емес дене жарақаттарының пайда болуынан байқалған. Кездейсоқ емес жарақаттар Г.Кемпенің 1962 жылы медициналық тәжірибесіне енгізілген соққыға жығылған бала синдромының негізін қалаған [1]. Медициналық үлгі аясында алдын-ала диагностикаға және құрбан-балаға одан әрі дәрігерлік көмек көрсетуге баса назар аударылды. Г. Кемпенің жұмысы АҚШ-та балаларды қорғау және балаларға қатыгездікпен қарау жағдайларын тіркеудің ұлттық жүйесін жасау жөніндегі мамандандырылған қызметтің құрылуына әкелді. [2, 27-6.].

70-ші жылдардың ортасынан бастап балаларға қатыгездікпен қарауды психологтар кеңінен зерттей бастады. Олар балаларға қатыгездікпен қарауды зорлық құрбандары болған балалардың психикалық дамуының ықтимал бұзылуларына ерекше назар аудара отырып, бала-ата-ана қатынастары контекстінде қарастырды. Психологтардың балаларға қатыгездікпен қарауды зерттеуінің екінші бір маңызды байламы балаға қатыгездікпен қараудың ата-аналарында психикалық бұзылудың болуымен тікелей байланысты болмау фактісі болды. Сонымен қатар, зорлық келеңсіз әлеуметтік факторлардың тікелей салдары (жұмыссыздық, кедейлік, төмен білім деңгейі, нашар тұрғын үй жағдайы және т.б.) болып табылмайтыны, көп жағдайда бұл ата-ананың тұлғалық ерекшеліктерімен байланысты болатыны анықталды.

Балаларды қорғауға арналған негізгі халықаралық құжаттар «Бала құқықтары туралы декларация» және «БҰҰ-ның Бала құқықтары туралы конвенциясы» болып табылады. Көптеген елдердің заңнамаларында балаларды қатыгездікпен қараудан қорғауға бағытталған нормалар бар. Мұндай тыйым салулар балаларға қатыгездікпен қараудың алдын алмайды, бірақ аталмыш елдерде балаларды зорлықтан қорғауға арналған қажетті құқықтық негіз қалыптастырады.

Сексуалдық және отбасылық зорлықтың құрбаны болған балаларға көмектесетін ең дамыған қызметтер жүйесі Канада мен АҚШ-та. Соңғы 10-15 жыл ішінде Ұлыбритания, Швеция, Финляндия, Швейцария, Германия, Италия, Дания, сондай-ақ Иордания, Израиль және ОАР сынды елдерде балаларға қатыгездікпен қарауды айқындауға, оңалтуға және алдын алуға бағытталған бағдарламалар кең тарала бастады. Айталық, 1995 жылдың мамыр айында Осло қаласында «Бүгін алдын алу – емдеу өте кеш болуы мүмкін!» деген ұранмен балаларға қиянат жасаудың және оларды кемсітудің алдын алу жөнінде 5-ші Еуропалық конференция болып өтті. Сондай-ақ, соңғы бірнеше жыл ішінде, Ресей Федерациясы, Беларусь Республикасы және Украина сынды ТМД елдерінде мемлекеттік деңгейде балаларды қорғау мәселелеріне ерекше назар аударыла бастады.

Біздің елімізде баланың құқықтарын қорғайтын бірқатар заңнамалық актілер бар және бірқатар халықаралық актілер ратификацияланған. Оларға «Балаларға қатысты зорлықтың профилактикасы мен алдын алу бойынша әлеуметтік инфрақұрылымдарды

дамыту мәселелерін зерттеу» [3], «Бала құқығы және Қазақстан Республикасының заңнамасы» [4], «Кәмелетке толмағандар құқығы» [5], «Қазақстан Республикасының заңнамалық базасын балалардың құқықтарын қорғаудың халықаралық нормаларына сәйкестігі бөлігінде түгендеу және талдау жасау жөніндегі талдамалық баяндамада» [6] және т.б. әдістемелік құралдарда егжей-тегжейлі талдау жасалған.

Қазақстанға балаларға зорлық жасаудың алдын алудың әрекетті тетіктерін шұғыл түрде жасау қажет. Мұндай тетіктерді жасауда баланы «құрбан» болмауға үйретуге және оның тәнінің тек өзіне ғана тиісті екендігін түсіндіруге басты назар аударылуы тиіс. Сонымен қатар, баланы оның тәніне және еркіндігіне бөгде (бейтаныс) адамдардың тарапынан барлық қол сұғушылықтарға «жоқ» деп сеніммен айтуға үйрету қажет. Халықаралық тәжірибе зорлықтың барлық түрлерін жою мен алдын алудың оның салдарларын физикалық, медициналық және психологиялық оңалтуға қарағанда жақсы екендігін көрсетеді. Балаға қатыгездікпен қараудың және сексуалдық пайдаланудың алдын алудың тағы бір маңызды құрамдас бөлігі халықаралық стандарттар деңгейінде кадрлар дайындау болып табылады.

Бұл жұмыстың мақсаты – балаларға қатыгездікпен қарау және оларды сексуалдық пайдалану ұғымын ашу, негіздеу және олардың алдын алу мен анықтау бойынша ұсыныстар жасау болып табылады. Бұл әдістемелік құрал ата-аналарға, педагогтарға және әлеуметтік қызметкерлерге арналған. Жазылған ақпараттарды балалардың тәрбиесі үшін жауапты ересектердің пайдалануы балаларда сыни ойлау дағдыларын, «құрбан» болмау үшін ықтимал қатыгездікпен қараумен және сексуалдық зорлықпен байланысты түрлі жағдайларда өзін ұстау іскерлігін қалыптастыруға ықпал етуі мүмкін.

Сонымен қатар, әдістемелік құрал материалдары, ең алдымен, отбасындағы, мектептегі, әлеуметтік қорғау мекемелеріндегі, көшелердегі және т.б. балаларға зорлық көрсетудің алдын алуға бағытталған біртұтас мемлекеттік бағдарлама жасауға негіз болады, сондай-ақ бала үшін тәрбие мен білім беру кеңістігін қайта құруға әрі қауіпсіз орта қалыптастыруға ықпал ететін болады.

1 ТАРАУ. БАЛАЛАРҒА ҚАТЫГЕЗДІКПЕН ҚАРАУ ЖӘНЕ СЕКСУАЛДЫҚ ПАЙДАЛАНУ ҰҒЫМЫ

1.1. БАЛАЛАРҒА ҚАТЫГЕЗДІКПЕН ҚАРАУ СЕБЕПТЕРІ

Балаға қатыгездікпен қараудың жоғары ықтималдылығы факторлардың жиынтығымен негізделеді және қандай да бір себеппен түсіндірілуі мүмкін емес. Мұндай факторлар қатарына мыналар жатады:

- *ата-аналарының балалық шағында қатыгездікпен қарауды бастарынан өткізуі;*
- *қылмыстық зорлыққа бейімділігін қоса алғанда, ата-аналарындағы мінез-құлықтық бұзылулар;*
- *балада қауіп-қатер факторының болуы;*
- *отбасының басынан кешіріп отырған тұрмысының қолайсыз жағдайы;*
- *елдегі күрделі әлеуметтік-экономикалық өзгеріс кезеңдері және т.б.*

Жоғарыда аталған келеңсіз факторлар ата-аналардың алаңдаушылығын тудырады, балаға деген сүйіспеншіліктің қалыптасуын бұзады, бұл ең соңында қатыгездікпен қарауға әкеліп соғады.

Бүгінгі күнге дейін балаларға қатыгездікпен қараудың себептерін түсіндіретін эмбебап теория жасалмаған. Алайда қатыгездікпен қарауды қандай да бір нақты ғылым (әлеуметтану, психология, медицина және т.б.) шегінде қарастыратын көптеген жеке теориялар бар. «Балаларға зорлық көрсету адамның жеке ерекшеліктерін және қоғам дамуының сатысын сипаттайтын әлеуметтік және психологиялық факторлардың кешенінен туындайтын тек «адамның» проблемасы болып табылады» [7, 21-б.].

1.2. БАЛАЛАРҒА ҚАТЫГЕЗДІКПЕН ҚАРАУДЫҢ НЕГІЗГІ ТҮРЛЕРІ

Ата-аналардың, әлеуметтік қорғау, білім беру және денсаулық сақтау органдары қызметкерлерінің балаға зорлық көрсетудің неғұрлым кең тараған түрлері мен олардың диагностикалық белгілері туралы нақты түсініктері болуы тиіс. Бұл өздерінің күнделікті қызметінде баланың құқын қорғаудың бара бар әрі тиімді шараларын уақытылы айқындап, қабылдау үшін, сондай-ақ қорғаудың алдын алу шараларын ұйымдастыру үшін қажет.

Балаларға қатыгездікпен қарау дегеніміз – ата-аналардың, отбасының басқа мүшелерінің, қамқоршылардың, педагогтардың, тәрбиешілердің, құқықтық тәртіп органдары өкілдерінің және басқа да ересектердің (бұдан әрі – ересектер) нашар қарауының кез келген түрі. [8].

Қатыгездікпен қарау екі түрлі болады: ашық және жасырын. Уақытқа байланысты қатыгездікпен қарау қазіргі уақытта және өткен уақытта болған деп бөлінеді. Орын алу орны мен ортасына қарай қатыгездікпен қарау: үйде – туысқандарының тарапынан, мектепте – педагогтар немесе балалар тарапынан, көшеде – балалар, көршілер немесе басқа бейтаныс ересектер тарапынан болған деп бөлінеді [9].

БАЛАЛАРҒА ҚАТЫГЕЗДІКПЕН ҚАРАУДЫ МЫНАДАЙ ТҮРЛЕРТЕ БОЛУ ЖАЛҒЫ ҚАБЫЛДАНҒАН:

- ДЕНЕ ЗОРЛЫҒЫ;
- ПСИХИКАЛЫҚ (ЭМОЦИОНАЛДЫҚ) ЗОРЛЫҚ;
- БАЛАНЫҢ ҚАЖЕТТІЛІКТЕРІН ЕЛЕМЕУ;
- СЕКСУАЛДЫҚ ЗОРЛЫҚ НЕМЕСЕ АЗҒЫРУ ЖӘНЕ СЕКСУАЛДЫҚ ПАЙДАЛАНУ.

Дене зорлығы дегеніміз – бала тәніне дене жарақаттарының түсуіне әкелетін, оның денсаулығына немесе дамуына зиян тигізетін, не соңы қазалы жағдайға душар ететін ересектердің кез келген әрекеті немесе әрекетсіздігі. Дене зорлығына баланы есірткіні, алкогольды пайдалануға тарту, уландыратын заттарды немесе есеңгіреуге әкелетін медициналық препараттарды (мысалы, дәрігер тағайындамаған ұйықтататын дәрілер) қабылдауға мәжбүрлеу жатады. Дене зорлығы бір реттік немесе созылмалы болуы мүмкін.

ДЕНЕ ЗОРЛЫҒЫНЫҢ ТҮРЛЕРІ

- ҚОЛМЕН, АЯҚПЕН, БЕЛБЕУМЕН, ҚАМШЫМЕН ЖӘНЕ БАСҚА ДА ЗАТТАРМЕН ТҮРЛІ ДӘРЕЖЕДЕ БАЛАНЫ СОҚҚЫҒА ЖЫҒУ;
- БАЛАНЫ ИТЕРІП ЖІБЕРУ, НӘТИЖЕСІНДЕ ЖАРАҚАТ АЛУ ;
- ҚАЙНАҒАН СҰЙЫҚТЫҚТАР НЕМЕСЕ МҰЗДАЙ СУ ҚҰЮ;
- БАЛАНЫҢ ДЕНЕСІН ТЕМЕКІМЕН КҮЙДІРУ;
- ТҰНШЫҚТЫРУ;
- БАСЫН ҚАБЫРҒАҒА, ҮСТЕЛГЕ ЖӘНЕ Т.Б СОҒУ.

Психикалық (эмоционалдық) зорлық дегеніміз - балаға ересектер тарапынан тұлғаның дамуын тежейтін және мінездің патологиялық бітісін қалыптастыруға әкелетін мерзімді, ұзақ немесе тұрақты психикалық әсер ету.

ПСИХИКАЛЫҚ (ЭМОЦИОНАЛДЫҚ) ЗОРЛЫҚ ТҮРЛЕРІ

- БАЛАНЫ АШЫҚ ҚАБЫЛДАМАУ ЖӘНЕ ҮНЕМІ СЫН АЙТУ;
- БАЛАНЫ ЕЛЕМЕУ;
- БАЛА ҚҰНДЫЛЫҒЫН МОЙЫНДАУДАН БАС ТАРТУ;
- БАЛАНЫҢ АТА-АНАСЫНАН БІР НӘРСЕНІ СҰРАУ ҚҰҚЫҒЫН МОЙЫНДАУДАН БАС ТАРТУ;
- БАЛАНЫ СӨЗБЕН ҚОРҚЫТУ;
- БАЛАНЫ ҚОРЛАУ ТҮРІНДЕ АЙТЫЛҒАН ЖӘНЕ АБЫРОЙЫН КЕМСІТЕТІН ЕСКЕРТУЛЕР;
- ЕРЕСЕКТЕР БАЛАНЫҢ ҚАУІПСІЗДІГІНЕ ҚАМҚОРЛЫҚ РЕТІНДЕ ҚАРАСТЫРАТЫН БАСҚА АДАМДАР ТАРАПЫНАН БОЛУЫ МҮМКІН ДҰШПАНДЫҚ ӘРЕКЕТТЕРМЕН ҚОРҚЫТУ;

- ҮНЕМІ ӨТІРІК АЙТУ ЖӘНЕ ЕРЕСЕКТЕРДІҢ БАЛАҒА БЕРГЕН УӘДЕСІН ОРЫНДАМАУЫ (МЫСАЛЫ, БӨЛЕК ТҰРАТЫН АТА-АНА (ШЕШЕ НЕМЕСЕ ӘКЕ) БАЛАҒА ОНЫМЕН ЖЕКЕСЕНБІНІ БІРГЕ ӨТКІЗУГЕ УӘДЕ БЕРЕДІ ЖӘНЕ ӨЗ УӘДЕСІН ОРЫНДАМАЙДЫ);**
- БАЛАНЫ КҮШТЕП НЕМЕСЕ ӘЛЕУМЕТТІК ҚАСАҚАНА ОҚШАУЛАУ**
 - баланың қарым-қатынас ортасын бақылау;
 - басқа балалармен достық байланыс жасауына кедергі келтіру;
 - бала үшін маңызды ересек адаммен (мысалы, туыстарымен, педагогпен, жаттықтырушымен және т.б.) сенімді қарым-қатынас жасауға кедергі жасау;
 - екінші ата-анасымен және т.б. байланысын шектеу.
- БАЛАДА ПСИХИКАЛЫҚ ЗАҚЫМДАНУДЫ БОЛДЫРАТЫН ДӘРЕКІ ПСИХИКАЛЫҚ ӘСЕР ЕТУ;**
- ӘЛЕУМЕТКЕ ҚАРСЫ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚҚА ЖОЛ БЕРУ НЕМЕСЕ ТІКЕЛЕЙ ТАРТУ Т.Б.**

Бала қажеттілігін елемей дегеніміз - нәтижесінде баланың эмоционалдық-психологиялық күйі бұзылатын және оның денсаулығына немесе дамуына қауіп төндіретін балаға қатысты қарапайым қамқорлықтың болмауы.

БАЛАНЫҢ ҚАЖЕТТІЛІГІН ЕЛЕМЕУ НЫСАНДАРЫ

- БАЛАНЫҢ ЖАСЫНА ЖӘНЕ ҚАЖЕТТІЛІКТЕРІНЕ СӘЙКЕС ТАМАҚТЫҢ БОЛМАУЫ;**
- БАЛАНЫҢ ЖАСЫНА ЖӘНЕ ҚАЖЕТТІЛІКТЕРІНЕ СӘЙКЕС КИІМІНІҢ БОЛМАУЫ;**
- ТҰРҒЫН ҮЙІНІҢ БОЛМАУЫ;**
- БАЛАНЫҢ ЖАСЫНА СӘЙКЕС БІЛІМІНІҢ БОЛМАУЫ;**
- МЕДИЦИНАЛЫҚ КӨМЕКТИҢ БОЛМАУЫ;**
- НӘТИЖЕСІНДЕ БАЛА ЖАЗАТАЙЫМ ОҚИҒАНЫҢ ҚҰРБАНЫ БОЛУЫ МҮМКІН ТИІСТІ ҚАМҚОРЛЫҚ ПЕН КҮТІМНІҢ БОЛМАУЫ ЖӘНЕ Т.Б.**

Сексуалдық зорлық немесе азғыру – баланы оның келісімімен немесе келісімінсіз, ересектердің қанағаттануы немесе пайда табуы мақсатында балаларды ересектердің олардың функционалдық жетілмеуіне немесе басқа да себептерге байланысты түсінетін немесе түсінбейтін сексуалдық әрекеттерге тартуы. Сексуалдық зорлық нысандарының бірі – сексуалдық пайдалану болып табылады.

ӘРЕКЕТ ТҮРЛЕРІ БОЙЫНША СЕКСУАЛДЫҚ ЗОРЛЫҚТЫҢ, НЕМЕСЕ АЗҒЫРУДЫҢ, НЫСАНДАРЫ МЫНАДАЙ:

- БАЛАНЫ ҚҰМАРЛАНДЫРУ МАҚСАТЫНДА ЭРОТИКАЛЫҚ МАТЕРИАЛДАРДЫ КӨРСЕТУ;**
- БАЛАНЫҢ ЖАСЫНА СӘЙКЕС КЕЛМЕЙТІН ҚОЛ СҰҒУШЫЛЫҚТАР**
 - эротикалық ләззәт алу немесе сексуалдық қанағаттану мақсатында баланың тәнін, соның ішінде жыныс мүшелері мен анусын қарау;
 - эротикалық ләззәт алу немесе сексуалдық қанағаттану мақсатында баланың тәнін, соның ішінде жыныс мүшелерін және/немесе анусын ұстау және сипау;

- эротикалық ләззәт алу немесе сексуалдық қанағаттану мақсатында ересек адамның жыныс органдарын балаға көрсету;
- эротикалық ләззәт алу немесе сексуалдық қанағаттану мақсатында баланы алдау немесе қорқыту арқылы ересек адамның жыныс органдарын және/немесе басқа дене мүшелерін сипау, уқалау, сүю, оральды ынталандыру түріндегі әрекеттерді жасауға мәжбүрлеу.

ӨЗІНДІК ЖЫНЫСТЫҚ АКТ (БАЛАНЫҢ КЕЛІСІМІМЕН НЕМЕСЕ КЕЛІСІМІНСІЗ)

- генитальді;
- оральді;
- анальді.

ПОРНОГРАФИЯЛЫҚ МАҚСАТТАР ҮШІН БАЛАНЫ СЕКСУАЛДЫҚ ПАЙДАЛАНУ;

БАЛАНЫ ЖЕЗӨКШЕЛІККЕ ТАРТУ.

СЕКСУАЛДЫҚ ЗОРЛЫҚ НЫСАНДАРЫ НЕМЕСЕ ҚҰРБАН БОЛҒАН АДАМ МЕН ЗОРЛАҒАН АДАМ АРАСЫНДАҒЫ БАЙЛАНЫСТЫ АЖЫРАТУ

➤ **ОТБАСЫ ІШІНДЕГІ ЗОРЛЫҚ – СЕКСУАЛДЫҚ ҚОЛ СҰҒУШЫЛЫҚ**

- жақын қандас туыстарының (ата-аналары, бауырлары) тарапынан;
- ата-анасының орнындағы адамдар (асырап алушылар, қамқоршылар, қорғанышлар) тарапынан;
- ата-ана қызметін атқарушы адамдар (анасының күйеуі/некесіз бірге тұрушы, әкесінің әйелі/некесіз бірге тұрушы) тарапынан;
- бала бірге тұратын немесе жиі араласып тұратын жақын туыстары (ағалары, әкпелері, аталары/әжелері, нағашы/жиендері және т.б.) тарапынан.

➤ **ОТБАСЫНАН ТЫСҚАРЫ ЗОРЛЫҚ – БАЛАҒА ЖАҚСЫ ТАНЫС ЕРЕСЕКТЕР ТАРАПЫНАН ҚИЯНАТ ЖАСАУ**

- отбасының достары;
- көршілер;
- алыс туыстары;
- педагогтар және т.б.

➤ **КӨШЕДЕГІ ЗОРЛЫҚ – БЕЙТАНЫС АДАМДАР НЕМЕСЕ КЕЗДЕЙСОҚ ТАНЫСТАР ТАРАПЫНАН БОЛАТЫН СЕКСУАЛДЫҚ ҚОЛ СҰҒУШЫЛЫҚ.**

➤ **ИНСТИТУЦИОНАЛДЫ ЗОРЛЫҚ – АДАМДАР ТОБЫНЫҢ НЕМЕСЕ ЖЕКЕ ТҰЛҒАНЫҢ БИЛГІ МЕН БАҚЫЛАУЫН КӨРСЕТУ ҮШІН, ҰЖЫМДА САТЫЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС ОРНАТУ ҮШІН СЕКСУАЛДЫҚ ЗОРЛАУ ҚОЛДАНЫЛАТЫН ӘЛІМЖЕТТІК КӨРІНІСТЕРІ БОЛЫП ТАБЫЛАТЫН СЕКСУАЛДЫҚ ЗОРЛЫҚ.**

Көбіне сексуалдық зорлық балаға қатыгездікпен қараумен байланысты болады. Егер бала отбасында дене немесе психикалық зорлыққа душар болса, оның ата-анасының сүйіспеншілігі мен махаббатына деген қажеттілігі қанағаттандырылмайды, таныс ересек адамдар тарапынан сексуалдық озбырлық жасаулар едәуір артады.

1.3. ДЕНЕ ЗОРЛЫҒЫ КЕЗІНДЕГІ ДЕНЕ ЖАРАҚАТТАРЫ МЕН ПСИХИКАЛЫҚ САЛДАРЛАРДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Дене зорлығы мен дене жазасының арасындағы айырмашылық қоғамдық санада жатыр, бұл әлеуметтік нормалармен қол жетімді жазалардың шектерін анықтайды. Дене жазасы қатыгездікпен қарау ретінде жіктелмейді, дегенмен дене зорлығы нысанына сәйкес келуі мүмкін. Алайда екі ұғымның арасында болар болмас қана жік бар.

Көп жағдайда дене жазасы дене зорлығынан дене жарақаттарын салуға ұласпайтынымен ажыратылады, бірақ психологиялық салдарлары тұрғысынан бұл құбылыстар тығыз байланысты болады. Мысалы, шапалақ денеді із қалдырмайды, алайда балаға психологиялық жарақат салады. Ересектер дене жарақаттарына әкеліп соғатын (ісіктер, кесулер, сынықтар, күйлер және т.б.) өз әрекеттерін бақылау қабілетін жоғалтқан жағдайларда, дене жарақаттары дене зорлығына айналуы мүмкін.

Қоғамдық санада дене жазасы ата-аналардың ажырамас құқығы ретінде қарастырылып келеді. Әлі күнге дейін ата-аналар егер олар тәнге дене жарақаттарын салмаса, тәртіптік мақсатта тән жазаларын қолдану «ақылға сыйымды» деп санап келеді. Тән жазасын жақтаушылар оны кейбір жағдайларда тәртіпті сақтаудың жалғыз тәсілі болып табылатын тиімді тәрбие құралы деп санайды [7, 34-б.].

Айталық, біздің зерттеуіміз ересек респонденттер арасында балаларын жазалайтын және өзінің дұрыс санап бұған өкінбейтіндер ең көп үлес алатынын көрсетті. Жазалағаннан кейін, бұған шамалы өкінетіндер екінші орында. Және де қазақтарға қарағанда, орыс халқының арасында «Өкінемін, бірақ өзімді ұстай алмайтын» деген жауапты таңдаған респонденттер көп (1-суретті қараңыз).

Дене жазасы баланың агрессивті болуына әкеп соғады. Мұндай агрессия кейде ата-анасына байқалмайды және санасының бір түкпіріне ысырылады, бұл, ақырында, өзінен әлсіздерге қарсы агрессияда – кіші қарындастарына/інілеріне, көшеде немесе мектепте көрініс табады. Сонымен қатар, түрлі сипаттағы аурулар (ОРВИ, аллергия, демікпе, қабыну процесстері, созылмалы аурулар және т.б.) немесе түрлі «жазатайым оқиғалар» (ұрып алулар, сынықтар және т.б.) түрінде көрінетін аутоагрессияның (өзіне деген агрессия) туындауы ықтимал. Дене жазаларының салдары өзін-өзі бағалаудың төмендеуі болуы мүмкін, бұл бала психикасында барлық қалған өмірінде берік қалатын «құрбан» ұстанымын қалыптастырады.

ДЕНЕ ЗОРЛЫҒЫНАН МЫНАЛАР БОЛУЫ МҮМКІН:

✗ БАЛА ДЕНСАУЛЫҒЫНА МЕДИЦИНАЛЫҚ КӨМЕКТІ ТАЛАП ЕТЕТІН ҚАТТЫ НҰҚСАН КЕЛТІРУ

- ↳ ісіктер (гематомалар);
- ↳ сүйектердің сынуы;
- ↳ ішкі органдардың зақымдануы;
- ↳ түрлі ауырлық дәрежесіндегі күйіктер;
- ↳ естен тану, құсу және бас ауру түрінде көрінетін мидың шайқалуы және т.б.

✗ БАЛА ПСИХИКАСЫНЫҢ БҰЗЫЛУЫНА ӘКЕЛУ

- ↳ өзін-өзі төмен бағалау;
- ↳ ауруға енжар ден қою;
- ↳ жүйекенің жұқаруы;
- ↳ ұйқының бұзылуы;
- ↳ түнгі қорқыныштар;
- ↳ үрейлер мен фобиялар;
- ↳ күйзелу;
- ↳ өзіне қол жұмсауға әрекет жасау;
- ↳ қояншық құлап қалу;
- ↳ шизофренияның басталуына сеп болу және т.б.

✗ БАЛАНЫҢ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫНЫҢ ӨЗГЕРУІНЕ ЖӘНЕ МІНЕЗДІҢ ПАТОЛОГИЯЛЫҚ БІТІСТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУҒА ӘКЕЛУІ МҮМКІН

- ↳ ескертулер мен сынды ауыр қабылдау;
- ↳ зақымданулар мен жарақаттардың себебін жасыруға ұмтылу;
- ↳ басқа адамдар алдындағы жағымпаздық мінез-құлық;
- ↳ сөйлесулер мен әрекеттерде шектен шыққан көңілшілік;
- ↳ мектептегі нашар үлгерім;
- ↳ құрдастарын қоса алғанда, басқа адамдармен сөйлесе алмау және қарым-қатынас жасай алмау;
- ↳ жалған ержеткендік мінез-құлық;
- ↳ өтірік айту;
- ↳ мойындамау (негативизм);
- ↳ шамадан тыс агрессивтілік;
- ↳ ұрлық;
- ↳ үйінен немесе институционалды мекемелерден қашу;

- ↳ темекі шегу және алкогольді ішу;
- ↳ есіртікіні қолдану;
- ↳ жануарларға қатыгездікпен қарау;
- ↳ өртеуге бейімділік.

✗ АҚЫЛ-ОЙ ЖӘНЕ ДЕНЕ ДАМУЫНА ТОСҚАУЫЛ БОЛУЫ МҮМКІН,

✗ ӨЛІМГЕ ӘКЕЛУІ МҮМКІН.

Дене зорлығының нәтижесінде балалардың алған дене жарақаттары барлық жағдайларда айқын көрінетін зорлық сипатында болмайды. Мұндай жағдайларда дене зорлығына күдік тудыруға мүмкіндік беретін басқа да белгілерге назар аудару қажет:

- I. баланың дене жарақаттарын алуына байланысты бірнеше рет медициналық көмекке жүгінуі;
- II. жарақат алу жағдайлары туралы ересектердің әңгімесіне зақымдану сипатының сәйкес келмеуі (мысалы, ересектің бір рет құлады деген түсініктемесіне қайшы келетін көптеген жарақаттардың болуы);
- III. ересектердің бара-бар емес мінез-құлқы және баланың денесіндегі жарақат ауырлығын төмендетуге деген ұмтылысы;
- IV. ересектердің көмек шақырудағы себепсіз кідірулері, әсіресе жарақат ауырлығы шұғыл дәрігерлік көмекті (мысалы, байлау арқылы тоқтатылған қан кету) қажет ететін жағдайларда немесе жарақаттар салдарынан балада қатты аурулар (мысалы, сынық немесе сүйектің шытынауы) болған жағдайда;
- V. қатыгездікпен қаралғанды куәландыратын зақымданулар сипаты (мысалы, темекімен күйдіруден болатын ерекше күюлер);
- VI. баланың бойынан қатыгездікпен қараудың басқа түрлерінің белгісін анықтау (мысалы, сексуалдық зорлық немесе оның негізгі қажеттіліктерін елемей);
- VII. отбасының басындағы қиын өмір жағдайы [7, 44-6.]:
 - ата-аналар арасындағы созылмалы дау-жанжал,
 - ата-аналарының бірінің агрессивті мінез-құлқы,
 - алкогольді артық пайдалану,
 - ата-аналарында психикалық бұзылушылықтың болуы;
- VIII. балада ата-аналарының тарапынан агрессияға ұшыраған ерекше мінез-құлықтың болуы:
 - ұрлық,
 - жеткіншектердің үйінен кетуі;
- IX. ата-аналардың тәрбиесіндегі ерекшеліктер:
 - ата-аналары бала кезінде қатыгездікпен қарауға немесе негізгі қажеттіліктерін елемейшілікке ұшыраған,
 - ата-аналары интернат мекемелерінде тәрбиеленген;

- X. ата-аналардың балаға оның дене немесе зияткерлік мүмкіндіктеріне, не даму деңгейіне сәйкес келмейтін талаптар қоюы;
- XI. отбасының әлеуметтік оқшаулануы және сырттан көмек алу мүмкіндігінің болмауы.

Жеке-жеке алынған бұл белгілердің әрқайсысы ерекше болып табылмайды және алған жарақаттың зорлық сипатын жеткілікті ықтималдылықпен болжауға мүмкіндік бермейді. Алайда бірнеше белгілердің жиынтығы дене зорлығына күдіктенуге негіз болды.

Сонымен қатар, балаға дене зорлығының көрсетілгендігіне оның мінез-құлқының ерекшеліктері бойынша күдіктенуге болады. Дене зорлығына тән мінез-құлқтың бұзылуы баланың жасына байланысты. Дене зорлығына ұшыраған балаларда жиі туындайтын психологиялық және мінез-құлқтың бұзылуының мынадай түрлері ажыратылады [10, 43 б.]:

✗ **Мектеп жасындағы балалар**

- бойларындағы жарақаттардың себептерін жасыруға ұмтылу;
- мектептен кейін үйге қайтқысы келмеу;
- тұйықтылық, достарының болмауы;
- мектептегі нашар сабақ үлгерімі;
- агрессивтілік;
- ұрлық;
- үйден кету.

✗ **Жеткіншектер**

- қаңғыбастық;
- делинквенттік мінез-құлық (құқыққа қарсы мінез-құлық);
- алкогольді немесе есірткіні қолдану;
- күйзелу, өзіне қол жұмсау әрекеттері.

✗ **Ортақ мінез-құлықтық белгілер [2, 19-б.]**

- дене байланысынан жалпы қашу;
- мінез-құлықтағы түсініксіз өзгерістер (бұрын көңілді бала енді үнемі көңілсіз, ой үстінде жүру, тұйық);
- ауа райы жағдайына сәйкес келмейтін киім кию (мысалы, денесіндегі қанталауларды жасыру үшін жылдың жылы мезгілінде жағасы бар тоқыма күртеше немесе жеңі ұзын көйлек кию);
- баланың мектептегі сәтсіздіктері (екілік үшін, сабаққа келмегені үшін, нашар мінез-құлқы үшін және т.б.) туралы ата-анасына хабарламауды өтініп сұрауы.

1.4. ПСИХИКАЛЫҚ (ЭМОЦИОНАЛДЫҚ) ЗОРЛЫҚ САЛДАРЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Психикалық зорлық балаларға қатыгездікпен қараудың ең кең тараған түрі болып табылады. Оны басқа қатыгездікпен қарау нысандарымен қатар жүретін құбылыс ретінде қарастырған жөн. Психикалық зорлықтың негізгі салдары интеллектуалдық дамуының тежелуі және баланың құштарлығының бұзылуы болып табылады. Бұл оның эмоционалды жақын қатынастар орнату мүмкіндігін шектейді. Б.Игланд пен М.Эриксонның зерттеулері [12] жас шағында психикалық зорлыққа ұшыраған көптеген балалардың кейіннен қатыгездікпен қараудың басқа түрлерінің құрбанына айналатындығын көрсетті.

Д.Боулбидің құштарлық теориясына сәйкес [13], бала тұлғасының қалыпты дамуы үшін оның ең болмағанда бір ересек адамға деген құштарлығы болуы қажет. Бұл оның қауіпсіздігін қамтамасыз етеді және оның негізгі қажеттіліктерін қанағаттандырады. Бұған мұқият әрі мейірімді ересек адаммен қатынас жасау қажеттілігі жатады (тамаққа, ұйқыға, жылуға деген негізгі физиологиялық қажеттіліктерден басқа және физиологиялық қажеттіліктерден арылу).

Дені сау баланың эмоционалдық дамуы оның айналасындағы ересектердің, ең алдымен, ата-анасының, онымен қалай қатынас жасайтынымен және оған қалай қарайтынымен, сондай-ақ бір-бірімен қалай қарым-қатынас жасайтынымен анықталады. Мұндай даму қоршаған адамдардың қамқорлығының, құштарлығы мен сүйіспеншілігін көрсетуінің арқасында бала өмірінің алғашқы күнінен басталады. Психикалық зорлық салдары бала жағымсыз әсерге неғұрлым ерте ұшыраса, соғұрлым ауыр болады. Ал психикалық зорлық бала дамуының сол жас кезеңінде дамитын психикалық функцияларын көп бұзады.

Балаларға көрсетілген психикалық (эмоционалдық) зорлық салдарынан қашып құтылу мүмкін емес, өйткені қатыгездікпен қараудың осы түрінен зардап шеккен балалардан қолайсыз ата-аналар шығады, олар дене зорлығын қолдана отырып және/немесе олардың негізгі қажеттіліктерін елемей өз балаларына қатыгездікпен қарайды, осылайша өз баласын сыйламайды және оларға қатысты инфантильдік танытады.

ПСИХИКАЛЫҚ (ЭМОЦИОНАЛДЫҚ) ЗОРЛЫҚ КӨРСЕТУ МЫНАҒАН ӘКЕЛІП СОҒУЫ МҮМКІН

✗ **ТҮРЛІ СОМАТИКАЛЫҚ АУРУЛАРҒА**

- ⇕ *семіру;*
- ⇕ *дене салмағын күрт жоғалту;*
- ⇕ *гастрит;*
- ⇕ *асқазан жарасы;*
- ⇕ *тері аурулары;*
- ⇕ *демікпе;*
- ⇕ *аллергиялар және т.б.*

✘ **БАЛА МІНЕЗІНІҢ ПАТОЛОГИЯЛЫҚ БІТІСТЕРІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫНА**

- ↳ *ескертулер мен сынды ауыр қабылдау;*
- ↳ *басқа адамдар алдындағы жағымпаздық мінез-құлдық;*
- ↳ *сөйлесулер мен әрекеттерде шектен шыққан көңілшілік;*
- ↳ *құрдастарын қоса алғанда, басқа адамдармен сөйлесе алмау, қарым-қатынас жасай алмау;*
- ↳ *мойындамау (негативизм);*
- ↳ *өтірік айту;*
- ↳ *шамадан тыс агрессивтілік;*
- ↳ *жануарларға қатыгездікпен қарау;*
- ↳ *өртеуге бейімділік.*

✘ **БАЛА ПСИХИКАСЫНЫҢ БҰЗЫЛУЫНА**

- ↳ *өзін-өзі төмен бағалау;*
- ↳ *жүйке жүйесінің жұқаруы;*
- ↳ *ұйқының бұзылуы;*
- ↳ *қатты алаңдаушылық;*
- ↳ *түнгі қорқыныштар;*
- ↳ *үрейлер мен фобиялар;*
- ↳ *күйзеліс;*
- ↳ *өзіне қол жұмсау әрекеттері;*

✘ **БАЛАНЫҢ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫНЫҢ ӨЗГЕРУІНЕ ӘКЕЛІП СОҒУ**

- ↳ *мектептегі сабақ үлгерімінің нашарлауы;*
- ↳ *жалған ержеткендік мінез-құлдық;*
- ↳ *үйінен немесе институционалды мекемелерден қашу;*
- ↳ *темекі шегу;*
- ↳ *алкоголь ішу;*
- ↳ *есірткіні қолдану;*

✘ **БАЛАНЫҢ АҚЫЛ-ОЙЫНЫҢ ДАМУЫНА ТОСҚАУЫЛ БОЛУ**

Біздің зерттеуіміздің міндеттерінің бірі Қазақстанның ересек тұрғындарының баланы тәрбиелеу мақсатында «балағаттау» сөздерін қаншалықты қолданатындығын анықтау болды. Біз ата-аналарға тікелей мынадай сұрақ қойдық: «Сіз қалай олайсыз, егер балалар ересектерді ашуландырса, ересектер төменде берілген сөздерді балаға қатысты қолдануға бола ма?». Жауаптарды талдау төменде берілген қорлау сөздерінің қолданылуы мүмкін екендігін көрсетті:

- ▣ «Ақымақ» (25,4%), «Топас» (22,4%), «Есалаң» (18%), «Мисыз» (14,2%), ата - аналар тарапынан айтылады;
- ▣ «Мисыз» (29,8%), «Ақымақ» (27,9%), «Топас» (15,3%) – мұғалімдер тарапынан;
- ▣ «Топас» (15,1%), «Ақымақ» (11%), «Есалаң» (11%), «Есерсоқ» (10,6%) – басқа ересектер тарапынан.

Тек әрбір оныншы респондент ғана балаға мұндай сөздерді айтуға болмайды деп көрсеткені көңілге қонымсыз.

1.5. БАЛАЛАРДЫҢ ҚАЖЕТТІЛІКТЕРІН ЕЛЕМЕУ САЛДАРЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Бір жағынан алып қарағанда, баланың негізгі қажеттіліктерін елемей дөрекі зорлық болып табылмайды және салыстырмалы түрде қауіпсіз болады. Алайда балаға қатыгездікпен қараудың мұндай түрі ауыр салдарларға, тіпті баланың өліміне дейін әкеліп соғуы мүмкін. Ата-анасының қамқорлығынан айырылған, дәрігерлік көмексіз қалған және білім алмаған бала қоғамның толыққанды мүшесі бола алмайды. Көбіне мұндай балалар алкоголь мен есірткіні қолдана бастайды, қылмыс жасайды, бұл қоғамға едәуір әлеуметтік залал келтіреді.

Дене немесе сексуалдық зорлық жағдайларындағыдай анық көрінетін сыртқы көріністердің болмауы баланың негізгі қажеттіліктерін елемей жағдайларын кеш анықтауға әкеліп соғады. Балаға қатыгездікпен қараудың басқа нысандарынан айырмашылығы, баланың негізгі қажеттіліктерін елемей ата-аналардың тек саналы, мақсатты әрекеттерін немесе әрекетсіздіктерін қамтып қана қоймайды, сондай-ақ зорлықтың бұл түріне ата-аналардың (қамқоршылардың) өздерінің міндеттерін балаға қамқорлық жасау мүмкіндігінің жоқтығы салдарынан орындай алмауы да жатады. Қазіргі таңда балаға қатыгездікпен қараудың осы түрінің кең тараған себептерінің бірі кедейлік болып табылады. Ата-аналардың баланың қажеттілігін толыққанды қанағаттандыруға жағдайы болмайды. Сонымен қатар тұлғашылық, отбасышылық және отбасынан тысқары проблемалар да ата-аналардың баланың негізгі қажеттіліктерін қанағаттандыра алмауының себептерінің бірі. Оларға, мысалы, ата-ананың тұрақсыз психикалық күйі, толық емес отбасы, ата-аналардың алкогольді немесе есірткіні қолдануы және т.б. жатады.

Баланың негізгі қажеттіліктерін елемей көбіне дене және психикалық зорлықпен үйлесіп жатады. Ата-анасының сүйіспеншілігі мен қамқорлығынан айырылған балалар өздеріне аздап болсын назар аударған кез келген ересек адамды жақсы көруге және оған сенім артуға дайын болады. Сондықтан да балалардың шағын сыйлықтар жасап, өздерінің қамқорлығын көрсете отырып, еш қиындықсыз олардың сеніміне кіре алатын ересектер тарапынан сексуалдық қол сұғушылықтың объектісі болуының қаупі жоғары болады.

БАЛАНЫҢ ҚАЖЕТТІЛІКТЕРІН ЕЛЕМЕУ МЫНАҒАН ӘКЕЛІП СОҒУЫ МҮМКІН

☒ **БАЛАНЫҢ ЭМОЦИОНАЛДЫҚ КҮЙІНІҢ БҰЗЫЛУЫНА**

- ↳ *жабырқаулы көңіл-күй;*
- ↳ *енжарлық;*
- ↳ *селқостық;*
- ↳ *импульсивтілік.*

☒ **БАЛА ПСИХИКАСЫНЫҢ БҰЗЫЛУЫНА**

- ↳ *өзін-өзі бағалаудың төмендеуі;*
- ↳ *жүйке жүйесінің жұқаруы;*
- ↳ *қорқыныштар мен фобиялар.*

БАЛАНЫҢ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫНДАҒЫ ӨЗГЕРІСТЕРГЕ ӘКЕЛУІ МҮМКІН

- ↑ *көңіл аудару мен аймалауды талап ету;*
- ↑ *өздеріне ересектердің көңілін аудару үшін өзін-өзі жарақаттауға дейін кез келген тәсілмен ұмтылу;*
- ↑ *таңдамай достасу;*
- ↑ *регрессивті мінез-құлық (кішкентай балаға тән әрекеттер немесе қылықтарды жасау);*
- ↑ *басқару мінез-құлқының өзгеруі (өз мойнына ата-ана функциясын алу);*
- ↑ *тамақ ұрлау;*
- ↑ *киім ұрлау;*
- ↑ *темекі шегу;*
- ↑ *алкогольді пайдалану;*
- ↑ *уытқұмарлық;*
- ↑ *есірткі қолдану.*

САНИТАРЛЫҚ-ГИГИЕНАЛЫҚ БЕТІМЕН КЕТУШІЛІККЕ

- ↑ *педикулез;*
- ↑ *экзема;*
- ↑ *қышыма;*
- ↑ *жұқпалы саңырауқұлақ аурулары;*
- ↑ *жсиі болатын стоматиттер және т.б.*

БАЛАНЫҢ АҚЫЛ-ОЙЫНЫҢ ЖӘНЕ ДЕНЕ ДАМУЫНЫҢ ТЕЖЕЛІСІН ТУДЫРУЫ МҮМКІН

- ↑ *дене салмағының жеңілдеуі;*
- ↑ *дене дамуының жалты артта қалуы;*
- ↑ *сөйлеу дамуының тежелісі;*
- ↑ *моторлық дамудың тежелісі;*
- ↑ *оқудағы қиындықтар;*
- ↑ *төмен сабақ үлгерімі;*
- ↑ *білімнің жетіспеуі.*

КЕЗДЕЙСОҚ ЖАРАҚАТТАРДАН НЕМЕСЕ УЛАНУЛАРДАН ЗАҚЫМДАНУЛАРҒА;

ЖИІ СОЗЫЛМАЛЫ ЖӘНЕ ИНФЕКЦИАЛЫҚ АУРУЛАРМЕН АУЫРУҒА ӘКЕЛЕДІ (ЖИІ СУЫҚ ТИП АУЫРУ, ЦИТОМЕГАЛОВИРУС, ҰШЫҚ ШЫҒУЫ, ХЛАМИДИОЗ ЖӘНЕ Т.Б.);

ӨЛІМГЕ.

1.6. СЕКСУАЛДЫҚ ЗОРЛЫҚ НЕМЕСЕ АЗҒЫРУ ӘЛЕУМЕТТІК ПРОБЛЕМА РЕТІНДЕ

Сексуалдық зорлық және баланы пайдалану мәселелері біздің елімізде тарихи қалыптасқан тұлғааралық қатынастар мәдениетіне, еліміздегі тәрбие мен менталитет ерекшеліктеріне байланысты мүлдем айтылмайтын мәселе. Бұл өте алыста, қандай да бір басқа елдерде болып жатқан сирек құбылыс болып саналады. Ал шын мәнінде, балаларға сексуалдық зорлық көрсету қоғамымыздағы кең таралған құбылыс [14, 133-б.]. Егер шетелдік тәжірибені алып қарасақ, мысалы, Канада секілді дамыған елде балалар мен жеткіншектерге сексуалдық зорлық көрсету мәселелері бойынша жүргізілген зерттеулер шамамен 25% әйелдер мен 10% ерлердің 16 жасқа дейін зорлыққа ұшырағанын көрсетті [2, 308-б.].

Біздің әлеуметтік зерттеулеріміздің аясында ересек тұрғындар арасындағы респонденттерге мынадай сұрақ қойылды «Сіз қалай ойлайсыз, қазіргі таңда Қазақстанда сексуалдық пайдалануға ұшыраған мектеп жасындағы балалардың саны сіздің балалық кезіңізбен салыстырғанда көбейді ме немесе азайды ма? Немесе мұндай балалар мүлде жоқ па?». Респонденттердің 66,8%-ы сексуалдық пайдалануға ұшыраған балалар санының артқанын көрсеткен.

Сексуалдық зорлықтың өсуінің себептері ретінде респонденттер, бірінші кезекте, «балалардың ерте есеюін» (29,1%), екіншіден – «БАҚ тарапынан жыныстық қатынастың насихатталуын» (27,4%), үшіншіден – «тәрбиенің кемшіліктерін» (22,1%) атап өтті (2-сурет қараңыз).

Балаларға қатысты сексуалдық қол сұғушылықтың таралу ауқымын объективті бағалауға екі жағдай қиындық тудырады. Біріншіден, сексуалдық зорлықтың жасырын қалуы, бұл көп жағдайда көмек сұрау үшін балаға және оның ата-анасына өз өмірлерінің жыныстық тұстарын жария талқылауға ұялу сезімін жеңу қажеттілігімен байланысты. Екіншіден, мұндай қол сұғушылықтар, әсіресе кішкентай балаларға қатысты, ересектерде күшті эмоционалдық реакцияны тудырады. Мұндай реакция психологиялық қорғаныс тетіктерінің, соның ішінде зорлық фактысын мойындамауды қамтиды [7, 58-б.].

Аталмыш салада көптеген жалған түсініктер (мифтер) бар. И.Конның көзқарасы бойынша, алты негізгі миф бар [15]:

«Бірінші миф: балаларға жасалатын сексуалдық зорлықтар сирек болады және ол қоғамның моральдық құлдырауының және кері кетушілігінің белгілері болып табылады. Ал шын мәнінде олар барлық кезде болған, көне замандағы заңнамалардың өзі көп ақшалай айыппұлдар салу және басқа да жазалар арқылы оны тоқтатуға тырысты. Бүгінгі күні біз қатал сынға алып отырған кейбір әрекеттерге бұрынғы кездері мүлде көңіл бөлінбеген. Қазіргі кезде балалар мен жеткіншектерге сексуалдық зорлық көрсету моральды және заңды түрде қатаң жазаланатын болса да, статистикалық тұрғыдан олар өте жиі болады. Американдық мәліметтер бойынша 18 жасқа толмаған әрбір төртінші немесе бесінші қыз бала және әрбір жетінші немесе тоғызыншы ұл бала қандай да бір сексуалдық зорлыққа ұшыраған. Көбіне жеткіншектерге тиіседі, бірақ мұндай жағдайлардың төрттен бір бөлігі 7 жасқа жетпеген балалардың үлесіне тиесілі.

Екінші миф: сексуалдық зорлықтың көпшілігін бөгде адамдар жасайды. Шын мәнінде бес оқиғаның төртеуінде мұны бала бұрыннан білетін адамдар, көбіне - өз отбасының ересек мүшелерінің бірі жасайды. 1980-шы жылдардың басында сауалнама жүргізілген 927 америка студенттерінің ішінде бала кезінде жақын туыстарымен 21,9 пайыз ерлер және 20,9 пайыз әйелдер сексуалдық байланыста болған. Көбіне «азғырушылар» олардың ағалары мен әпкелері болған (45 пайыз қыздар және 68 пайыз ұлдар). Екінші орында (38 пайыз қыздар және 10 пайыз ұлдар) - әкелері мен әгей әкелері. Кейбір ер балалар (6 пайыз) өз аналарымен сексуалдық байланыста болған.

Үшінші миф: балаларды азғырушы ересектердің барлығы дерлік «психотиктер», «азғындар», сексуалды ауру адамдар. Шын мәнінде педофильдер, яғни кішкентай балаларға зорлық көрсетуге бейім тұратын адамдар, олардың арасында едәуір аз. Көбісі қарапайым, психикасы қалыпты, үйленген және өз балалары бар ер адамдар болады.

Төртінші миф: балаларға сексуалдық зорлық көрсету кедей, білімі жоқ ортада және толық емес отбасыларында жасалады. Шын мәнінде бұл білімі мен табыс деңгейі әр түрлі кез келген қоғамның барлық тобында, барлық этникалық және діни топтарда болады.

Бесінші миф: сексуалдық зорлықтар туралы айта отырып, балалар өтірік айтады, қиялындағыны шындық ретінде береді. Шын мәнінде балалардың әңгімесі – шындық пен қиялдың күрделі қорытпасы, оны елемеуге де болмайды, шындық ретінде толық қабылдауға да болмайды.

Алтыншы миф: балалар мен жеткіншектер – кінәсіз құрбандар және ересектердің сексуалдық азғырушының енжар объектілері. Шын мәнінде кейбір ерте дамыған балалардың өзі эротикалық ойындар арқылы, сипаулар мен аймалаулар арқылы ересектерді сексуалдық байланыстарға тартады және оны қалайды. Кейде бұл ойланбастан жасалады, ал кейде, әсіресе жеткіншектер саналы түрде барады. «Азғыру» деген сөздің өзі мұндай өзара қарым-қатынастарды барлық кезде дұрыс сипаттамайды.

Жергілікті сараптамашылар мен халық отбасындағы сексуалдық зорлықтың жоқтығын дәйектей отырып, С.Кон бойынша алғашқы үш мифті жиі «пайдаланады».

Балаларға қатысты сексуалдық қол сұғушылықтар көбіне дене күшін немесе қорқытуды қолданбай, зорлық әрекеттерін пайдаланбай жүзеге асырылады. Мұндай жағдайларда ересек адам баланы азғыра отырып, сексуалдық қатынасқа тартуды мақсат тұтады. Аталмыш әрекеттер ұзақ уақыттық сипатқа ие болуы мүмкін және ересек адам мен бала арасындағы өзара қарым-қатынастың өзіндік ерекшелігін білдіреді. Белгілі бір кезеңде бала ересекке қарағанда неғұрлым белсенді орында болуы мүмкін. Алайда жауапкершілік ересекке жүктеледі! Осылайша, ересектің өзінің мінез-құлқы үшін жауапкершілік тұрғысынан алғанда сексуалдық зорлық және азғыру деп ересектің сексуалдық қанағаттануға бағытталған баламен жасаған кез келген іс-әрекеттері түсініледі.

Ата-ананың балаларға деген сүйсіну, еркелету сезімдерінсіз оның қалыпты психикалық дамуы мүмкін емес. Демек, ересектің балаға деген махаббатының сексуалдық сипаты туралы мәселені шешу кезінде ересектің әрекетінің орындылығы мен түсініктілігі сынды өлшемдерді назарға алған жөн [16].

1.7. СЕКСУАЛДЫҚ ЗОРЛЫҚ НЕМЕСЕ АЗҒЫРУ, СЕКСУАЛДЫҚ ПАЙДАЛАНУ САЛДАРЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Сексуалдық зорлық қатыгездікпен қараудың ең қауіпті түрлерінің бірі болып табылады, себебі оның салдарынан ауыр, ұзақ уақытқа сақталатын психикалық және мінез-құлықтық бұзушылықтар болады. Сексуалдық зорлықтың салдары көбіне дене және психикалық зорлықпен үйлесімде болғандықтан тереңдей түседі. Сонымен қатар, сексуалдық зорлық пен оның салдарының ауырлығы арасында тәуелділік жоқ. Жанасатын сексуалдық зорлық түрінің салдары жанаспайтын сексуалдық зорлық түрінің салдарына қарағанда ауыр деп айтуға болмайды. Сексуалдық зорлық немесе азғыру салдарларының ауырлығы көбіне оның нысанына немесе ұзақтығына тәуелді емес, ең алдымен ол, зорлыққа ұшыраған баланың психикасының жеке ерекшеліктеріне тәуелді болады.

СЕКСУАЛДЫҚ ЗОРЛЫҚ НЕМЕСЕ АЗҒЫРУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ САЛДАРЛАРЫ

жақын (мысалы: жүктілік, ЖЖБИ жұқтыру және т.б.) және алыс (мысалы: отбасын құрумен байланысты қиындықтар және қарсы жыныстық тұлғамен өзара әрекеттестік және т.б.) деп бөлінеді және мынаған әкелуі мүмкін:

✘ БАЛАНЫҢ ЭМОЦИОНАЛДЫҚ КҮЙІНІҢ БҰЗЫЛУЫНА ӘКЕЛЕДІ

- ↳ өзін-өзі бағалаудың төмендеуі;
- ↳ жабырқаулы көңіл-күй;
- ↳ енжарлық;
- ↳ селқостық;
- ↳ агрессивтілік;
- ↳ импульсивтілік.

✘ БАЛА ДЕНСАУЛЫҒЫНЫҢ БҰЗЫЛУЫНА

- ↳ салмағының күрт өзгеруі (салмағын жоғалту немесе қосу);
- ↳ психологиялық бұзушылықтар (жси бастың ауыруу, іштің ауырууы, тамақтың ауырууы, естен танып қалулар, бастың айналуы және т.б.);
- ↳ дене терісіндегі, соның ішінде кеуде мен сандағы жарақаттар;
- ↳ зәр шығару жолдарының қайталама немесе созылмалы инфекциялары;
- ↳ жыныстық жолмен берілетін аурулар;
- ↳ генитальді, анальді және/немесе оральді мүшелердегі жарақаттар, соның ішінде қыздық пердесінің бүтіндігінің бұзылуы;
- ↳ вагиналдық қан кетулер.

✘ БАЛАНЫҢ ПСИХИКАСЫНЫҢ БҰЗЫЛУЫНА ӘКЕЛЕДІ

- ↳ жүйке жүйесінің жұқаруы;
- ↳ ұйқының бұзылуы;

- ↕ түнгі қорқыныштар;
- ↕ өзіне қол жұмсау қаупі немесе әрекеті;
- ↕ қорқыныштар мен фобиялар;
- ↕ күйзеліс;
- ↕ жартылай естен айырылу.

✕ **БАЛАНЫҢ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫНДАҒЫ ӨЗГЕРІСТЕРГЕ ӘКЕЛУІ МҮМКІН**

- ↕ мектептегі нашар үлгерімге;
- ↕ достарымен өзара қарым-қатынасының нашарлауы;
- ↕ қажет болмаса да бүкіл денесін толығымен жабу;
- ↕ үйінен немесе институционалды мекемелерден қашу;
- ↕ тұйықтылық және/немесе жалғыз қалуға ұмтылу;
- ↕ үйден шығуға қорқу;
- ↕ құрдастарын қоса алғанда, басқа адамдармен қарым-қатынас жасай алмау;
- ↕ жалған ересектік мінез-құлық;
- ↕ регрессивті мінез-құлық (кішкентай балаға тән әрекеттер немесе қылықтарды жасау);
- ↕ басқарушылық мінез-құлықтың өзгеруіне (бала өз мойнынан ата-ана функциясын алады);
- ↕ темекі шегу;
- ↕ алкогольді пайдалану;
- ↕ уытқұмарлық;
- ↕ есірті қолдануға;
- ↕ сексуалдық мінез-құлыққа;
- ↕ өзімен, құрдастарымен немесе ойыншықтарымен сексуалдық ойнау;
- ↕ жезөкшелік;
- ↕ ретсіз жыныстық қатынастар.

✕ **ЖҮКТІЛІККЕ ӘКЕЛУІ МҮМКІН.**

Сексуалдық зорлық немесе азғыру мәжбүрлеуді, психикалық немесе физикалық зорлықты қолдана отырып ұзақ уақыт жалғасқан жағдайда, балада психологиялық және мінез-құлықтық бұзушылықтардың кешені қалыптасуы мүмкін. Мұндай кешен аккомодация синдромы деп аталады [17]. Ол баланың психикасына мұндай жағдайларға бейімделуге, яғни психологиялық аман қалуға көмектеседі. Бұл психологиялық норма болып табылмайды, алайда, бұл баланың қауіпті жағдайларда өмір сүруге табиғи ден қоюы болады. Ол психикаға сексуалдық зорлықпен байланысты залалды азайтуға мүмкіндік береді. Аккомодация синдромына кіретін неғұрлым айқын бұзушылықтар отбасыішілік сексуалдық зорлықта көрініс табады.

ТҮЙІНДЕМЕ

Балаларға қатыгездікпен қарау дегеніміз – ата-аналардың, отбасының басқа мүшелерінің, қамқоршылардың, педагогтардың, тәрбиешілердің, құқықтық тәртіп органдары өкілдерінің және басқа да ересектердің нашар қарауының кез келген түрі. [8]. Қатыгездікпен қарау екі түрлі болады: ашық және жасырын (жанана). Уақытқа байланысты қатыгездікпен қарау қазіргі уақытта және өткен уақытта болған деп бөлінеді. Орын алу орны мен ортасына қарай қатыгездікпен қарау: үйде – туысқандарының тарапынан, мектепте – педагогтар немесе балалар тарапынан, көшеде – балалар, көршілер немесе басқа бейтаныс ересектер тарапынан болған деп бөлінеді [9].

Дене зорлығы дегеніміз – бала тәніне дене жарақаттарының түсуіне әкелетін, оның денсаулығына немесе дамуына зиян тигізетін, не соңы қазалы жағдайға душар ететін ересектердің кез келген әрекеті немесе әрекетсіздігі. Дене зорлығына баланы есірткіні, алкогольды пайдалануға тарту, уландыратын заттарды немесе есеңгіреуге әкелетін медициналық препараттарды (мысалы, дәрігер тағайындамаған ұйықтататын дәрілер) қабылдауға мәжбүрлеу жатады. Дене зорлығы бір реттік немесе созылмалы болуы мүмкін.

Психикалық (эмоционалдық) зорлық дегеніміз – балаға ересектер тарапынан тұлғаның дамуын тежейтін және мінездің патологиялық бітісін қалыптастыруға әкелетін мерзімді, ұзақ немесе тұрақты психикалық әсер ету. Психикалық зорлық балаларға қатыгездікпен қараудың ең кең тараған түрі болып табылады. Оны басқа қатыгездікпен қарау нысандарымен қатар жүретін құбылыс ретінде қарастырған жөн. Бір жағынан алғанда, жас шағында психикалық зорлыққа ұшыраған көптеген балалар кейіннен қатыгездікпен қараудың басқа түрлерінің құрбанына айналады. Екінші жағынан алғанда, олардың өздері жасына қарамастан, басқаларға қатысты қатыгездік пен агрессия көрсетуі мүмкін.

Бала қажеттілігін елемей дегеніміз – нәтижесінде баланың эмоционалдық-психологиялық күйі бұзылатын және оның денсаулығына немесе дамуына қауіп төндіретін балаға қатысты қарапайым қамқорлықтың болмауы. Баланың негізгі қажеттіліктерін елемей көбіне дене және психикалық зорлықпен үйлесіп жатады. Ата-анасының сүйіспеншілігі мен қамқорлығынан айырылған балалар өздеріне аздап болсын назар аударған кез келген ересек адамды жақсы көруге және оған сенім артуға дайын болады. Сондықтан да балалардың шағын сыйлықтар жасап, өздерінің қамқорлығын көрсете отырып, еш қиындықсыз олардың сеніміне кіре алатын ересектер тарапынан сексуалдық қол сұғушылықтың объектісі болуының қаупі жоғары болады.

Сексуалдық зорлық немесе азғыру – баланы оның келісімімен немесе келісімінсіз, ересектердің қанағаттануы немесе пайда табуы мақсатында балаларды ересектердің олардың функционалдық жетілмеуіне немесе басқа да себептерге байланысты түсінетін немесе түсінбейтін сексуалдық әрекеттерге тартуы. Сексуалдық зорлық нысандарының бірі сексуалдық пайдалану болып табылады. Көбіне сексуалдық зорлық балаға қатыгездікпен қараумен байланысты болады. Егер бала отбасында дене немесе психикалық зорлыққа душар болса, оның ата-анасының жақындығы мен махаббатына деген қажеттілігі қанағаттандырылмайды, оған таныс ересектер тарапынан сексуалдық озбырлық жасаулар едәуір артады.

Балаларға қатысты сексуалдық қол сұғушылықтар көбіне күш қолданбай жүзеге асырылады. Мұндай жағдайларда ересек адам баланы азғыра отырып, сексуалдық қатынасқа тартуды мақсат тұтады. Аталмыш әрекеттер ұзақ уақыттық сипатқа ие болуы мүмкін және ересек адам мен бала арасындағы өзара қарым-қатынастың өзіндік ерекшелігін білдіреді. Жауапкершілік ересекке жүктеледі. Осылайша, ересектің өз мінез-құлқы үшін жауапкершілігі тұрғысынан алғанда сексуалдық зорлық және азғыру дегеніміз – ересектің сексуалдық қанағаттануға бағытталған баламен жасаған кез келген іс-әрекеттері.

2 ТАРАУ. ӘЛЕУМЕТТІК ЗЕРТТЕУЛЕР НӘТИЖЕЛЕРІ

2009 жылдың көктемінде ӘЗИ Қазақстанның бес облысында: Ақтөбе және Оңтүстік Қазақстан облыстарында, Алматы және Астана қалаларында әлеуметтік зерттеу жүргізді. Зерттеу тақырыбы еліміздегі баланың құқықтарын қорғау мәселесіне түрлі жас мөлшеріндегі топтар респонденттерінің қатынасын зерттеу болды. Зерттеудің басты құралы ретінде мектеп оқушылары, халық және сарапшылар арасында сауалнама жүргізу таңдалды. Сауалнаманың үш түрі әзірленді: оқушылар үшін (500 респондент), халық үшін (ата-аналар, мектеп жасындағы балалары бар 24 жастан 49 жасқа дейінгі адамдар арасында; 500 респондент) және сарапшылар (150 респондент) үшін жүргізілді. Зерттеуге негіз ретінде мектеп оқушыларына арналған сауалнама алынды.

Сауалнама мазмұны шартты түрде, оларға жауаптар жағдайды талдау үшін негіз болатын бөлімдерге бөлінді. Ал сұрақтар мен олардың құрамы факторлық талдау жүргізу және респонденттердің барлық үш санатының жауаптары арасындағы байланысты зерделеу мүмкін болатындай етіп құрастырылды. Бұл тарауда кейбір бөлімдерге қысқаша сипаттама берілген.

«БАЛАНЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАЙТЫН ЗАҢДАР» БӨЛІМІ

Бұл бөлімнің сұрақтары әлемдегі және Қазақстандағы бала құқықтарын регламенттейтін нормативтік құжаттардың мазмұнымен респонденттердің хабардарлығы деңгейін айқындауға бағытталған. Бөлім барлық сауалнамаларда қайталанатын үш сұрақты қамтиды.

«БАЛАЛАРҒА ҚАТЫГЕЗДІКПЕН ҚАРАУ СЕБЕПТЕРІ» БӨЛІМІ

Бұл бөлім тек сарапшыларға арналған сауалнамада қамтылған. Тиісті сұрақтар, біріншіден, сарапшының кәсіби қызметінде аса жиі кездесетін балаларға қатыгездікпен қараудың түрлерін анықтауға; екіншіден, ата-аналардың, педагогтардың, туыстарының, құқық қорғау органдары өкілдерінің және т.б. ересектердің түрлі санаты тарапынан қатыгездікпен қарау жағдайларының жиілігі бойынша жауаптарды сұрыптауға мүмкіндік береді. Бөлім 3 сұрақтан тұрады.

«БАЛАЛАРДЫ ҚАТЫГЕЗДІКПЕН ҚАРАУДАН ЖӘНЕ СЕКСУАЛДЫҚ ПАЙДАЛАНУДАН ҚОРҒАУ» БӨЛІМІ

Бұл бөлім тек мектеп оқушылары мен сарапшыларға арналған сауалнамаларда қайталанатын. Респонденттердің жауаптары балаға жауапкершіліктің бірінші кезектілігін, баланы қорғау инфрақұрылым және сарапшы тұратын өңірде оның дамымағаны туралы сарапшының пікірін, сондай-ақ балаларға қатыгездікпен қараған жағдайда кімге жиірек және нақты кім жүгінетіндігі туралы анықтауға мүмкіндік береді. Балаларға арналған сауалнамада бұл бөлімнің жауаптарында мектеп оқушыларының қиын жағдайларда көмек алу үшін қайда бара алатындығы және өзін-өзі қорғау мәселелері мен қиын өмір жағдайларында өздерін ұстай алуы жөнінде ақпарат көздері туралы білімдерін көрсетеді. Мектеп оқушыларына арналған сауалнамада 3 сұрақ, ал сарапшыларға арналған сауалнамада – 5 сұрақ қамтылған.

Сауалнамаларда салыстырмалы талдау жасалған сәйкес келетін сұрақтар болды. Төменде өзара сәйкес келетін сұрақтарға бірқатар мысалдар берілген және олардың мақсаттары сипатталған. Мысалы:

- *Сіз баланың құқықтарымен қайда таныстыңыз?* **МАҚСАТЫ:** респонденттің баланың құқықтарымен танысу көздерін анықтау.
- *Сіз «Мен ... мазмұнымен таныспын» деп қандай дәрежеде айта алар едіңіз?* Сарапшыларға арналған сауалнамада мектеп оқушылары мен халыққа арналған сауалнамаларға қарағанда баланың құқықтарын қорғау жөніндегі сегіз арнайы заңнамалық акті берілген, онда: «Бала құқықтары туралы» БҰҰ Халықаралық Конвенциясы (1989), «Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы» Заң (2002) және «Неке және отбасы туралы» Заң (1998) деген жауаптың үш нұсқасы ғана берілген. **МАҚСАТЫ:** «жақсы», «үстірт», «таныс емеспін» деген електеу сұрақтары арқылы респонденттің белгілі нормативтік құжаттармен хабардарлығы деңгейін нақтылау (мысалы, «Бала құқықтары туралы» БҰҰ Халықаралық Конвенциясы, «Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы» Заң, «Неке және отбасы туралы» Заң және т.б.).
- *Бұл заңдарда Сізді нақты не қызықтырады? Заңдардың ішінде ең болмаса... деп айта алар ма едіңіз?* **МАҚСАТЫ:** респонденттің хабардарлық деңгейінің шынайылығын бағалау, бұл ретте респондент үшінші сұраққа алдыңғы сұрақта «жақсы» електен өткен жағдайда ғана жауап береді.
- *Балаларды қай жерде жиі жәбірлейді?* **МАҚСАТЫ:** респонденттің пікірін анықтау, әлеуметтің қай бөлігінде: отбасында, мектепте, көшеде және т.б. балалар қатыгездікпен қараудың түрлі нысандарына жиі ұшырайды.
- *Балаларды кім жиі жәбірлейді?* **МАҚСАТЫ:** оқушылар ортасынан балаларды қатыгездікпен қарауға кім жиі ұшырататындығы туралы респонденттің пікірін анықтау. Мұндай сұраққа жауап бере отырып, әдетте адамдар өз тәжірибесін негізге алады деген болжам болды. Басқа сұрақтармен үйлесімде зерттеуші балаларға қатыгездікпен қарау бойынша неғұрлым толық суреттеуді алады.

Сарапшыларға балаларды қорғауға және балаларға қатыгездікпен қараудың профилактикасына қатысты қосымша он екі сұрақ қойылды. Олардың бірқатары мыналар: (1) Балаға қатыгездікпен қараумен және сексуалдық пайдаланумен байланысты халық көбіне қайда жүгінеді? (2) Бірінші кезекте бала үшін кім жауапты болады деп есептейсіз? (3) Сіздің пікіріңізше, зорлық-зомбылықтан баланың құқықтары мен мүдделерін қорғауға бағытталған қаржы қаражаттарын мемлекет жеткілікті бөліп отыр ма? (4) Сіз өңірімізде, қалада, облыста баланың құқықтарын зорлықтан қорғаудың әлеуметтік инфрақұрылымы жеткілікті дамыған деп ойлайсыз ба? (5) Сіз қатыгездікпен қарау және сексуалдық пайдалану құрбандарын оңалту бойынша жұмыс жүргізесіз бе? (6) Балаға қатыгездікпен қарау немесе сексуалдық пайдалану жағдайларын анықтаумен байланысты қандай шаралар қолданылады? (7) Балаларға қатыгездікпен қараудың және сексуалдық пайдалану профилактикасы қалай жүргізіледі? (8) Сізге зорлық құрбандарымен жұмыста бейінің қандай түрлері қажет? (9) Сіздің пікіріңізше, қызметіңізде қатыгездікпен қараудың және сексуалдық пайдаланудың құрбандарымен жұмыс жөнінде семинарлар мен тренингтерді өткізу қажет пе?

2.1. БАЛАЛАРДЫҢ ҚАУІПСІЗДІГІН ОҚУШЫЛАРДЫҢ, ОЛАРДЫҢ АТА АНАСЫНЫҢ ЖӘНЕ САРАПШЫЛАРДЫҢ ПІКІРІМЕН БАҒАЛАУ

А. БАЛАНЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ ТУРАЛЫ АҚПАРАТ КӨЗДЕРІ

Оқушылар үшін баланың құқықтары жөніндегі ақпараттың негізгі көзі мектеп екендігі сөзсіз, өйткені мектепті балалардың 70%-ы осыны таңдаған. Расында да, сауалнама нәтижелерін неғұрлым тереңнен талдау басты білім көзі - мектеп болып табылатындығын көрсетті. Оның үстіне баланың құқықтары туралы ақпарат көздері бойынша ұлдардың/жасөспірімдердің және қыздардың/бойжеткендердің пікірлерінде айырмашылықтың болмағаны дәлелденді. Алайда, ұлты бойынша айырмашылықты айтпауға болмайды: орыс ұлтының балаларына қарағанда қазақ және басқа ұлттың балалары: «Мен балалар құқығын білмеймін» және «Жауап беруге қиналамын» деген жауап нұсқаларын жиі таңдаған. Тіпті балалар өз құқықтарын қорғайтын заңмен таныс болмаса да, балалар қатарындағы респонденттердің 40%-дан астамы жасына, жынысына және ұлтына қарамастан, оларды үстіртін білетіндігі туралы айтады.

Негізінен ата-аналардың көбі мектепте оқыған жылдарында мұндай білім алуында ақаулықтар болғандықтан, баланың құқықтары туралы заңдармен жеке дара танысуға мәжбүр.

Білім деңгейі жоғары болған сайын, баланың құқықтары туралы өз бетімен танысқан адамдар саны да артады. Бір жағынан, тағы бір байланыс байқалады – білім деңгейі төмен болған сайын балалардың құқығын білмейтін адамдар да көп. Соңғы елеулі айырмашылық – бұл сұраққа жауап беруге қиналғандар арасында орта білімі ғана бар адамдар көп. Ұлты бойынша да қазақ ұлтының респонденттерінің пікірлерінде елеулі айырмашылық байқалады (*3-суретті қараңыз*).

Негізінен, сарапшылар «Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы» (2002), «Неке және отбасы туралы» (1998) және «Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы мен балалардың қадағалаусыз және пана-сыз қалуының алдын алу туралы» (2004) Заңдарын біледі. Қылмыстық және Азаматтық кодекстерді, сондай-ақ «БҰҰ-ның бала құқықтары туралы» Халықаралық конвенциясын жақсы білетін сарапшы-ер адамдар басым. Қылмыстық және Әкімшілік кодекстермен педагогтарға қарағанда полиция офицерлері неғұрлым көбірек таныс. Мемлекеттік қызметкерлердің «Білім туралы» Заңды білуі бәрінен төмен. Күтілетін жәйт – сарапшы-ер адамдарға қарағанда сарапшы-әйелдердің қылмыстық кодекс мазмұнымен хабардарлығы төмен, алайда ер адамдар халықаралық конвенциялар туралы азырақ біледі. Бұл ең алдымен, білім беру жүйесінде халықаралық акциялар мен конвенциялар туралы ақпараттардың көп таратылатындығына, ал құқық қорғау органдарында кәмелетке толмаған құқық бұзушылармен күнделікті жұмыста басым назар аударылатындығына байланысты.

Зерттеу балаларды, ата-аналарды және сарапшылар қауымдастығын баланың құқықтарымен таныстырып қана қоймай, халықтың барлық тобына баланың құқықтарын қорғаудың практикалық бейіндерін тереңірек үйрету қажеттілігін көрсетті. Оның үстіне қазақстан қоғамы мектептерді, орта білім беру орындары мен жоғары оқу орындарын қоса алғанда, осы жұмысты ертерек бастаса, бүкіл қоғам үшін жақсы болар еді. Қазақ

мектептерінде баланың құқықтарын оқытуды тереңдетіп, ал мемлекеттік органдар қазақ мектептерінің мұғалімдері арасында баланың құқықтарын қорғау бойынша қосымша дайындықтар жүргізуі қажеттігін тағы да атап өтеміз. Өкінішке қарай, құқықтарды насихаттаудың басым көпшілігі еліміздегі үкіметтік емес сектор арқылы жүргізіледі, алайда ҰЕҰ өз қызметінде ақпараттық науқандарды жүргізуде негізгі (бастапқы) тіл ретінде қазақ тілін сирек қолданады: буклеттер мен кітаптар негізінен орыс тілінде шығарылады, семинарлар мен тренингтер 90% жағдайда тек орыс тілінде өткізіледі.

Мемлекет 50% мемлекеттік тілде және 50% орыс тілінде деген формуладан бас тартып, мектеп жасындағы балалар үшін ақпараттық материалдардың пайыздық арақатысын реттеу саясатын өзгертіп, алынған әрбір аумақтан жеке дара қазақ және орыс тілдерін білетін адамдардың пайыздық арақатысын ескергені жөн. Біздің зерттеуімізде қазақ мектептерінің балалары мемлекеттік тілдегі ақпараттардың тапшылығы туралы айтып, осы мәселені шешуге көмектесуді сұрады.

Әлеуметтік зерттеу баланың құқықтары бойынша сынып сағаттарын жай өткізілмеуін немесе мектептерде ақпараттық стендтерді баланың құқықтары жөніндегі заңнамалық актілердің мәтіндерімен безендірілуі қажеттілігін дәлелдеді. Қазақстанның жас ұрпағы болашақта баланың құқықтарын қорғау бойынша ойын түрінде нақты оқытылуын және мектеп жасындағы балалар үшін айқын әрі қол жетерлік басылымдардың жариялануын күтуде!

Егер респонденттер өздерін өздері қорғай алмаса және өз құқықтары туралы үстірт хабардар болса, онда ақпаратты қайдан алады? Өзін-өзі қорғау туралы ақпарат көздері бойынша ұлтына қатысты статистикалық байланыс байқалады: орыс ұлтының балалары көбінесе «мектептен», «инспекторлардан» және «брошюралардан, проспектілерден» деген жауаптарды таңдаған (*4-суретті қараңыз*).

Б. «МЕНИҢ МИЛИЦИЯМ (ПОЛИЦИЯМ) МЕНІ ҚОРҒАЙДЫ?»

Бізді респонденттердің әсіресе, мектеп оқушылары мен олардың ата-аналарының полиция қызметкерлеріне деген қатынасы өте қызықтырады. Әрбір үшінші оқушы полицияда жазалаумен, әрбір бесінші – немқұрайлықпен, ал әрбір оныншы – соққыға жығумен жиі кездеседі екен (*5-суретті қараңыз*).

Полицияға жынысы, ұлты жағынан өзгермелі қатынас арасында статистикалық елеулі байланыс жоқ. Ұлдар полицияға жазалаумен жиі кездесетіндіктерін мойындайды. Ал басқа ұлт балаларына қарағанда қазақ ұлты балалары жазалауға жиі ұшырайды.

Әрбір жас мөлшері тобында полициямен байланыс жазалаумен және айқаймен ұласатындығы байқалған (*6-суретті қараңыз*).

Жауаптардың соңғы үш нұсқасында балалардың пікірлері ересектердің пікірлерінен ерекшеленеді: мұғалімдер мен полиция қызметкерлері оларды ересектердің ойлағанынан аз жәбірлейді. Қалғаны бойынша үрдістер ұқсас (*7-суретті қараңыз*).

Сарапшылардың пікірі бойынша және тәжірибесі негізінде, қатыгездікпен қарау субъектілері ата-аналардың өздері болатыны жиі орын алады. Ең алдымен, педагогтар мен полиция қызметкерлері осындай пікірде. Құқық қорғау органдарының өкілдері мен туыстарының болуы сирек.

Отбасындағы балаларға қатыгездікпен қараудың негізгі себептерін зерттеу сарапшы-ер адамдар объективті, әлеуметтік себептермен, сарапшы-әйелдер терең, психологиялық себептермен қортындылайтыны туралы статистикалық айырмашылықты көрсетті.

Мектепте және көшеде балаларға қатыгездікпен қарау себептері сарапшылардың пікірінше, балалардың өздерінің құқықтық сауатсыздығынан деген тұжырымдағы сарапшы-әйелдер сарапшы-ер адамдарға қарағанда басым болды. Біздің ойымызша, бұл әсіресе ресми және өкілетті адамдар тарапынан балаларға қатыгездікпен қараудың елеулі себебі болады, мысалы: мұғалімдер, полиция қызметкері, дүкендегі сатушы және т.б., яғни ресми жазылған, демек іс жүзінде нормалармен жазылған және регламенттелген рөлдерді атқаратын адамдар. Бірақ зорлық-зомбылық көшеде болса, онда полицияның жауапсыздығы маңызды себепке айналады.

Педагогтар тарапынан балаларға қатыгездікпен қараудың басты себебі жалақы мөлшерінің төмен болуынан деп әйелдерге қарағанда ер адамдар көбірек ойлайды. Бұл педагогтарға байланысты емес объективті себеп. Көңіл-күйдің төмендігі жалақының аз болуынан туындауы мүмкін. Жеке дара қол жеткізбеушілік өлшемі күрделі субъективті себеп.

В. ҚАУІПСІЗДІК ЖӘНЕ БАЛАЛАР

Әлеуметтік зерттеу қоғамдағы балалар қауіпсіздігі мәселесіне де назар салды. Балалар өздерін қайда қауіпсіз сезінеді? Сонымен, көшедегі қауіпсіздік сезімі мен жынысы арасында байланыс байқалады – бұл өзгермелі статистикалық тәуелділік. Қыздар көшеде ер адамдардың, қайыршылардың және басқа да (бейтаныс) адамдардың жанында өздерін қауіпті сезінбейтіндігін атап өткен. Өздерін қасында жас өспірім балалар болғанда қауіпсіз сезінеді. Ұлты бойынша байланыс жоқ, ал ұяшықтар бойынша – балалар көшеде полиция қызметкерімен бірге болған кезде орыс ұлты балаларына қарағанда қазақ ұлты балаларының қауіпсіздікті сезінуі аз (8-суретті қараңыз).

Г. БАЛАЛАР ӨЗДЕРІН ЖӘБІРЛЕГЕН КЕЗДЕ ҚАЙДА КӨМЕК СҰРАП БАРУЫ КЕРЕК?

Қыздар мұғалімдер мен тәрбиешілерге айтуға бейім екендіктерін мойындады, ал ұлдар көбіне прокуратураны таңдаған. Ұлт пен жас мөлшері бойынша осы сұрақ арасында байланыс байқалады. Бәрінен аз орыс ұлтының респонденттері бейтаныс адамдардан өтінуге болады деп есептейді. 7 жастан 11 жас мөлшеріне дейінгі ең кіші жас тобының респонденттері басқаларға қарағанда туыстарын, мұғалімдерді (тәрбиешілерді), бейтаныс адамдарды (!!!) және үкіметтік емес ұйымдарды жиі таңдаған. Мектеп жасындағы ең кіші оқушылардың бейтаныс адамдарды таңдауы бәрінен көп қобалжыту туындатты! Дәл осы жастан бастап балаларды аман қалу мен қауіпсіздік мінез-құлықтарға үйреткен жөн (9-суретті қараңыз)!

Респондент-ата-аналардың көпшілік бөлігі бала сексуалдық пайдалануға ұшыраған жағдайда арнайы ұйымдарды таңдайтынын жазған. Жауаптар қоғамда әлеуметтік топтар мен мүдделеріне қарай топтар арасындағы ынтымақтасудағы әлсіздіктің байқалатындығын көрсетті (6,5%).

1 кесте

№	Жауаптар	Пайыздар
1	Полицияға	21,4
2	Кәмелетке толмағандар ісі жөніндегі комиссияға	13,9
3	Дағдарыс орталықтарына	13,4
4	Прокуратураға	12,8
5	Сенім телефондары бойынша	9,3
6	Сексуалдық пайдалану құрбандары болған басқа балалардың ата-аналарына	6,5
7	Туыстарына	5,6
8	Мұғалімдерге (тәрбиешілерге)	4,5
9	Мемлекеттік органдарға	3,4
10	Достарына	3,1
11	Білім басқармаларына	1,6
12	Жауап беру қиын	1,5
13	Үкіметтік емес ұйымдарға	1,4
14	Бейтаныс адамдарға	1,2
15	Басқа (жазу керек)	0,5
	Барлығы:	100,0

Жынысы бойынша әйелдер статистикалық маңызды «Туыстарына» жауабын таңдаған. Сонымен қатар бұл жауапты статистикалық тұрғыдан жоғары білімді респонденттер таңдаған. Орта білімді респонденттер «Полицияға» жауабын жиі таңдаған. Ұлтына қарай қазақтар орыстарға қарағанда «Дағдарыс орталықтарына» жауабын жиі таңдаған; басқа ұлттар орыстар мен қазақтарға қарағанда «Кәмелетке толмағандар ісі жөніндегі комиссияға» деген жауапты жиі таңдаған.

Сарапшылардың пікіріне орай, балалар ата-аналарынан (28,5%), туыстарынан (8,5% аз) және сенім телефондарынан (9,1%) көмек алуға жүгінеді екен, ал олардың ата-аналары, біріншіден, полицияға хабарласуға (14,2%), екіншіден, туыстарына (7,5%), дағдарыс орталықтарына (9,5%) жүгінуге бейім.

Ата-аналар көмек сұрап жүгінетін инстанциялар арасында Кәмелетке толмағандар ісі және олардың құқықтарын қорғау жөніндегі комиссия соңғы орынға ие. Демек, Мемлекеттік органдар халыққа КІК-нің тиімді жұмысы туралы көп ақпарат бермеген. КІК жұмыстарын жандандыру КІК хатшысының және комиссиясының өз мәртебесін көтеруіне ықпал жасайтын еді (10-суретті қараңыз).

2.2. САРАПШЫЛАР ПІКІРІМЕН БАЛАНЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ ЖӨНІНДЕГІ ИНФРАҚҰРЫЛЫМНЫҢ ҚЫЗМЕТІН БАҒАЛАУ

Зорлық-зомбылықтан балалардың құқығын қорғау жөніндегі инфрақұрылымның дамуы мәселелері бойынша сарапшылардың пікірлері жынысына қарай: сарапшы-әйелдерге қарағанда сарапшы-ер адамдар 80% жағдайда бар инфрақұрылымдарды жеткілікті бағаламауға бейімдігі байқалды (көрсеткіш екі есе төмен).

Балаға қатыгездікпен қарау немесе сексуалдық пайдалану жағдайларын анықтаумен байланысты қабылданатын шараларға қатысты жынысына, ұлтына және біліміне қатыссыз тәжірибесіз сарапшыларға қарағанда неғұрлым тәжірибелі сарапшылардың аса енжар болатындығын атау өтуге болады (11, 12-суретті қараңыз).

Қатыгездікпен қараудың алдын алуда кәмелеттік жасқа толмағандар (19%), олардың ата-аналары (12%), әлеуметтік қызмет қызметкерлері (6%) арасында ақпараттық материалдарды тарату және БАҚ-та жариялау (9,5%) сынды шаралар жиі қолданылады.

Басқаларға қарағанда өздерінің күнделікті жұмыстарында жиі кездесетініне қарамастан, полиция офицерлері қатыгездікпен қарау құрбандарын ақпараттандыру мен оңалтуға үйрету іс-шараларына бәрінен де аз тартылған, алайда сарапшы-педагогтар бұл мәселеде құқық қорғау органдарындағы әріптестері артықшылыққа ие деп қате болжам жасайды. «Етікші етікке жарымайды» дегендей (13-суретті қараңыз).

Зорлық құрбандарымен жұмыс бейінін қалыптастыру үшін семинарлар мен тренингтер өткізу қажеттілігі туралы сұраққа жауап беруде сарапшы-ер адамдар сарапшы-әйелдерге қарағанда неғұрлым белсенді (47,5% қарсы 73,4%).

Сарапшылар зорлық құрбандарымен жұмыс бейінін қалыптастыру бойынша пікір-сайыстық (18%), тренингтік (15%) және өзге де үйрету іс-шараларын (13,5%) ұйымдастыру бойынша қаржыландыруды ұлғайту туралы өз өтініштерін жиі қайталаған.

Сарапшылар қатыгездікпен қарау мен сексуалдық пайдалану құрбандарының алдын алу және оңалту бойынша тиімді жұмыс үшін балалар гинекологтары кабинетінің, балалар психологтары кабинетінің, зорлық профилактикасы қызметтерінің және зорлық-зомбылық құрбаны болған балалармен жұмыс жөніндегі ҰЕҰ жетіспейтіндігі туралы айтқан (14-суретті қараңыз).

Мұндай жетіспеушілік ата-аналар комитетінің жұмысын жандандырмаса толыққанды болмайды. Бұл туралы бізге сарапшы-педагогтар ескертті (7,5%). Қатыгездікпен қарау мен сексуалдық пайдаланудың құрбандарымен күнделікті жұмыста сарапшылар қандай мамандардың көмегін неғұрлым көп қажет етеді? Дағдарыс орталықтары үшін педагогтар (шамамен 20%), дәрігерлер (10% астам) және практикалық психологтар неғұрлым қажет екені байқалады.

Бұл ӘЗИ жүргізген әлеуметтік зерттеулердің тек кейбір нәтижелерін қысқаша баяндау. Авторлар сауалнама кезінде алынған нәтижелер мүдделі адамдар мен ұйымдардың жағдайын жақсы жаққа өзгертуге, Қазақстандағы баланың құқықтарын қорғау мәселелері туралы ойлануға көмектеседі деп сенеді.

3 ТАРАУ. БАЛА ҚАУІПСІЗДІГІНІҢ СТРАТЕГИЯСЫ

3.1. ҚАУІПСІЗДІКТІҢ ЖАЛПЫ ЕРЕЖЕЛЕРІ

Қауіпсіздіктің басты формуласы: «Алдын ала болжау! Мүмкіндігінше – алыс болу! Қажетіне қарай – әрекет ету!» [18]. Қауіпсіздік стратегиясын сақтай отырып, бала қауіпті жағдайлардан құтыла алады немесе қиын жағдайда неғұрлым дұрыс шешім қабылдай алады. Ол қатыгездікпен қараудың немесе сексуалдық зорлықтың құрбаны болмау мүмкіндігіне ие болады.

Балаға ерте жасынан қысылтаяң жағдайларда ойлау, шұғыл дұрыс әрекет жасау бейінін қалыптастыру қажет. Балаларды үйрете отырып, ересектер олардың қоршаған әлемге деген оң көзқарасын қалыптастыруы қажет. Бұл ретте ата-аналар балаларға төнетін ықтимал қауіптерді түсініп, қоршаған орта мен көшені ешқандай асыра күйзелусіз, шынайы қабылдаулары керек.

Қазіргі заман балаларын түрлі қауіп-қатерлерден аулақ болатындай арнайы мінез-құлық бейіндерін үйрету қажет. Оларға алдарынан шығатын орасан зор мүмкіндіктер мен өмірдегі қиын жағдайлардан қорғану арасында тепе-теңдікті ұстауға үйретіп, оларды өзіне-өзі сенімді болумен қатар сақ болу ұғымымен қаруландыру қажет [19].

Ата-аналар мен балалар арасындағы сенімді қарым-қатынас өз балаларына қауіпсіз кеңістікті ашатын «бастаманың» бірі. Кем дегенде, ата-ана өз балалары туралы екі нәрсені білу қажет: біріншіден, онымен болып жатқан жағдайларды білу («Оның өмірінде не болып жатыр?»), екіншіден, болып жатқанға өз қатынасыңызды анықтау. Бұл үшін баламен оның өміріне қатысты әртүрлі тақырыпта үнемі сөйлесу жеткілікті: мектепте не болып жатыр, оның достары кім және достары бар ма, балаға не нәрсе маңызды, құрдастары арасында ол қандай музыканы тыңдайды, немен әуестенеді, ол есірткіге немесе басқа да әлеуметтік мәселелерге қалай қарайды және т.б.

Сондай-ақ, ата-аналар мен балалар арасындағы жақын, сенімді қарым-қатынастарды қалыптастырудың маңызды факторы ересектердің өз балаларына жиі айтатын еркелету сөздерін пайдалану болып табылады. Біз ата-аналардан: «Сіз қандай жағдайларда өз балаларыңызға жылы сөздер айтуды пайдаланасыз?» деп сұрадық. Респонденттердің 28,7%-ы «Балаларды жалпы еркелету керек», 24,8%-ы «жай ғана», және 25,9%-ы «мақтау керек кезде» деп атап өтуі бізді алаңдатады. Жылы сөздерді айтуды пайдаланудың талдау нәтижелері өңірлерде бөлінген түрінде суретте көрсетілген. Осылайша, елімізде өз балаларына қатысты жылы сөздер айтуды пайдалану жаңылық мәдениеттің бөлігі болып табылмайды екен (15 суретті қараңыз).

Ересектердің арқасында балалар меңгеретін білім мен бейіндер баланың санасында өмір бойына сақталады. Сондықтан ересектер балаларын оқып-үйретуде шыдамды болуы тиіс. Бала ересек адам бейнесінен мейірбан әрі қамқор оқытушыны тануы қажет.

Үйрену кезінде бала қысылтаяқ жағдайларда өзін-өзі қалай алып жүруі бейіндері мен білімін меңгеріп, оны болашақта да есінде сақтайды, алған тәжірибесін өзінің балаларына беруі де мүмкін.

Балалар үшін қауіпсіз ортаны жасаудың бір жолы көршілермен бірлесе отырып жасалған кіре беріске, бүкіл үйге немесе бірнеше аулаға (егер бұл кооператив, кент немесе ауыл болса) арналған қауіпсіздік жүйесі болуы мүмкін. Көршілермен бірқатар жағдайлар туралы келісіп, олармен белгілі жағдайларда қандай нақты әрекеттер жасау қажеттігін талқылау қажет. Бір-біріңізбен ұялы, үй және жұмыс телефондарымен алмасуға болады. Тіпті ата-аналары қасында болмаған жағдайдың өзінде, бала қасындағы кіре берісте, үйде немесе көрші аулада қашанда көмекке келетін ересектердің бар екендігін білуі қажет.

Ересектердің көпшілігі балаларға адамдарға, әсіресе егде жастағы адамдарға әдепті және сыпайы болу керектігін, оларға дөрекі сөйлемеді, өтірік айтпау керектігін қалыптастырады. Алайда нақ осындай тәрбиеленген балалардың қылмыскерлер құрбаны болу ықтималдылығы жоғары болады. Ересектерге тек қана шындықты айтуға үйренгендіктен, мұндай балаларды алдау оңай. Бір жағынан, баланы әдепті болуға үйрету керек, екінші жағынан, баланың қандай адаммен кездесетіндігі белгісіз. Мұндайда «тептендік шегі» қалай болады?

Ересек адам балаға бейтаныс адамдармен қарым-қатынаста өзін-өзі қалай ұстау керектігін түсіндіруден бұрын, баланың қауіпсіздігін қамтамасыз ете отырып, оның сыртқы әлемге деген қабілетінде сеніммен қараудың шегі мен сыртқы әлемге сақтықпен қарау әрекеті шегінің бара-бар болуын бұзып алмауды есінде сақтауы тиіс. Өмірді тек келеңсіз жағынан сипаттау әрекетінен аулақ болған жөн. Ең дұрысы балаға қауіпсіздік ережелерін мүмкіндігінше асықпай түсіндірген жөн. Бұл ретте өмірде жақсы және қайырымды адамдардың көп екендігін, мысалы, бала танитын, жақсы көретін және олармен өзін қауіпсіз сезінетін туысқандар мен ата-аналарының достары бар екендігін атап өткен жөн.

Баланы қорқытпай, оған дұрыс ұстанымды үйрету маңызды. Дұрыс ұстаным дегеніміз жай ескерту жасау емес, ерекше бейіндер мен арнайы ақпаратты білдіреді. Дұрыс ұстаным қоқан-лоқыдан, қорқытудан дербес және әрекеттің айқын сипатын береді. Ересектер балаларын ережелерге бағындыруға көндіруі үшін оларға қорқыныш ұялатумен жаныштауы психологиялық проблемалар мен ауытқуларға, мысалы, әртүрлі қорқыныштар мен фобияларға алып келуі мүмкін.

Ересектер балаларды қандай жағдай болуы мүмкіндігін суреттейтін егжей-тегжейлі оқиғалармен қорқытқан кезде қандай да бір пайдалы ақпаратты балалардың есте сақтауы екіталай. Олардың жадында қоршаған әлемнен және адамдардан қорқу керектігі әрекеті сақталуы ықтимал. Қысылтаяқ жағдайларда баланың дұрыс әрекет ету бейінін қалыптастырудың негізгі тәсілдерінің бірі ойын нысаны болып табылады. Ол әртүрлі жағдайларды ойын арқылы көрсетуді білдіреді. Мұндай ойындар кезінде ересектер нақтырақ болып, үйретуге түрлі шынайы жағдайларды көбірек қосуы қажет. Ең бастысы, баланы қауіпсіз жүріс-тұрыс ережелеріне үйрете отырып, оның өмірі қорқынышты оқиғаға айналып кетпейтіндей «тепе-теңдік» шегін таба білген жөн.

Тәрбиелеудегі және баланың дүниетанымын қалыптастырудағы маңызды сәттердің бірі ата-аналардың дөрекі сөйлейтін балалары үшін не бейтаныс адамдармен қажетсіз

жоғалып кететін балалары үшін ыңғайсыздықты сезіну жағдайы болып табылады. Дегенмен баланың мінез-құлқындағы қателіктер қалыпты жағдай болып табылады, бұл өмірді тану мен тәжірибе жинақтаудың көрінісі. Бала да, ата-аналар да бөгде адамның алдында ешнәрсе үшін кінәлі емес және ешкімге ешнәрсемен міндетті емес. Мүмкіндігінше кешірім сұрау жеткілікті, осымен қолайсыздық түзеледі. Балаға ашуланып және оның теріс мінез-құлқы үшін бөтен адамның алдында ақталудың қажеті жоқ. Ең жаманы балаға басқа адамдардың алдында ұрысып, одан кешірім сұрауды талап ету әрекеті. Бала өз әрекетінің неліктен дұрыс болғанын түсінбей, тек ата-анасының ренжігенінен қорқып қалуы мүмкін. Ата-аналар, бөгде адам болған оқиғаны ұмытып, өмірлерінен ұмыт болатынын ескермейді, ал «жұрт көзінше тәрбиелеу» баланың көңілін жаралайтындығына көңіл бөлмейді. Балада қашан болса да ересектер әдепті болу және әрқашанда оларды тыңдау керек деген әдет бекітеді. Алайда ересектердің барлығының ойы мен ниеті «шынайы» болмайтындығын есте сақтаған жөн!

Өкінішке орай, ересектер өз балаларымен өзара қарым-қатынасының негізінде көбінесе «Менің айтқанымды орындайсың. Егер сен бәрін менің қалағанымдай жасасаң, менің жақсы қарауым саған «сыйлық» болады, егер айтқанды тыңдамасаң, онда жазаланасың» деген айла-шарғы қағидатын басшылыққа алады. Оның үстіне жазалау көп жағдайларда дене жазасы болмайды, оны эмоциялық күштеуге – баланы елемей, жәбірлеу және абыройын төмендету түрінде айтылған ескертулер, ата-ананың баланың қажетті нәрсені сұрау құқығын танудан бас тартуына және т.б. жатқызуға болады. Бұл аңдарды жаттықтыруға көбірек ұқсайды. Бұл жерде қандай да бір әріптестік қарым-қатынастары туралы айту қиынырақ: бала көп жағдайда ойланбастан өзін жеке тұлға емес, ата анасына тиесілі «зат» сияқты сезінеді. Осылайша еріксіздік «құрбаны» қалыптасады.

Қазіргі заманғы ересектер мен балалардың өзара қарым-қатынастарда жиі кездесетін айрықша ерекшеліктердің бірі – шартты түрде «қандай да бір материалдық затты берумен баланың талабын өтеу» ретінде сипатталатын қағидат болып табылады. Ата-аналар, өз баласына көңіл бөлуге ден қоймастан, сыйлықтармен кемшіліктің орнын толтыра бастайды. Бала, біраз уақыт өткен соң «бағалауды» айқын зерделеп, талап етуді бастайды. Мұндай қарым-қатынастар адамның жеке басы мен эмоциялық әрекетіне қарағанда амал-айла қатынасына көбірек ұқсайды. Мұндай қарым-қатынастар ата-аналары балаға қараудан гөрі бизнеспен және жеке бас ісімен айналысатын, материалдық жағынан қамтамасыз етілген жанұяларда кездеседі. Кез келген адамның табиғи қажеттілігі сүйіспеншілікке және адамдық жылы қатынастарға ұмтылуы болып табылады. Баланың мұндай қарым-қатынасқа ие болу мүмкіндігі болмаса, ол эмоциялық тұрғыдан «өшеді» немесе осы қажеттілікті қанағаттандыруды жанұядан тыс жерден іздейді. Эмоциялық байланысты іздеуде бала криминалдық топтарға (жасөспірімдердің немесе ересектердің) тап болатын жағдайлар да болады. Мұндай жағдайда баланың қатыгездікпен қараудың құрбаны болуы немесе керісінше өзі «жәбірлеушіге» айналуы әбден мүмкін.

Балалар әр түрлі және олардың қандайда бір өмірлік жағдайларға деген әсері бір-бірінен өзгеше болатыны баршаға мәлім. Бірінші кезекте, бұл олардың темпераментіне, мінезіне, типіне, қалыптасқан әдеттеріне және т.б. байланысты. Мысалы, өз балаңыздың типін анықтау үшін және оның қауіпсіз мінез-құлық стратегиясын қалыптастыру үшін аса маңызы тұстарды жеңілдете отырып, адамдарды «жауынгер» типі және «орындаушы» типі деп екі типке жіктеген «Александр Македонский ұстанымын» пайдалануға болады. «Жауынгер» стресті жағдайларда қызады, оның көздеріне қан толады. Стресті

жағдайларда жауынгер-адам өз мүмкіндіктерін жұмылдырып, белсенді бола түседі. «Орындаушы» керісінше, бозарады, абыржиды, оның қолдары терлейді. Мұндай адам стресті жағдайда тығырыққа тіреледі немесе абыржып қалуы мүмкін. Бірінші типке жататын бала тезірек зерделейді және ақпаратты бірден ұғынады. Екінші типтегі баланы «жаттықтыру» қажет, яғни оған түрлі жағдайды бірнеше рет қайталап көрсету керек. Осылайша, екінші типтегі балада мінез-құлықтың белгілі бейіні қалыптасады. Сонымен қатар, мұның не үшін жасалғанын үнемі түсіндіріп отыру қажет.

Қандай да бір баланың қандай типке жататындығын білу үшін, ата-ана біраз уақыт бойы баланы мұқият бақылап немесе өздері баланы мәселені өздігінше шешуге «мәжбүрлейтін» жасанды бір-екі жағдай жасауы қажет. Баланың қандай да бір әдіспен әрекет етуі, оның қандай типке жататындығын анықтауға мүмкіндік береді. Ата-ана баласының типін анықтауда және қысылтаяң жағдайлардағы мінез-құлық стратегиясын қалыптастыруда қиындықтарға кездескен жағдайларда кәсіби балалар психологына жүгіну қажет.

Ата-аналар үшін өз балаларымен бірге өз дамуындағы ақаулықтардың орын толтыру мүмкіндігі маңызды сәттердің бірі болып табылады. Жасына және басымдық жағдайына қарамастан, кез-келген қарым-қатынас өзара алмасуды, дамуды немесе кері кетуді білдіреді. Ата-аналар кезінде өздері де бала болған және өз ата-аналарымен қарым-қатынастағы тәжірибелерін ойланбастан өздерінің жанұяларына көшіреді. Егер өз баласымен сенімдік, оң және игілікті қарым-қатынас жасауға ниеттенсе, ата-аналар үшін өздерінің балалық шақтағы жан жарасын немесе тәрбиедегі ақаулықтарын «қайтадан өткеріп», олармен бірге дамудың сәтті мүмкіндігі туындайды. Мұндай өзара қарым-қатынастар келесі ұрпаққа құрбандықтың «тұйық шеңберінен» шығуға мүмкіндік береді.

3.2. СЕКСУАЛДЫҚ ЗОРЛЫҚ ПРОФИЛАКТИКАСЫ

Сексуалдық зорлық профилактикасының негізі сауатты сексуалдық тәрбие болып табылады, ол балаға өз денесіндегі «тыйым салынған жерлерді» ұнамсыз әсерлерден қорғауға көмектеседі және де оның дұрыс жыныстық дамуының іргетасын қалайды. Мұндай тәрбие адамдар арасында сексуалдық байланыстың бар екендігін бала түсіне бастағанға дейін басталады. Бала жанұядағы мінез-құлық үлгісін ойланбастан санасына тоқиды. Бірінші кезекте, анасы мен әкесінің арасындағы әрекет-қимыл, іс, шешім және қарым-қатынас. Егер олардың арасындағы қарым-қатынастар жақсы әрі сыйластыққа бағытталған болса, бір-біріне нәзік жанасулар мен сүйісу бар болса, онда бала ер жеткен кезде өзінің жұбайына да осылайша қарайтын болады және «құрбандық» менталитетімен өспейді деп тұжырымдауға болады [20].

Көптеген ата-аналар өздерінің кішкентай балаларымен «жағымсыз» тақырыпта әңгімелесу қажет емес деп есептеп, оларды өмір шындығынан қорғауға тырысады. Алайда, баланы ықтимал сексуалдық зорлық пен пайдалануға ұласатын жағдайларға дайындау қажет. Бұл тақырыпты елеусіз қалдыру орыны толмайтын салдарға әкеліп соғуы мүмкін. Бала анасы мен әкесі бұл туралы айтпағандықтан, бұл өте жаман тақырып деп сараланбаған тұжырым жасайды. Сәйкесінше бала бұл туралы ата-анасымен сөйлеспейді, ал егер айтса олар ренжиді. Зорлық жасаушылар да дәл осыған сенім артады, бала сексуалдық қорлау туралы ештеңе білмейді, сондықтан ол туралы ата-анасына айтпайды. Мұндай стратегия баланың зорлық туралы өз басынан өткеріп, қылмыскерден білуіне әкеліп соғуы мүмкін. Баланы қорқытпаңыз, бала мен ересек арасындағы сүйіспеншілік ешқашан да шешінуді немесе тыйым салынған жерлерге жанасуды немесе сүюді және жыныстық байланысты білдірмейтіндігін жай ғана түсіндіріңіз.

Балалық шағында басынан өткерген жыныстық зорлыққа тікелей байланысы жоқ психологиялық мәселелермен жүгінген ересектермен жұмыс істейтін психотерапевттердің тәжірибесінен іс жүзінде олардың ешқайсысы өзінің жарақатты тәжірибесін ата-аналарына, басқа да ересектерге айтпағаны мәлім болған. Дегенмен жан жарасының салдарлары өмір бойы ұмытылмай, есте қалады. Олар қалыпты жанұялық қарым-қатынастар құра алмайды, жыныстық қарым-қатынастарда үлкен қиындықтарды өткереді және әдетте «бір топ» психосоматикалық аурулармен ауырады.

Баланың зорлыққа қатысты тәжірибесі болмағандықтан, олар ата-аналарынан нақты және қол жетімді ақпаратты алуды қажет етеді. Егер бұл сұрақтарды талқыламаса, балалар осал болады. Бала оған өзге адамдар ешкімге айтпауын сұраған құпиясын бөлісуді қалайтын кезде бала өзін түсінетіндігін, қорғайтындығын не жазаланатындығын немесе кінәлі болатынын сезінуі ересек адамның тыңдауына және өз сезімдерін бақылау қабілетіне байланысты. Егер ересек адам оның әрекетінің ұятты екендігін білдірсе, бала бұдан соң ешқашан қиын сәтте ересек адамнан көмек сұрауға ниетін білдірмейді. Бала өз проблемаларын құпия түрде сақтайтын болады.

Сәби жасынан бастап, кейде тіпті жасөспірімдік жасқа дейін кейбір ата-аналар баланы өз төсегіне жатқызады. Бұған жол бермеу керек. Егер балаңыз қасыңызда болу қажет болса, тіпті болмаса бөлмеге бала төсегін немесе манежді қоюға болады. Ата-аналар төсегі – бұл әйелі мен ерінің аумағы, мұнда жұбайлар бірге ұйықтап қана қоймай, бір-бірімен сүйіспеншілік жыныстық қатынастармен айналысады. Емшек жасындағы бала

болып жатқанды талдауға қабілетіз, бірақ ол бәрін сезеді. Ата-анасының арасында болып жатқан әрекеттердің барлығын санасынан тыс қабылдайды. Бұл сезімдер бала үшін жарақат салу болуы мүмкін және есейген кезде өз жұбымен едәуір қиындықтарға кездесуі мүмкін.

Екі-үш жастан бастап ата-аналары өз балаларын дене мүшесінің аталуымен, атап айтқанда, жыныс мүшелерінің нақты атауларымен таныстыра бастауы тиіс. Бұл жаста балалар денесінің қай мүшесі жыныс мүшесі екендігін түсіне алады. Мұны мысалы, баланы шомылдырған кезде түсіндірген жөн [21]. Дененің бұл бөліктерін, бірнеше сенімді адамдардан басқа, ешкімнің қолы тимейтін жеке меншікпен теңеуге болады.

Шамамен 3 жастан 5 жасқа дейінгі жас мөлшерінде бала алғашқы жыныстық ажыратуды байқайды. Бала өзінің ұл немесе қыз екендігін, ұлдарды қыздардан ерекшелейтін белгілердің бар екендігін түсіне бастайды. Бұл жас – жыныстық рөлдің мінез-құлқын тану жасы. Бұл жаста барлық рөлдік мінез-құлықпен жанұя болып ойнау, тіпті жыныстық қатынасқа ұқсас әрекеттерді жасап ойнау қалыпты құбылыс. Бала жасөспірім жасқа дейін (жыныстық жетілу жасына дейін) өзінің жыныстық қасиетін сезінбейді. Мұндай ойындар ата-аналарының іс-әрекеттерінің жай ғана көшірмесін білдіреді. Шамасы, бала осындай жағдайдың куәгері болған және енді оны қайталайды. Тек ересектер ғана осындай әрекеттер үшін ұялу және абыржу сезімін білдіріп, кішкентай балаға осы сезімдерді «береді». Егер балаға ұрса бастаса, ол сол кезде абыржу мен ұялуды басынан кешіреді. Бұл баланың кейіннен ересек өмірінің жыныстық саласында мәселелер туындататын алғашқы «бастамалары» болуы мүмкін. Мұндай жағдайда балалардың осындай әрекетіне ата-аналарының аса назар аудармауы немесе баланың назарын басқаға аударуы ең дұрыс шешім.

Кейде ата-аналары баласының (бұл көбінесе қыздарға қатысты) өз жыныс мүшелерін ұстауын, жамбасын қатты қысып, қызаратындығын, қысаң тыныс алып, одан кейін біраз уақыттан соң босанситуындығын байқайды, бұл мастурбация болып табылады. Бұл әрекеттер бала невротизмнің белгілері. Мұндай әдіспен қыз бала аса мазасыздықтан арылады. Бұл әрекеті үшін оған ешқашан ұрыспау керек. Бала өзін не үшін ұрысып жатқанын түсінбейді, және осындай әрекеттерді жасауын мүлде қоймайды. Ол ата-аналарынан жасырып, өзін ешкім бақыламайтын кезде мастурбация жасайтын болады. Баланың мұндай әрекеттері жанұядағы эмоциялық жағдайдың жайсыздығының немесе балаға ата-аналар тарапынан назар аудару мен жақсы көруінің жетіспеушілігінің белгісі болып табылады. Мұндай жағдайларда балалар психологынан кеңес алу қажет, ал ата-аналардың өздері жанұялық психологқа жүгіну қажет. Егер бұған назар аудармаса, мұндай қыз бала болашақта қауіп-қатер тобына тап болады, өйткені оның психикасы өз сезімдері мен әсерлерін дұрыс «жарата алмайтын» жағдайда болған кезде «сексуалдық саламен өте ерте танысады». Ол ұлдар мен еркектердің қолына оңай түсетін болады және неге осылай болып жатқандығын өзі де түсінбейді.

Ата-аналардың өз балаларын күштеп жазалау мәселесі баланың психикасын қалыптастыруда үлкен мәнге ие болып табылады. Біздің әлеуметтік сауалнама міндеттерінің бірі ұлдар мен қыздарды тәрбиелеудегі айырмашылықтар мәселесі бойынша халықтың пікірін зерттеу болды. «Жынысы әртүрлі балаларды әртүрлі жазалау керек пе?» деген сұраққа ересек адамдардың 55,8%-ы «иә» деп жауап берді, 44% респондент бұл сұраққа теріс жауап берді. Өкінішке орай, сұрау алынған ата-аналардың тең жартысы өз балаларын тәрбиелеу барысында жынысына қарай айырмашылық жасамайды екен.

Ата-аналар мен педагогтар гендерлік тәрбиенің түрлі сценарийлерін ұстануы тиіс. Қыз баланы бетіне шапалақпен соғуға, басынан немесе құйрығынан соғып жазалауға болмайтындығын назарында ұстағаны жөн. Бетпен соғу адамды, тіпті ол бала болса да оның абыройын мейлінше төмендету болып табылады. Егер қыз баланың санасында, мұндай жазалау үйреншікті құбылыс болып табылса, болашақта ол бойжеткен кезде мұндай мінез-құлық оның өз жанұясында да көрініс береді. Ол өзіне қатысты жұбайы тарапынан осындай әрекеттердің жасалуына жол береді. Осылайша, «құрбан» қалыптасады. Кез келген ұрып-соғып жазалау баланың психикасында және оның жеке адам ретінде қалыптасуына теріс әсерін беретіні анық.

Басқа тиген соққы мидың шайқалуына әкеп соғуы мүмкін және адамды қорлайтын әрекеті болып табылады. Жамбастан соғу туралы айтар болсақ, жазалаудың мұндай түрінен қыз баланың ойында санасынан тыс зорлық қорқынышы қалыптасады. Сондай-ақ жамбас әйелдердің эрогенді аймағы екендігін ескерген жөн. Қыз бала жамбасын ұрған кезде ләззат алуы (көп болмаса да) мүмкін екендігі ықтимал. Бұл жағдайда ол бойжеткен кезде әйелдің жыныстық ләззат алу әдісінде қалыптан тыс ауытқулар (жыныстық девиациялар) дамуы мүмкін.

Жыныстық рөл тәрбиесінде этникалық ерекшеліктер үлкен мағынаға ие. Мысалы, қазақтардың арасында емшек жасынан бастап 5-6 жасқа дейінгі кішкентай ұлдардың жыныс мүшелеріне жанасуға қатысты дәстүрлі мінез-құлық стереотипі қалыптасқан. Баланың жыныс мүшесіне қатысты табыну бар. Мұны жанұяда ұлдың болуы осы әулет ұрпағының жалғасуы көрінісімен байланыстыруға болады, ал әулеттік байланыстар қазақтар арасында өте күшті. Бұл баланың туысқандарының (анасы/әкесі, атасы/әжесі, тәтесі/көкесі және т.б.) «шопайды» ұстауын немесе иіскеу үшін сұрайтындығымен («насыбай иіскеу»), одан кейін «әпшу» деп түшкіруімен көрінеді. Бұл әрекеттер осы баланың болашақ еркек екендігіне масат тұтуды және қанағаттануды білдіреді. Сондай-ақ ата-аналары мен жақын туыстары емшектегі қыз баланың жыныс мүшелерін немесе аяқтары аралығын иіскеуді және сүюді әдет қылады. Өкінішке орай, мұндай әрекеттердің теріс салдары болуы мүмкін екендігі туралы ешкім ойланбайды.

Біріншіден, бұл гигиена мәселесі. Ересек адамның ернінде және сілекейінде зиянды бактериялар мен вирустардың көп мөлшері болуы ықтимал, олар балаға оңай ауру жұқтырады, мысалы герпес инфекциясы немесе хламидиоз. Онымен қоймай ересек адамның қолы да әрқашан таза болмайды. Екіншіден, бала өзінің жыныс мүшелерін басқа адамдардың ұстауына болады деген түсінік қалыптасады. Ал бұл болашақта қауіп факторына айналады.

Балалар әзірге кішкентай болған кезде олар өз жыныс мүшелеріне жанасу кезінде жыныстық қозуды сезінбейді. Бірақ, ата-аналары мен қамқоршыларды қоса алғанда, осындай әрекеттер кезінде, тіпті кездейсоқ болса да, ересек адамда жыныстық сезімдер пайда болса немесе жыныстық сипаттағы қандай да бір ойлар туындаса, бала мұндай жанасуды зорлық ретінде сезінуі мүмкін. Санадан тыс деңгейде өмір бойы естен кетпейтін психологиялық жан жарасы қалыптасады. Мұны қаншалықты мойындағымыз келмесе де, ересектер үшін қисынсыз және жөнсіз болса да, зерттеудің психологиялық талдауының бағыттары осындай нәтижені растап отыр [22, 23].

Баланың жыныс мүшелеріне бөгде адамдардың, тіпті туыстарының жанасуына ата-анасы жол бермеуі тиіс. Балаға деген сүйіспеншілігі мен мейірімділігін көрсету үшін оның жыныс мүшелеріне жанасудан басқа да көптеген тәсілдер бар.

Біздің елімізде соңғы жылдары қазақ қыздары мен ұлдарының дәстүрлі психосексуалдық тәрбиеленуі мәселелерін Қазақстанның ұлттық психологиялық талдау қауымдастығы, атап айтқанда, психоталдаушы А.М.Құдиярова зерттеуде. Ол жоғарыда айтылған «насыбай иіскету» әдет-ғұрпы сияқты қазақтың ұлттық дәстүрлерін және сүндетке отырғызу салтын зерттеп отыр. А.М.Құдиярова зерттеуінде «қазақ қоғамында патриархалдық қоғамдағы сияқты ерлер тегіне тиесілі болу, ерлердің жыныс мүшесіне ие болу оның иесіне белгілі артықшылықтар береді. Ұл балалардың психосексуалдық дамуы мен тәрбиеленуі қазақтардың әдет-ғұрыптары мен салт-дәстүрлерінен бастау алады; әйел жынысына тиістілік өздігінен ешқандай қоғам назарын аудартқан емес», – деп атап өтеді [24, 676.]. Осындай, менталитет санадан тыс қалыптасқан, мұнда ерлерге табыну және әйелдерді төмендету бар және соның салдарынан әйел «екінші сұрыпты» тіршілік иесі ретінде қабылданады. Бұл бағыттағы зерттеулер жалғасуда.

Баланы ерте жастан бастап «тыйым салынған жанасулар» ұғымымен таныстыру өте маңызды. Бала өзінің денесі өзінің меншігі екендігін, өзінің жыныс мүшелерін ұстауға ешкімнің құқығы жоқ екенін біліп, сенімді болуы тиіс. Қандай да бір ересек адам, тіпті ең жақын адам болса да немесе жасы бойынша үлкен бала, оған теріс немесе жағымсыз нәрсе жасауды, бір жаққа баруды, шешінуді, өзін көрсетуді, ересек адамның дене мүшелерін ұстауды ұсынса бала мұны жасамауы тиіс екендігін ата-аналар балаға түсіндіруі керек. Мұндай жағдайларда бала «ЖОҚ» деп айтуы және «Мына адам (бала) маған тиісіп жатыр!» деп қатты айқайлап, басқаларды көмекке шақыруы керек. Бұл туралы міндетті түрде ата-анасына айтуы тиіс.

Балаға жақсы, жаман және ұялтатын жанасулар бар екендігін түсіндіру қажет.

Жақсы жанасулар

- ✗ Баланы көңілі қалаған кезде құшақтау.
- ✗ Қолынан ұстау.
- ✗ Баланы мейірлене иығынан құшақтау.
- ✗ Ұйықтар алдында мейірлене бетінен сую.
- ✗ Кішкентай баланы тербету немесе қолына алу.

Жаман жанасулар

- ✗ Баланы қатты қысып және ұзақ құшақтау.
- ✗ Баланы жақында ғана танысқан немесе бейтаныс ересектің тізесінде отыруға мәжбүрлеу
- ✗ Баланы оның келісімінсіз және ықыласынсыз сую.
- ✗ Баланы «қойыңыз» деген өтіншінен кейін де қытықтау.
- ✗ Баланың жыныс мүшелерін ұстау.
- ✗ Егер адам өте жақын отырса.
- ✗ Ересек адам баланы өзінің дене мүшелерін ұстауға, суюға, ысқылауға, жалауға немесе соруға және т.б. мәжбүрлесе.

Ұялтатын жанасулар

- ✗ Баланы ұялтады.
- ✗ Баланың тыныштығын бұзады.
- ✗ Баланың көңілін дағдыланбаған түрде толқытады.
- ✗ Бала жақсы танымайтын адамдардың жағымды жанасулары.
- ✗ Әлдекім баланың жыныс мүшелерін ұстаған кездегі «құпия» жанасулар.

Осылайша

ЕРЕСЕКТЕР (АТА-АНАЛАР МЕН ҚАМҚОРШЫЛАР)

- бала туылған сәттен бастап оған деген өз сүйіспеншілігі мен сезімдерін білдіруде, атап айтқанда, баланың жыныс мүшелеріне жанасуында жауапты болуы тиіс;
- балаға өзінің денесіндегі «тыйым салынған жерлерді» жағымсыз әсер етулерден қорғауға және басқа адамдардың, тіпті жақын туыстардың ол мүшелерді ұстауына жол бермеуге көмектесуге тиіс;

БАЛА (БАЛАЛАР)

- өзінің дене мүшелерін бөгде адамдардың жағымсыз ұстауына жол бермеуі тиіс;
- қалыптағы мейірімді сезімдерді білдірудің және әдеттегіден тыс қатынастардың арасындағы айырмашылықты білуі тиіс;
- егер ересектердің бірі болған қатынастар туралы балаға ол туралы ешкімге айтпауын сұраса, бала өзі сенетін ересектерге бірден айтуы керек.

ӘЛЕУМЕТТІК ФОБИЯ ТУРАЛЫ ТАҒЫ ДА АҚПАРАТ [44]

«ӘЛЕУМЕТТІК ФОБИЯ ҚАНШАЛЫҚТЫ КЕҢ ТАРАЛҒАН?»

Адамдардың 3-тен 13%-ға дейінгі бөлігінің өмірлерінің белгілі кезеңдерінде қоғам алдындағы қорқыныштан жапа шеккендері анықталған. Бүкіл өмір бойында әлеуметтік фобиядан жапа шеккен адамдардың пайызы 1-ден 2,5% аралығында. Көбінесе ұялшақтық жиі кездеседі. Зерттеулер көрсеткендей, адамдардың 80%-дан 90%-ға дейінгі бөлігі өз өмірінде жасқануды сезінді және деген сұраққа оң жауап берген. Және 30-40%-ы өздерін қазіргі кезде ұялшақпын деп есептейді.

ОЛАР КӨБІНЕСЕ НЕДЕН ҚОРҚАДЫ?

Басым көпшілігі көпшілік алдында сөз сөйлеуден қорқады, өйткені бұл бейтаныс адамдармен қатынас қажеттілігімен ұласады. Қорқыныштың басқа түрлері – басқа адамдар қасында болған кезде тамақ пен су ішуден қорқу, үшінші тұлғалар алдында түбіртектерді, чектерді және тиісті жазбаша формаларды толтырудан қорқу сиярек кездеседі.

ӘЛЕУМЕТТІК ФОБИЯ ҚАЙ КЕЗДЕ ПАЙДА БОЛАДЫ?

Қарым-қатынастардан қорқу он бес пен жиырма жас аралығында пайда болады. Әсіресе осы жастағы жастар көбінесе ұялшақ деп саналуы табиғи нәрсе. Олардың көпшілігі алғаш рет сөйлеу немесе қандай да бір әрекеттер жасау қажет болған кезде қатты абыржуды басынан кешіреді. Әдетте бұл жағдайға үйренуіне байланысты басылады. Әлеуметтік фобия кезінде осындай жағдайлардан аулақ болу қоғамға енудің қалыпты процесіне кедергі жасайды. Егер тез арада емдеуді бастамаса, әлеуметтік фобия созылмалы түрге ұласады. Әрине, біраз уақытқа ауру басылуы мүмкін, мысалы, егер әлеуметтік фобиядан жапа шегуші осы кезде біреулермен жақын қарым-қатынаста болса. Мысалға мистер Б-ны алайық. Ол бала кезінен өте ұялшақ болып өскен. Орта мектепті бітірген және жиырма жасында үйленген. Отыз жасқа толғанша, ажырасқанға дейін ерекше психологиялық проблемаларды басынан өткермеген. Ажырасқаннан кейін ол басқа адамдармен қарым-қатынас жасауда қиындықтарға кездесе бастады және кешкі ойын-сауықтарды ұнатпайтын болды. Өзінің адамдармен еркін қарым-қатынас жасай алмайтындығына қатты мазасызданды. Үйленген кезінде ол көбінесе өзінің жұбайымен қарым-қатынаста болған. Ажырасқаннан кейін өзімен өзі жалғыз қалған соң, ол өзін жайсыз сезінетін жағдайлардан қашақтай бастады, бұл әлеуметтік фобия көрінісі болып табылады.

ӘЛЕУМЕТТІК ФОБИЯ ҚАНДАЙ АДАМДАРДА ДАМИДЫ?

Әлеуметтік фобия ер адамдарда да, әйелдерде де білімі мен айналысатын кәсібіне қарамастан пайда болуы мүмкін. Қысқаша айтқанда, үй шаруасындағы әйелдің өз баласының мұғалімімен сөйлесуге жағдайының жоқтығынан қорқуы, бас шебердің қызметкерлермен алдағы әңгімелесуге қатысты қобалжуы, ал мұғалім өз оқушыларының ата-аналарымен кездесуден қорқуы мүмкін.

ӘЛЕУМЕТТІК ФОБИЯ ҚАЛАЙ ПАЙДА БОЛАДЫ?

Әлеуметтік фобияның дамуының негізі себептері әлі күнге жұмбақ болып қалуда. Психикалық теріс әсер ету жағдайының маңызы мүмкін емес жағдай болып саналады. Әртүрлі теориялар ұсынылған. Олардың бірі баланың ата-анасының әлеуметтік фобиялық мінез-құлқын қайталау теориясы. Екіншісі әлеуметтік бейіндердің дамуын шектеумен қорытылады, егер адам өзін қандай да бір жағдайда қалай ұстау керектігін білмесе, онда бұл мазасыздану мен абыржудың себебі болуы мүмкін. Сондай-ақ, балалық шақта аса қамқорлықпен немесе балаға оған деген сүйіспеншілікті жеткіліксіз тәрбиелеу де маңызды рөл атқарады. Тұрақты ұлғаятын шиеленіске тұқым қуалайтын бейімділіктер де мұндай бұзылудың пайда болуына себеп болуы мүмкін екендігі анықталған.

ӘЛЕУМЕТТІК ФОБИЯНЫҢ САЛДАРЛАРЫ ҚАНДАЙ?

Зерттеу көрсетіп отырғандай, әлеуметтік фобиялы адамдар жалғыздықта болады, олар мерекелерді сирек атап өтеді және олардың некеге тұру мүмкіндіктері де азырақ. Білім алуда жеті қиындықтар туындайды, өйткені топ алдында және көпшілік алдында сөз сөйлеу қорқынышы оқу процесіне кедергі жасайды, тіпті оны тоқтатуға дейін алып келуі мүмкін. Сондай-ақ, бұл адамдарда мансаптық өсуде болашағының жоқтығы анықталады. Мазасыздықты жою үшін көптеген адамдар ішкілікке салына бастайды, бұл ақыр соңында өзін өзі жоюға алып келеді. Күйзелу эпизодтары әлеуметтік фобиядан жапа шегетін адамдарға тән.

3.3. МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛА ҚАУІПСІЗДІГІ СТРАТЕГИЯСЫ

Егер бала тіпті өте кішкентай және үйден тыс жерлерде өз бетінше уақыт өткізбейтін болса да, ол бейтаныс адамдармен араласудың негізгі ережелерін айқын ұғынуы қажет. Бала өз бетінше үйден шығудан бұрын, ол өзін-өзі бейтаныс (бөтен) адаммен қалай ұстау керектігін білетіндігіне көз жеткізгені жөн. Бала тіпті егер ересек адам оны танитындығын айтса да (мысалы, ол оның әкесінің немесе анасының досы деп айтса да) ол өзі танымайтын адамның бейтаныс (бөгде) адам екендігін анық білуі керек.

Кішкене кезіннен бастап бала мынадай ережелермен таныс болуы тиіс:

- ▶ Бейтаныс адамдармен ешқашан сөйлеспеу керек.
- ▶ Бейтаныс адамдармен ешқайда бармау керек.
- ▶ Ешқашанда бейтаныс адамның көлігіне отырмау керек.
- ▶ Ешқашанда бейтаныс адамнан ештеңе алмау керек: кәмпиттер, ойыншықтар, сыйлықтар, «анасына/әкесіне/атасына/әжесіне/басқа таныстары мен туыстарына беру керек». Мұны тек анасының немесе әкесінің рұқсатымен ғана жасау қажет.

Бейтаныс адам балаға бір жерге баруды немесе көлікпен баруды ұсынған жағдайда («итке тамақ беру үшін», «Барби топтамасын көру үшін», «ойыншық/сағыз/кәмпит сатып алу үшін» және т.б.) бала: «Қазір мен анамнан/әкемнен/атамнан/әжемнен рұқсат сұрап келейін» деген бір ғана жауапты айтуы керек: Бала бейтаныс адам тарапынан болатын азғыруға да дайын болуы тиіс – «Мен сені үлкен деп жүрсем, сен әлі де анаңнан рұқсат сұрайды екенсің ғой!». Бұл жағдайда да жауап нақты және бір мәнді болуы тиіс – «ЖОҚ!».

Бала, егер оны кімде-кім қолынан ұстап алып бір жаққа қарай алып бара жатса немесе машинаға итеріп кіргізгісі келсе, өзін-өзі қорғаудың барлық әдістерін қолдануға болатындығын жақсы білуі керек. Дөрекі сөйлеуге, өтірік айтуға, тегбеге, тістеуге, айқайлауға және т.б. жасауға болады. Мұндай жағдайда «Көмектесіңдер!» деп айқайлаудың орнына, «Бұл менің әкем/анам емес! Менің анамның/әкемнің аты» деп айқайлау керек. Ал егер бала ата-анасының телефон нөмірлерін есіне сақтап алса және оны айналадағы адамдарға айқайлап айтқаны дұрыс. Қылмыскер өз баласын жазалап жатқан сияқты көрінуі мүмкін. Айналадағы адамдарда қарсыласып жатқан қыңыр баласын бір жаққа сүйрелеп апарғалы жатқан ата-аналар болар деп ойлайтындықтан еш күмән туындамайды.

Бала ерте жасынан бастап өзінің аты-жөнін және тегін жатқа білуі тиіс. Егер ол өз үйінің мекен-жайы мен телефонын есіне сақтап алса тіптен жақсы. Кішкентай балалар аты-жөні мен тегін есіне жақсы сақтап алса да, мекен-жайын ұмытып қалуы мүмкін. Баламен бірге адам көп жерге бара жатқанда, оның киімінің қалтасына оның аты-жөні жазылған жазбаны салып қойғаны жөн немесе киімнің ішкі жағына аты-жөні, мекен-жайы, үйінің телефон нөмірі мен ата-аналарының ұялы телефондары жазылған жапсырма тігіп қою керек.

Бала жаман адаммен кездесу мүмкіндігі туралы мазаланбас үшін, осы тақырыптағы әңгімелерді ойын түрінде, «ал егер бұлай болса» жағымсыз кездесулер нұсқасы ойынымен көрсету қажет. Мысалы, «егер танымайтын адам саған кәмпит/сағыз/ойыншық/ақша және т.б. берсе, сен не істейсің?». Бұл жағдайда, ересек адам қандай нәрсе ұсынса да, қандай сөздер айтса да баланың іс-әрекеті бас тарту болуы тиіс. Балаға зат ұсынған адамның таныс немесе бейтаныс болуы маңызды емес. Бала сыйлықты алмас бұрын, қашанда ата-анасынан рұқсат сұрауы тиіс.

Егер бөгде адам баланы ұстауға ұмтылса, оны шамасы жеткенше «Мен сені танымаймын!» деп айқайлауға үйрету өте маңызды. Егер ересек адам өз дегенінен қайтпаса, қандай-да бір әрекеттер жасауға болады, мысалы: жұлқынуға, тістеуге, қашуға [25]. Осылайша, баланың бейтаныс адаммен араласудың қажетті дағдылары қалыптасады және осындай жағдайға тап болғанда, ол саспайды және болып жатқан жағдайда дұрыс, «автоматты түрде» әрекеттер жасайтын болады [26].

Өмірінде бір рет болса да ата-аналар қоғамдық орындарда - дүкендерде, саябақтарда және т.б. жерлерде өз балаларының назардан тыс қалып қоюын немесе аз уақытқа болса да жоғалып кетуін басынан өткереді. Дегенмен, егер бала қиын жағдайларда өзін-өзі қалай ұстау керектігін жақсы білетін болса, бақытсыз жағдай болмайды. Бала анасымен және әкесімен қыдырып жүргенде немесе дүкенде (әсіресе үлкен дүкенде) сауда жасап жүргенде, өз ата-аналарынан көз жазып қалмауы керектігін ұғынуы тиіс. Егер ата-аналар баланы емес, балаға оларды бақылауды үйретсе осы мақсатқа қол жетуге болады. Мысалы, дүкенге барудың алдында баланы: «анаң/әкең әмиянын/сөмкесін жоғалтып алмаса үшін, сен оның соңынан қалмай еріп жүр» деп ынталандыруға болады.

Кішкентай баланың бейіндерін тәрбиелеудегі маңызды тұстардың бірі – бұл оған ата-аналары оны өте жақсы көретінін және ол туралы алаңдайтынын түсіндіру болып табылады. Бала егер алдын ала келісілген ережелерді орындамай, өз абайсыздығынан жоғалып кететін болса, оған ата-анасы ешқашанда ұрыспайтынын білуі тиіс. Ол қандай болса да, ата-аналары оны сол қалпында, яғни сөзсіз қабылдайтындығын түсінуі оған қиын-қыстау кезеңде ата-анасының үйреткендерін есіне түсіруге және дұрыс әрекеттер жасауға көмектеседі. Бұлай болмаған жағдайда оның санасында ата-анасының жазалауынан қорқу басым болады.

Бала қандай-да бір тауардың немесе сөренің алдында бөгелгісі келетіндігін қашанда айтуы тиіс. Ата-аналары оған тыйым салмай, тоқтап оны күте тұрулары керек, тыйым салу баланың тарапынан қыңқылдау түрінде, тіпті кейде жылау мен айқайлау түрінде кері әрекеттерді туындатады. Егер ол жақын маңда ата-аналарын таба алмай қалса, оған не істеуі керектігін түсіндіру керек. Мұндай жағдайларда өзін-өзі ұстаудың ең оңтайлы нысаны – тұрған орнында қалу және тіпті еденге отырып күту. Ерте ме, кеш пе оны ата-аналары тауып алады. Бала машинаның қасында ата-анасын күтіп тұру қажеттігін, қандай жағдай болса да дүкеннен шықпауы керектігін білуге тиіс. Балаға көмек сұрауына болатын – полиция қызметкерін, күзетшілерді, супермаркет қызметкерлерін, кассирлерді және т.б. адамдарды көрсетуге болады. Бұл ақпаратты ата-аналар балаларымен бірге жатқа білуі және уақыт өткен сайын міндетті түрде қайталап отыруы тиіс.

3.4. 7 ЖАСТАН 10 ЖАСҚА ДЕЙІНГІ БАЛАНЫҢ ҚАУІПСІЗДІК СТРАТЕГИЯСЫ

Жоғарыда айтылғандардың барлығы баланың өскен кездегі қауіпсіз жүріс-тұрысының негізін қалайды. Балалар жеті жастан бастап белгілі жағдайларда өзін-өзі алаңсыз ұстаудың салдары қандай болатындығын түсіне алады. Сондықтан да жеті жастан асқан балаға, қылмыскер немесе бір топ адамдар оны алдау үшін қандай құлықтарды қолдана алатындығын түсіндіру оңайырақ. Ата-аналар балаға үйге бұндай келулердің салдарлары туралы және өздері болмаған кезде оны қандай іс-әрекеттер қорғай алатындығы жайында артық боямалы эмоциясыз әңгімелеп берулері қажет.

«Егер біреулер есікті қағып, телефон соғу үшін үйге кіргізуді сұраса, не істейсің?» түріндегі жағдайда бала ешқашан есікті ашпауға немесе сөйлеспеуге және де үйде жалғыз отырғандығын айтпауға тиіс екендігін анық білуі тиіс. Ең дұрысы «Анам/әкем/атам/әжем қазір суға шомылып жатыр оған не айтайын?» деген сөзді айтуы қажет.

Мұндай ойындар баланың өмірінде болуы мүмкін шынайы жағдайларды елестеді. Онымен болуы мүмкін барлық жағдайларды ойынмен көрсетіп, ересектердің көмегімен дұрыс шешімдерді таңдау керек. Осыдан кейін оның аяқ астынан оқиғаларға тап болуы мүмкіндігі азаяды. Бала үшін бұл шынымен де ойын, бірақ, ол ойнап жүріп, өзінің өмірін құтқаруы мүмкін баға жетпес бейіндерді қалыптастырады. Осы мақсат үшін біртіндеп оны әртүрлі жағдайларға үйрете отырып, баланың қандай да бір жағдайда айта алатын сыпайы, барлық жағдайға келетін тіркестерді ойлап табу қажет. Осындай ойындарда ересек адам міндетті түрде балаға бағдар беріп – оны сәтті жауап бергені және дұрыс іс-әрекеті үшін мақтауы қажет. Сондай-ақ балаға кейбір жағдайларда басқа нәліктен шешімнің сәйкес келмейтіндігін түсіндіріп, неғұрлым қолайлы болатын жүріс-тұрыстарды ойластыруы керек.

Құтқарушылардың телефондарын бала жатқа білуін қадағалаған жөн және уақыт өткен сайын «күтпеген қонақтардың келуі» жағдайын ойынмен көрсетуі тиіс. Мысалы, ата-анасының бірі жұмыстан үйге келгенде, есікке қоңырау шалғанда жауап ретінде баладан өрт кезінде қайда телефон соғуға немесе милицияны қандай телефон бойынша шақыруға болатындығын тез сұрауына болады. Ойын аясында ол қиын қыстау кезде дұрыс әрекет жасауға үйренеді. Тіпті егер ата-ана баласына сенімді болса да, қағазға өздерінің жұмыс телефондарын, ұялы телефондарының нөмірін, ата-әжелерінің, көршілерінің, милицияның немесе біртұтас құтқару қызметтерінің телефон нөмірлерін (мұнымен қатар, Алматы қ. шұғыл қызметтеріне қоңырау шалу нөмірлері жақында ғана өзгерді) жазып қоюы керек. Үйдегі телефон аппаратының маңында ескерту қағазын іліп қою қажет. Әр түрлі жағдайда қажет болатындықтан үйдің мекенжайын жазып қалдырған жөн. Бұл бала сасқалақтан қалғанда және құтқарушыларға өзінің мекен-жайын айта алмағанда қажет болады, сонда ол бұл мәліметтері парақтан оқи алады.

Қауіпті жағдайда кез-келген жастағы баланың көмек сұрап айқайлауы оның өмірін құтқаруы мүмкін. Егер баланы «Өрт» деп айқайлауға үйретсе, міндетті түрде біреу болмаса біреу баланың айқайына назар аударады және қылмыскерді үркітіп жібереді. Үйдің өртенбегені маңызды емес, бұл жағдайда мұның «құтылу үшін өтірік айту» екендігін балаға түсіндіру керек. Сондай-ақ олармен жауап беру әрекеттерін дамытатын кез-келген ойындар ойнаған жөн.

Қылмыскер баланы есікті ашуға мәжбүрлеуі және оны пәтерден алдап шығару үшін үй телефонын пайдалануы мүмкін. Ол өзін ата-анасының досы немесе қызметтесі, милиция қызметкері, мектеп өкілі, сантехник және т.б. деп таныстыру мүмкін. Мысалы, «Қанат, сенбісің?» – «Жоқ, мен Серікпің!» деп алдау арқылы «Сенің анаң маған жұмыстағы

маңызды құжаттарды алып келуімді сұрап еді, мекен-жайларыңды есіме саласың ба» деп баланың атын және мекен-жайын біліп алумен ол пәтерге еш кедергісіз кіруі мүмкін. Балаға танымайтын адамдармен телефонмен сөйлескен кезде ешқандай, тіпті ең қарапайым ақпаратты айтып керектігін түсіндіру керек. Бұл жағдайда әдептіліктің қажеті жоқ. Сондай-ақ қазіргі кезде тәжік сығандары діни сенімге арқа сүйеп, пәтерлерге кіруге талпынатын жағдайлар кеңінен таралған. Балаға мұндай іс-әрекеттердің нағыз сенімге ешқандай қатысы жоқ екендігін түсіндіру керек.

Егер бала үйдің кіре берісінде, лифттің қасында, баспалдақ алаңында, қоқыс жинағыштың жанында және т.б. жерлерде бейтаныс адамның қасында болып қалса, мұндай жағдайда бала

- ▷ Таныспауы керек және «Сен осы кіре берісте тұрасың ба?» деген сияқты күмәңсіз сұрақтың өзіне де жауап бермеуі тиіс
- ▷ Онымен бірге лифтке кірмеуі қажет
- ▷ Артқы жаққа бұрылмауы тиіс (әдетте бала айқайламас үшін аузын жауып тұртынан ұстап алады).

Егер бала адамның қауіпті екендігін сезсе, бірден көмекке шақыру керек. Ал бас салып ұстап алудың барлық белгілері болған жағдайларда «аяғыммен тебіну» ұстанымын қолдану керек (өзін-өзі қорғаудың кез келген әрекеттерін жасау). Мұндай жағдайлардағы басты ұран – «Әрекет жасау!»

- ▷ қолда бар заттарды қолдану: алақаныңдағы пәтердің кілкі, кітаптар салынған сөмке және т.б.
- ▷ қолынан тістемесу,
- ▷ тебіну,
- ▷ бар дауысымен айғайлау,
- ▷ еденге домалау,
- ▷ жыламауға тырысу, өйткені құрбанның дәл осындай әрекетін күтеді.

Бейтаныс ересектер балаға жолсерік боламын деген сұраныспен сөзге айналдыруы мүмкін. Бұған қоса сыйлық әперемін деген уәде болуы да мүмкін. Ересек адам ата-анасының танысы немесе қызметтестері ретінде өзін таныстыруы, мектепке келіп баланы алып кетуге тырысуы немесе күш қолдануы мүмкін. Мұндай жағдайларда негізгі ереже: ешқашан бейтаныс адаммен сөйлеспей. Егер әлдекім баланы күшпен немесе алдаумен алып кетуге тырысса, айқайлау, қыңқылдау және тіпті жылап асфальттың үстінде домалау ұят емес. Бала өзіне айналадағы адамдардың назарын көбірек аударған сайын, оның құтқарылу мүмкіндігі де жоғары. Бөгде ағалармен немесе тәтелермен, тіпті олар ата-ананың таныстарымыз деп айтса да және олар берген жазбаларды көрсетсе де немесе таныс есімдерді атаса да, ешқашан олармен ешқандай бармауы керек. Егер ересектер көп болса және сытылып шығып кету мүмкін болмаса бала: «ата-анама бәрін айтамын», «сізді есіме сақтап аламын және милицияда айтып беремін» деген қорқытуға көше алады. Әдетте қылмыскерлер баладан мұндай әрекетті күтпейді және мұндай әрекет оны құтқаруы мүмкін.

Баланы әртүрлі жастағы балалар көп болатын жаздық лагерге немесе басқа демалыс орындарына жіберген кезде, егер ересектеу балалар онымен жөнсіз немесе жағымсыз әрекеттер жасайтын болса, өзін-өзі қалай ұстау керектігін үйрету керек. Ол айқайлауға, көмек сұрауға, жұлқынып шығуға, тістеуге, тырнауға және т.б. жасауға құқылы екендігін білуі тиіс. Бала мұндай жағдайларды талқылау басталған жағдайда ата-анасы оны жақтайтындығына сенімді болуы керек. Өкінішке орай, жасөспірімдер ойынға айналдырып басымдық қарым-қатынастарын орнату үшін жасы кішірек балаларды ауыз арқылы немесе анальді жыныстық қатынастарына мәжбүрлеген жағдайлар да белгілі болып отыр [27].

3.5. 11 ЖАСТАН 14 ЖАСҚА ДЕЙІНГІ БАЛАНЫҢ ҚАУІПСІЗДІК СТРАТЕГИЯСЫ

Бала он бір жастан бастап, өзгеше айтқанда, теріс ойы басым болатын жаста болады. Бұл кезеңде ересектердің айтқандарының бәрін жасөспірім теріске шығарады. Бала өзінің ата-анасын шынымен де жастар өмірінен ештеңені түсінбейтін «кәрі адамдар» деп санайды. Жасөспірім шақта мұндай кезең қалыпты жағдайда өтуге тиіс. Енді оны теріске шығаруға дейін жететін ересектердің беделі басты емес. Егер осы уақытқа дейін баланың қауіпсіз жүріс-тұрысы қалыптаспаған болса, мұндай бала қауіп тобына тап болуы мүмкін. Осы кезеңде оның өміріндегі қауіп-қатердің деңгейі көбінесе ата-ана мен баланың арасындағы қарым-қатынастар қалай қалыптасқандығына байланысты болады.

Жасөспірім кезеңінде оның дамуы барлық жағын қамтитын шұғыл әрі сапалық өзгерістермен сипатталады. Жасөспірім өзін, өзінің мүмкіндіктері мен ерекшеліктерін тануға ұмтылады. Оның өзіне деген қарым-қатынасындағы күрт өзгерістер мен өзін-өзі бағалаудың тұрақсыздығы осыған байланысты. Осы кезеңдегі басты қажеттілік, оның өзін-өзі таныту және құрбыларымен араласуы болып табылады. Жасөспірім өзін ұқсастыратын топтың нормалары мен құндылықтары, оның адамгершілігінің дамуына әсер ете отырып, ол үшін өзінің меншігі сияқты болады. Топтың нормалары мен «ересектер әлемі» нормаларының арасындағы белгілі айырмашылықтар жасөспірімнің дербестікке және жеке автономияға деген маңызды қажеттіліктерін көрсетеді. Жасөспірім үшін өз өмірін дербес басқару мүмкіндігін ересектің мойындауы маңызды. Сондай-ақ басты қажеттілік құқық тұрғысынан жасөспірім мен ересектің түптеп келгенде тең болуын мойындау болып табылады. Бұл кезде жасөспірімдер ересектерден көмек пен қорғауын күтуді жалғастырады [27].

Жасөспірім кезеңде бала үшін оның ата-аналары кемеліне жетпеген және осал екендіктері анық байқала бастайды. Ол ата-аналарының кемшіліктерін, кейде тіпті аса ұлғайтылған түрде көреді. Бұл айыптаушылық түрінде білінетіндіктен, ата-аналар тарапынан наразылықты, тіпті ашулануды туындатады. Ата-аналар тарапынан болатын мұндай наразылық жасөспірімнің оларға деген жақындығын үзіп, енді құрбыларына немесе басқа ересектерге деген жаңа жақындықтарды қалыптастыруға әсер етеді. Дүние танымы әлі де толық қалыптаспаған жасөспірім қылмыстық ниеті бар ересектеу жасөспірімдердің немесе ересектердің тарапынан айла-амал әрекеттерге ұшырауы мүмкін. Егер балаға қарамаса, орын алған ақаулықты басқа біреу толтырады.

Теріс әсерлерден қорғауға қажетті қасиеттердің бірі бұл жасөспірімнің сыни пікірін қалыптастыруды тәрбиелеу болып табылады. Ата-аналар бұл жаста өз баласының осындай ойлау дағдыларын қалыптастыруға өз күш-жігерлерін бағыттауы қажет. Осы жастағы бала болжамды түрде тап болуы ықтимал күтпеген немесе қысылтаяң жағдайлардың барлығын болжау мүмкін емес. Дегенмен егер оның бойында сыни ойлау бейіндері қалыптасқан болса, оның жеке қауіпсіздігінің деңгейі де бірнеше мәрте артады.

✗ **Сыни ойлау мыналармен сипатталады [28, 60-6.]**

- ▷ өзінің және өзгелердің болжамдарына, тексеруді қажет ететін гипотезалар ретінде қарай білумен және осындай тексеруден өтпегендерінен бас тартумен;
- ▷ ұсынылған болжамдарды жан-жақты тексерумен, барлық «оң» және «теріс» дәлелдерді мұқият салмақтаумен;
- ▷ егер іс-әрекеттердің тиісті шарттарға және қалыптасқан жағдайдың талаптарына сәйкес келмейтіндігі анықталған болса, басталған іс-әрекеттерден уақытында бас тартуға дайындығымен;
- ▷ пікірінің дербестігімен және икемділігімен;
- ▷ өз шешіміне мүмкін тәсіл сияқты қарай білумен және оның қатысын түсінумен;
- ▷ қарама-қайшылықтарға және қисындық қателіктерге сезімталдықпен;
- ▷ адамның зерттейтін, сондай-ақ дербес танып-білетін білімі мен фактілерінің дұрыстығы, негізділігі және дәлелділігі дәрежесіне сенімді болу қажеттігімен.

Сыни ойлайтын адам меңгеретін ақпаратты оның шынайы болуы дәрежесі, ықтималдық, болжамдылық және нақтылық дәрежесі тұрғысынан үнемі саралайды және жүйелейді. Алайда сыни ойлаудың нысандары мен деңгейі адамның меңгерген білім қорымен ғана емес, оның жеке қасиеттерімен, ұстанымдары мен сенімдеріне байланысты анықталады. Сыни ойлы адамды дұрыс жолдан тайдыру өте қиын, оны алдап-арбау мүмкін емес, ол өзінің пікіріне сай келмейтін бөгденің пікіріне тәуелді емес. Есейген кезде, мұндай адам қоғамның жауапты азаматы болады.

Қауіпсіз мінез-құлық стратегиясы бейінін қалыптастырудың келесі деңгейі – балама ойлауды меңгеру – таңдау мүмкіндігін көре білу және осы таңдауды жүзеге асыру болып табылады. Ата-аналары баланы әртүрлі жағдайлардан, сонымен қатар, басында тіпті де қысылтаяң емес, жағдайлардан шығудың барлық мүмкін нұсқаларын таңдауды үйретуі қажет. Іс жүзінде өз өмірінің әрбір сәтінде адам таңдау жасайды, мысалы, түскі асқа не дайындау керектігін немесе кешке немен айналысуға болатындығын таңдайды. Ата-аналар жасөспірімнің назарын қарапайым жағдайларға аударта алады, мысалы, мектепке немесе жаттығуларға баратын жолдың қандай түрі бар және олардың қайсысы барынша тиімді және т.б. Уақыт өткен сайын, жағдайларды төтенше жағдайға дейін жеткізіп, күрделендіру қажет. Ата-аналардың өз пікірін күштеп жасатпай, жасөспірімге өз баламаларынан дұрыс шешімді қабылдауға мүмкіндігін беру өте маңызды. Ол өзі дұрыс тәсіл таппаған жағдайда ғана оған көмектесу қажет. Балама ойлауды жетілдіруге көмектесетін сәттердің бірі, басқа адамның орнына өзін қоя білуі болып табылады. Бала оның ықтимал іс-әрекетінің нұсқаларын сезінуі үшін қандайда бір нақты жағдайда өзін басқа адамның орнында елестетіп көреді.

Жоғарыда ұсынылғандардың барлығы балаға өзі үшін аз ғана шығындармен шұғыл, қысылтаяң жағдайларда дұрыс әрекет жасауды үйретіп қана қоймай, сонымен бірге өз ой-пікірін дамытуына және мінез-құлқы мен өмірі үшін жауапты болуды үйренуге көмектеседі.

3.6. 15 ЖАСТАН 18 ЖАСҚА ДЕЙІНГІ БАЛАНЫҢ ҚАУІПСІЗДІК СТРАТЕГИЯСЫ

Бұл жаста бозбалалар мен бойжеткендердің өміріндегі негізгі қауіпті сәттер жеңілтек және/немесе құқыққа қарсы мінез-құлық (виктимдік мінез-құлық) болып табылады. Мұндай мінез-құлық жасөспірімнің қылмыстың немесе басқа қиын жағдайлардың құрбанына айналуының себебі болуы мүмкін. Әдетте, ол жанұядағы жайсыз өзара қарым-қатынастардың көрсеткіші болып табылады. Мұндай мінез-құлық, ата-аналары мойындағысы келмесе де, кенеттен пайда болмайды. Көбінесе ата-аналар өз баласының кенеттен бұзылғандығын, сөзге құлақ аспайтындығын және т.б. айтады. Өкінішке орай, олар балаларының қалай өскендігін және оған бұрынғыдай қарауға болмайтынын байқамайды. Баланың қоғамдағы мінез-құлқының қаншалықты қауіпсіз болатындығы, ата-анасының ересек баласымен қарым-қатынасына байланысты. Бұл жаста жасөспірім ата-аналарын өзінің жеке ісіне араласты деп есептеген сәттерде, ата-аналары жасөспірім тарапынан қарсыласуға тап болуы мүмкін. Мұндай сәттерде, егер баланың сыни ойлау дағдысы қалыптаспаған болса, ол ата-анасына ерегесіп, «қандай-да бір күтпеген әрекет» жасауы мүмкін, ал оның салдары қайғыға душар етуі мүмкін.

Көптеген ата-аналар ересек балалары үшін «ол жерге барма», «мына киімді киме», «косметика қолданба» және т.б. деген тыйым салу стратегиясын таңдайды. Бірақ, тыйым салған сайын қызығушылық арта түсетіні сөзсіз. Осы жастағы өзіңізді есіңізге алыңыз жеткілікті – әрбір ата-ананың тыңдамаған, «шектен шыққан» мінез-құлық тәжірибесі бар.

Екінші бір мәселе баланың өз жасына тән емес мінез-құлқынан көрінетін баланың жетілмеуі болып табылады. Бұл өте аңғал және балаға тән мінез-құлық, мұның өзі де қауіп факторы болмақ. Кейде ата-аналар балаларын әлі де есейіп үлгермеді, әзірге балалық шақта бола тұрсын деп есептейді. Егер баланың бойында жауаптылық мінез-құлқы қалыптаспаса және өмір шындығын түсіне алмаса, ол есейе келе, кенеттен, бір мезетте, пайда болмайды. Өкінішке орай, мұндай балалар уақыт өте келе өз қателіктерінен үйренеді. Мұндай қателіктер өте қайғылы болуы мүмкін – бала оқиғалардың құрбаны болуы мүмкін.

«Құрбан болған адамның» ерекше қасиеті оның «тағдыр осылай болды», «менің еркімнен тыс болды» деп өз өмірі үшін жауапкершілік алмауы болып табылады. Сонымен қатар, есейген соң мұндай адам өзіне жауапкершілік алмай және оны басқаларға өмір бойы жүктеп өтеді.

Жасөспірімдік кезең мен бозбалалық кезең жыныстық жетілумен сипатталады. Бұл кезеңде ағзаның қарқынды гормоналды қайта құрылуы жүреді, қосалқы жыныстық белгілер мен жыныстық жетілудің өзіне тән белгілері: қыздарда етеккір және ұлдарда поллюциялар пайда бола бастайды.

Бұл жаста алғашқы махаббат сезімі пайда болады. Бастапқыда бұл жай ғана ынтызарлық болады. Кейіннен эротикалық кезең басталады. Қиялда сезім элементтері – жанасу, құшақтау, сүйісу елестей бастайды. Мұны жасөспірім ғашық адамымен қарым-қатынаста жүзеге асыруға ұмтылады. Бұдан әрі жыныстық құмарлық басталады.

Қыздарда жыныстық құмарлық бозбалаларға қарағанда кешірек басталады. Қыздарға, ең алдымен, ұлдардың көзінше сырт көзге тартымды болып көрінгісі келеді, олар өздерінің сырт келбеттері жөнінде көп қобалжиды. Осы кезеңде өзін-өзі бағалау төмен болады және көбінесе сыртқы факторлардың – бозбалалардың, жас, ал кейде ниеттері «таза емес» тіпті біршама үлкен жастағы ер адамдардың тарапынан назар аударудың есебінен «толықтырылады». Сыни ойлау дағдылары жоқ болса, қыз бала өзіне назар аударған адамға толығымен сенім артады. Ал бұл адамның ойы риясыз болмауы мүмкін. Бозбалалар өз кезегінде, жыныстық қатынасқа келісетін кез-келген қыздармен «төсектес болу» ұстанымы бойынша бейберекет жыныстық қатынастарды бастауы мүмкін.

Бозбалалардың аса жыныстық қабілеттілігі жыныстық құмарлықты сейілтуді қажет етеді, бұл көп жағдайда мастурбация арқылы жасалады. Түгелдей дерлік жасөспірімдер мастурбациямен айналысады. Қазіргі кезде сексологтар мастурбацияны бозбалалық жастағы құмарлық сезімін және физиологиялық жайсыздықты жоюға көмектесетін аса жыныстық қабілеттіктің қалыпты көрінісі деп есептейді. Ата-аналардың жасөспірімді мастурбацияның теріс салдарымен қорқытуының, оған ұрысуының немесе келемеждеуінің қажеті жоқ. Оған бұл жасөспірімдік жаста болатын құбылыс екендігін және оған өте көп мән бермеуін әрі өте әуестенбеу керектігін түсіндіргені жөн.

Бұл кезеңде дұрыс жыныстық тәрбие беру өте маңызды болып табылады және ең алдымен балаларымен жыныстық қатынас туралы әңгімелесуді меңзейді. Және де әңгімелесу тек қана тыйым салу мен қорқытулардан тұрмауы керек. Ата-аналары тарапынан қатаң тыйым салу жағдайында өскен қыздар, басқа қалаға колледжге немесе жоғарғы оқу орнына түскен кезде, «еркіндікке шыққан соң» ретсіз жыныстық өмірді бастайтын жағдайлар аз емес.

Осылайша, жыныстық тәрбиелеу дегеніміз – балаларда, жасөспірімдер мен жастарда жыныс, жыныстық мораль және төменде аталған әрекеттер арқылы жыныстық өмірге деген дұрыс көзқарас қалыптастыруға бағытталған шаралар жүйесі.

- ▷ жасөспірімдерді жыныстық жетілу кезінде оларда болатын өзгерістерге бейімделуге көмектесетін ақпаратпен қамтамасыз ету;
- ▷ ұл және қыз жасөспірімдерге қарым-қатынастың және өзара түсіністіктің негізгі дағдыларын, сондай-ақ саналы шешім қабылдау қабілетін сiңiру;
- ▷ жасөспірімдердің салауатты өмір салтына, отбасын құруды жоспарлауға және жауапты ата-ана болуға оң көзқарасын қалыптастыру;
- ▷ тәрбиелеу және білім беру әдістерінің көмегімен жасөспірімдердің дене және репродуктивтік денсаулығын қорғау [30].

Жыныстық сала адам өмірінің басты салаларының бірі болып табылады. Өкінішке орай, біздің қоғамда көп жағдайларда балалар жыныстық қатынастар туралы өз құрбыларының немесе ересек балалардың әңгімелерінен, жастарға арналған журналдардан (мысалы, «Cosmopolitan», «Cool» және т.б.), кинолардан және тіпті күнделікті өмірде тыйым салынбаған порнофильмдерден біледі. Ендеше, мұндай «өңдеуден» кейін жасөспірімнің санасында не қалыптасуы керек?

Кино мен телеарнаның әсерін де бағаламауға болмайды. Күн сайын теледидардан зорлық пен қатыгездік көріністерін көретін жасөспірімде, оларға деген әлдебір «руха-

ни иммунитет» пайда болады. Ол немқұрайды, қатыгез әрі өзіміш болып бастайды, бұл болашақта жыныстық салада қарама-қарсы жыныс өкілдерімен қарым-қатынас та әсерін тигізеді.

ТЕЛЕАРНАНЫҢ «НАҚТЫ ӨМІРДІ» ЖАСАУ ҚАБІЛЕТІ ТУРАЛЫ [45]

«**АҚШ-тағы зерттеулердің тұтас бір топтамасы (70-тен астам) көрсеткеніндей, адамдардың көбі, әсіресе балалар мен жасөспірімдер, спектакль мен нақты өмірді ажырата алмайды екен. Бұл — эмоциясы тұрақсыз балалар, қалалық стресстің және уақытты дұрыс өткізбеудің нәтижесі. АҚШ-та 1,5 млн оқушы — «шекаралық», яғни мұғалімнің түсіндіруіне назар тоқтата алмайтын балалар.**

Міне осы балалар теледидар сигналына айкезбелер секілді жауап береді. Теледидар оларды рухани да, әлеуметтік те мүлде бейім емес зорлыққа тікелей апарды.

Бірақ қалыпты балалар мен жасөспірімдер де теледидардан көрсетілетін әрекетке қарсы тұра алмайды. Теледидардың адамдар психикасы мен мінез-құлқына әсері туралы статистика және ірі әлеуметтік—психологиялық зерттеулер туралы айтпаса да болады. Бірнеше газет хабарламаларын қарастырайық. Тұрпайы қылықтардың мысалдары газеттерде күн сайын шығады, және бұл жерде жаппай құбылыстар туралы сөз қозғалуда.

Барселона. Үш жасөспірім, теледидарды көріп, оларды таңқалдырған іс—қимылды қайталаған. Кешке қарай олар көшеге көлденең пластик таспа байлап қойып, ол өтіп бара жатқан мотоциклшінің мойнын қалай кескенін қадағалаған. Ол оқиға орнында қайтыс болған. **Лондон.** Екі алты жасар бала телехабарды қайталап, сыйақы алу үшін өз көршілерінің үйлерін түгелдей қиратқан. Балаларға арналған хабарда телестудияда орнатылған үйді ең ерекше тәсілмен бұзу қажеттігін және жеңілмеіз балалар құнды сыйлықтар алатыны көрсетілген. **Осло.** Бір топ 5-6 жасар балалар үйге жақын жердегі алаңқайда дос қыздарының біреуін соғып өлтірген. Ол ойын кезінде соңғы хабарда барлығы соққыға жыққан тасбақа—ниндзя болып ойнаған. **Валенсия.** 20 жастағы бозбала тасбақа—ниндзя болып киініп алып, көрші үйге баса көктеп кіріп, жанұялық жұпты және олардың қыздарын өлтірген. **Нью-Йорк.** Жас балалар, соғысу туралы нашар киноны бірге көріп алып, пәтер қожайындарының кішкентай баласын, оның шкафтан оларға кәмпит ұрлап әкелмегені үшін жазалаған. Олар оны 12-ші қабаттың терезесінен бағынуын талап етіп қолынан ұстап тұрған. Ол жауап бермеген соң (ол қорыққаннан естен танған болар) олар қолдарын босатып жіберген. Оның кішкентай інісі қасында секіріп жүргенмен, жылағанмен, ештеңеге көмектесе алмаған.

Мұндай хабарлар күн санап көбейіп келеді. Барлық жағдайларда орташа буындағы қалыпты балалар туралы сөз болуда. Олар «спектакль қоғамында» өмір сүруде және телеэкраннан көрсендерін өмірден ажырата алмайды. Олар — қарым—қатынас еркіндігінің құрбандары. Бұған қоса «теледидарлық зорлықтың» балаларға күшті әсер ететіндігін атап өткен жөн. 70-ші жылдардың ортасында американдық телевидениеде зорлық көріністері сағатына 8 эпизод жиілікте көрсетілген. Бірақ бұл тек орташа айтқанда ғана, ал мұндай көріністерді ең көп көрсету жиілігі балалар мультфильмдерінде анықталған. Теледидар нарығының «демократиялығы» туралы: Гэллуп институтының 70-ші жылдардағы сауалнамасы көрсеткендей, американдықтардың үштен екісі «теледидарлық зорлыққа» қарсы болған, бірақ олар теледидар шығарушылар мен жарнама берушілердің мүдделерінен аса алмаған.

Әрине, теледидардың мінез—құлыққа әсер етуіне балалар ғана ұшырамайды. АҚШ—та 80-ші жылдардың басындағы зерттеулердің бірінде сотталғандардың 63%-ы теледидарлық кейіпкерлерге ұқсап қылмыс жасағанын, ал 22%-ы теледидардағы «қылмыс техника-

сын» қайталағанын мәлімдеген. Дегенмен телевидениенің әсеріне қарсы ең аз қорғалған топ балалар мен жасөспірімдер болып шықты. Балалар мектепке дейінгі жастан бастап телеэкранның әсерімен әлеуметтік «жұқтыруға» ұшырайды. Бұған ғылымның тұтас саласына бастау болған, А.Бандура басшылық ететін Стэнфорд университеті психологтарының үлкен зерттеулері арналған.

А.Бандура алдымен «жұқтыруды» зорлық көріністерін көру кезінде және күнделікті өмірде зерттеген — баланың көзінше біреу (ересек немесе басқа бала) өзін өте агрессивті ұстайды — қуырыштарды ұрып—соғады, жасанды жануарларды жарақаттайды және т.б. Басқа әйгілі психолог, Корнель университетінің профессоры У.Бронфенбреннер жазғандай, мұндай көріністерді көргеннен кейін «ешқандай себепсіз қалыпты, жақсы бейімделген мектеп жасына дейінгі балалар өздерін агрессивті ұстай бастайды. Және де олар көргендерін қайталап қана қоймай, «белсенділік комплексін» өз қиялдарымен толықтырады».

Одан кейін А.Бандура зорлықтың нақты көріністерін теледидардан көрген көріністермен (арнайы жасалған «зертханалық» фильмдерде, және де көркем немесе деректі фильмдерде) алмастырды. Әртүрлі жастағы адамдармен (балалар, жасөспірімдер, студенттер және ересектер) өте көп тәжірибелер жасады және сенімді қорытынды шығарды: телеэкрандағы зорлық көріністері күшті агрессивтік серпіліс оятады. Бұл ретте зорлық құрбанының жапа шеккен түрі телекөрсетімнің агрессивтілік қарқындылығын ғана күшейтеді. Басқаша айтқанда, бұл тәжірибелер виртуалдық зорлық көріністері агрессивтік серпілісті ығыстырады деген жоғарыда аталған «катарсис гипотезасын» жоққа шығарды. А.Бандураның қорытындысы бойынша теледидар шығаратын фирмалар осы пікірлерге күмән тудыру үшін ұжымдық мәлімдеме жасаған. Бірақ мұнымен тек қарсыласуды көбейтті және осы пікірлерді растаған көптеген жаңа зерттеу жобаларының пайда болуына себепкер болды (мысалы, көп зерттеулер Англияда 80-ші жылдардың басында өткізілген).

У.Бронфенбреннер өз тарауын теледидардың жеке тұлғаға әсерін, жасөспірімдердің психологиялық қорғаныссыздығын арттыратын фактор ретіндегі байланысын атап көрсете отырып, былай аяқтайды: «Орын алған моральдық және эмоциялық бос кеңістікті күн сайын сараңдық пен зорлықты үгіттейтін телеэкран толықтырады... Зерттеулер жүргізілген алты мемлекет ішінде, біреуі ғана балалардың жат мінез—құлыққа бейімділігі дәрежесі бойынша Құрама штаттардан асып түскен, бұған қоса, бұл мемлекет ағылшынсаксон индивидуализмі дәстүрлері тұрғысынан бізге ең жақын тұр. Бұл жерде «Битлз» және «Роллинг стоунз» ансамбльдерінің отаны, көше жаңалықтары, жасөспірімдер қылмыстары мен зорлықтары саласында біздің негізгі бәсекелесіміз Англия туралы сөз болады».

Теледидардың адам санасын алдап арбайтын күші қайдан пайда болды? Теледидардың бірінші маңызды қасиеті — оның қабылдаудың енжарлығын қамтамасыз ететін «тербетуші әсері». Мәтіннің, образдардың, әуеннің және үйдегі жағдайдың үйлесуі ми жұмысын босансытады, бұған бағдарламалардың шебер құрылуы да көмектеседі. Көрнекті американдық маман жазғандай: «Теледидар сізді ашуландырмайды, әрекет етуге мәжбүрлемейді, жай ғана ақыл ой белсенділігін көрсету қажеттілігінен босатады. Сіздің миыңыз ештеңеге міндеттемейтін бағытта жұмыс істейді».

Адам осындай көрініске қаншалықты тәуелді екендігін танымал теледидарлық шоу-викториналардағы құлық амалдарының бетін ашуға байланысты АҚШ-та болған жанжалдардың үлкен сериясы көрсетеді. Сол кезде Гэллуп институты телекөрсетімдерге сауалнама жүргізген, және көрсетімдердің 92%-ы осы айла-шарғылар туралы білгендігін, бірақ сонда да олардың 40%-ы «телевикториналардың жалғандығын біле тұра, оларды көргісі келгенін» анықтаған.

Адам бір арна арқылы, мысалы, сөз арқылы және көру образдары арқылы алатын хабарларды бақылай алады, «сүзгіден өткізе» алады.

Бұл арналар біріккен кезде, санаға енгізу тиімділігі күрт артады — «сүзгілер» жойылады. Комикстермен де осылай болды: егер өте қарапайым суреттермен берілсе, ең қарапайым мәтіннің өзі оңай сіңіп кетеді. Комикстер «қалың жұрттың» санасын қалыптастыратын алғашқы күшті жанр болды. Теледидар осы ұстанымның қуаттылығын көбейтті. Егер «оқиғалар орнында» түсірілген бейнеқатар берілетін болса, диктор оқып тұрған мәтін анық ақиқат ретінде қабылданады. Тіпті егер бейнеқатар мәтінмен байланысты болмаса да, сыни зерделеу күрт қиындатылады. Маңызды емес!

Сіздің қатысу әсеріңізге «мәтінде» қол жеткізіледі.

Өкінішке орай, біздің қоғамда ата-аналары балаларымен жыныстық қатынас туралы сөйлеспейтін, не осындай міндетті мектепке жүктейтін, ал тіпті кейде бұл мәселені өздігінен шешіледі деп есептеп мүлде ескермейтін жағдайлар көп кездеседі. Әдетте, себеп ретінде «бізге кезінде ешкім ештеңе түсіндірген жоқ, өзіміз әйтеуір өмір сүрдік, сонда да бала тудық қой» деген сияқты тұжырымдар қолданылады.

Біздің зерттеулеріміз көрсеткендей, біздің елімізде баламен жыныстық білім туралы сөйлесетін жанұялар аз ғана — 39,2%. 56,2% респонденттер бұл туралы сөйлеспейді. Және де мұндай әңгімелер жүргізетін орыс жанұялары 5,6%-ға көп. Өз балаларымен сөйлеспейтіндер арасында қазақтар көбірек. «Сіз өз балаңызбен жыныстық қатынас тақырыбында сөйлесесіз бе немесе Сіз мұны басқаларға жүктеуді жөн көресіз бе?» деген сұраққа берген жауаптарды талдау жоғары білімі бар ата-аналар жыныстық қатынас тақырыбында әңгіме жүргізетінін, ал орта білімі бар ата-аналар өз балаларымен мұндай әңгімеден қашақтайтынын көрсетті (16-суретті қараңыз).

«Жыныстық қатынас туралы сөйлесуге не кедергі?» деген сұраққа ересек адамдардың жауаптарын талдау, ұлт бойынша едәуір айырмашылықты көрсетті — қазақтар орыстарға қарағанда жыныстық қатынас туралы әңгімелесуге мәдени-құндылықтар кедергі жасайтынын атап көрсетті. Орыс ұлтының респонденттері, өз кезегінде, бұл туралы қалай сөйлесу керектігі туралы білімдердің жоқтығын алға тартты (17-суретті қараңыз).

Алайда «табиғат бос қалғанды қаламайды» деген қағида бар, — егер ата-аналары жыныстық тәрбиемен айналыспаса, онда бұл бос орынды әлдекімдер немесе әлденелер толтырады. Мысалы, бойжеткендер өздері дос болып жүрген жігіттердің үгіттеуіне сеніп, үйленгенге дейін қыздық абыройын сақтау үшін ауыз арқылы жыныстық қатынастарға (анальді сексе) келіскен жағдайлар мәлім. Және де бұл қыздар өздерінің «тазалықтарын» сақтаймыз деп есептеген. Ауыз арқылы жасалатын жыныстық әрекеттердің жыныстық қатынас екендігі олардың ойларына да келмеген.

Бұл ретте тыйым салулар емес, дұрыс тәрбие беру маңызды болуы тиіс. Мысалы, ұлдар мен еркектерге олардан тек бір ғана нәрсе (жыныстық қатынас) керек деп қыздарды қорқытуға болмайды. Жасөспірімге жыныстық қатынастың адам өмірінің ажырамас бөлігі болып табылатындығын, ол ерлердің ғана емес, әйелдердің де табиғи қажеттіліктері екендігін түсіндіру керек. Бірақ бәрінің өз уақыты барын айту қажет. Қыздарға да, ұлдарға да, қыздың (әйелдің) ерекше мақсаты — ана болу екендігін түсіндіру керек. Қыздың өз денсаулығы да, болашақ балаларының денсаулығы да оның өз денесіне қалай қарайтындығына байланысты. Алайда, жыныстық өмір тек қана бала туу мақсатымен ғана шектелмейді. Бұл ер адам мен әйел адамның арасындағы көпшіліктен жасырын жасала-

тын өзара қарым-қатынастардың тұтас бір тобы. Жыныстық қатынаста өзара құрметтеу, қуаныш пен ләззат алу болуы тиіс.

Егер қыз баламен ата-анасы жыныстық қатынас туралы көбіне оған тыйым салып және жыныстық қатынастардан алдын ала сақтандырып сөйлесуге талпыныс жасайтын болса, ұлдармен және бозбалалармен көбінесе бұл тақырыпқа әңгімелеспейді де. Әрине, жасөспірімнің психикасы тұрақты емес және оның тұлғасы әлі де жетілмеген жастан бастап жыныстық қатынастарды бастау орынсыз. Алайда қазіргі кездегі жасөспірімдер, ересектердің тарапынан салынатын тыйым мен қатаң бақылауға қарамастан, көп жағдайда жыныстық өмірді ерте, кәметке толмай жатып бастайды. Ресей Денсаулық сақтау министрлігінің деректері бойынша 1997 жылдың өзінде әрбір он аборттың біреуі 14-19 жастағы қыздардың үлесіне тиесілі болған [28].

Тыйым салу мен бақылаудың тиімділігі аз болса, біздің пікірімізше, мәселенің ең дұрыс шешімі ата-аналардың, педагогтардың және медицина қызметкерлерінің жыныстық тәрбие беру мәселесінде өз әдістері мен тәсілдерін қайта қарауы болып табылады. Мысалы, жыныстық жолмен берілетін инфекциялардың (ЖЖБИ) кеңінен таралуына қарамастан, мүшеқап қолданатын бозбалалар аз. БДҰ-ның деректері бойынша жыл сайын әлемде әрбір жиырмасыншы жасөспірім ЖЖБИ жұқтырады [28]. Мүшеқапты қаламауды жүктіліктен сақтану үшін ғана емес, соматикалық аурулардан қорғану үшін де пайдалану қажет. Қыздар да жыныстық қатынас кезінде серігінің мүшеқап киюін өтініп сұрамайды, бұған сезімталдықты азайтатындықтан, оның кигісі келмейді дегенді желеу етеді. Әрине, ЖҚТБ/АҚТҚ-дан басқа түгелдей дерлік инфекциялар емделеді. Бірақ ЖЖБИ-дың болуы болашақта қыздардың да, бозбалалардың да бедеулігіне, жыныстық әлсіздікке және белсіздікке алып келуі мүмкін. Осылайша, жасөспірімді өмірлік маңызы бар заттарға тәрбиелеуге басымдық беру қажет – бұл серігін сыйлау және өз өмірін ғана емес, болашақ балаларының да өмірінің қауіпсіздігі мәселесі. ЖЖБИ жұқтыру салдары әйелдердің де, ерлердің де өмір бойы бедеу болып қалуына әкеледі. Бұл біз ұмтылып отырған табысты қоғам үшін аса маңызды әлеуметтік жауапкершілік мәселесі.

Қалыптасқан менталитетке байланысты, біздің еліміздегі ең жабық тақырыптардың бірі, бұл жыныстық зорлық және жаңыдағы жауапсыз жыныстық мінез-құлық. Айталық, жұбайына қатысты жыныстық зорлау тіпті зорлық деп саналмайды. Кейде әйелден жыныстық қатынасқа ниетін сұрамайтын, оған ері кез келген уақытта және кез келген жерде қалауы бойынша денесін ұсынуы тиіс объекті ретінде қарайтын жағдайлар да кездеседі

Сәйкесінше, мұндай жаңылардағы әйелдер жыныстық қатынастан қуаныш пен ләззат ала алмайды. Дегенмен, олар қарсыласа алмайды, өз пікірін айта алмайды, өйткені бала кезден «жәбірленуші» менталитеті қалыптасқан. Мұндай жаңыларда өскен қыз балалар көп жағдайларда өздері «жәбірленуші» болады, ал ұл балалар өзінің құрбыларына қатысты, болашақта әйелі мен қыздарына қатысты өз әкелерінің мінез-құлқын қайталайды. Осылайша, тұйық шеңбер пайда болады. Тек қана өзіне және өзінің жұбайына деген көзқарасын өзгерту арқылы, біздің балаларымызда мұндай тұйық шеңберден құтылу мүмкіндігі пайда болады.

Ата-аналар жыныстық тәрбиелеу мәселелері бойынша қиындықтарға кездескен жағдайда, бұл тақырыпта баламен де сөйлесе алатын, олардың өздерімен де қандайда бір таным сабағын жүргізе алатын маманға жүгінулері қажет.

БАЛАНЫҢ ҚАУІПСІЗ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫНЫҢ ЖАНҰЯЛЫҚ СТРАТЕГИЯЛАРЫ

Ата-аналар, өз балаңыздың қауіпсіз мінез-құлқының жанұялық стратегиясын жасаңыз!

- Үйдің (пәтердің) кіретін есігі әрқашан жабық және құлыптап жабылған болуы тиіс.
- Бөтен адамдарға, тіпті егер бұл пошташы, милиционер, сантехник немесе көрші болса да есікті ашуға болмайды.
- Бала үйде жалғыз болғанда, оның телефон бойынша телефон соғушыға ата-анам үйде жоқ деудің орнына, анасының және әкесінің қол бос емес, оларға не айту керек деген жауабы ең қауіпсіз жауап болып табылады.
- Бала егер ол қорықса немесе қысылтаяң жағдайда тап болса, ата-аналары және ересектер үйде болмаса достарының немесе көршілерінің қайсысына телефон соға алатындығын білуі тиіс.
- Телефон аппаратының қасына жедел қызметтердің телефон нөмірлерін жазып қойған жөн.
- Баланы телефон-автоматты пайдалануға үйретіңіз.
- Баланың үйдің телефонын және үйдің мекен-жайын жатқа білуін қадағалаңыз.
- Егер бала белгілі жерлерге (мектеп, дүкен, спорт секциясы және т.б.) үнемі баратын болса, онымен бірге ең қауіпсіз жолды таңдап алу керек.
- Кездейсоқ жағдайда қауіпсіздіктің жасырын сөзін (кодтық сөз) пайдалану туралы жанұяда келісіп алыңыз. Баланың қауіпті жағдайда қалған және көмекті қажет етуін білдіретін белгі ретінде баланың пайдалануына есінде оңай сақталатын сөздерді таңдап алыңыз.

Ата-аналар, «ал егер бұлай болса...?» түріндегі ойынды ойнағанда, Сіздің баланы неге үйреткеніңізді түсінгендігін тексеріңіз

- Баламен ерекше жағдайларды және оның жеке қауіпсіздігі туралы кез-келген басқа ақпараттарды талдаңыз, мысалы, егер ол дүкенде адасып кетсе, автобустан қалып қойса, үйдің кілтін жоғалтса/ұмытып кетсе және т.б. жағдайларда не істейді?
- Бала дұрыс шешім таңдауға қатыссын.
- Адамға емес, жағдайға басты назар аударыңыз.
- Бейтаныс адам немесе бір топ адам қатысатын жағдайды ойынмен көрсетуден бастаңыз. Одан әрі қарай бала білетін адамдарға көшіңіз: мысалын, аула сыпырушы, сантехник немесе көрші, одан кейін баланың жақсы көретін адамдары - аға-інілері/әпке-қарындастары, тәте/көкелері, ата/әжелері, өгей әкесі/өгей анасы және т.б.
- Нақты сұрақ қойыңыз: «Егер сені мынадай адам машинада серуендеуге, паркте болуға, мысықты/күшікті алып шығу үшін жертөлеме және т.б. баруға шақырса сен не істейсің?»

- Балаға бұл адамның кім болса да, баланың әрекеті бірдей болу керектігіне назарын аудартыңыз. Егер бала бұрыс жауап бермесе, мұны талқылаңыз. Балаға осындай жағдайларда не істеуі керектігін айтуға көмектесіңіз. Егер балаға ықтимал қауіпті жағдайлар туралы өте анық айтпаса, бала бәрін дұрыс түсінді деп сенімді болуға болмайды.

Ата-аналар, баланы жақсы, жаман және ұялтатын жанасуларды ажырата білуге үйретіңіз!

- Жақсы жанасулар баланың жақсы көретін адамдары құшақтағаны сияқты немесе достардың қол алысуы сияқты қашан да жағымды.
- Жаман жанасулар зиян келтіреді және құтылғысы келетін және жанына жарақат салуы мүмкін жағымсыз ойлар қалдырады.
- Ұялтатын жанасулар ұялтады, тыныштығын бұзады, әдеттен тыс абыржытады. Оларға жағымды сияқты басталатын, одан кейін ауыртатын жанасулар жатады. Мысалы, өте ұзаққа жалғасқан қытықтау. Бұл немесе бала онша танымайтын адамдардың жағымды жанасулары немесе дененің жыныс мүшелерін бөгде адамның ұстауы болуы мүмкін.
- Егер қандай да бір жанасулар ауыртатын болса немесе ұялтатын болса, бала:
 - *мұны жасаған адамның көзіне қарап қатты дауыспен «ЖОҚ» деп айтуға;*
 - *қашып кетуге;*
 - *өзі сенетін ересекке осы туралы айтуға тиіс.*

Ата-аналар, бала үйде жалғыз қалғанда немесе үйден тыс жерде болғанда қауіпті жағдайдан құтылуға көмектесетін жанұялық қауіпсіздік ережелерін белгілеңіз!

- Тәрбиелі балалардың ересектерді құрметтеуі тиіс болса да, ересектердің үлкен болғандығынан және тыңдауды талап етуіне қарамастан, әрбіреуге бағына беруге болмайтындығын балаға түсіндіру керек. Кейде бұл қауіпті болуы және қайғылы жағдайға алып келуі мүмкін. Жеке басына ешкімнің тиіспеуі әрбір адамның құқығы болып табылады. Бала ваннада жуынғанда, есікті жабуға үйреткендей, баланың жеке басына кез-келген қол сұғуларға қатаң түрде «жоқ» деп айтуға үйретіңіз.
- Баланы әртүрлі жастағы балалар көп болатын жаздық лагерге немесе басқа демалыс орындарына жіберген кезде, егер ересектеу балалар онымен жөнсіз немесе жағымсыз әрекеттер жасайтын болса, ол айқайлауға, көмек сұрауға, жұлқынып шығуға, тістеуге, тырнауға және т.б. жасауға құқылы екендігін білуі тиіс. Бала мұндай жағдайларды талқылау басталған жағдайда сіздің оны жақтайтындығыңызға сенімді болуы тиіс. Жасөспірімдер ойынға айналдырып, бірін-бірі басқару қарым-қатынастарын орнату үшін жасы кішірек балаларды ауыз арқылы немесе анальді жыныстық қатынастарға мәжбүрлеген жағдайлар да болады.
- Уақыт өткен сайын өз балаңызға, егер онымен қандай да бір оқиға болса, ол туралы сізге немесе басқа ересекке айтуы тиіс екендігін есіне салыңыз. Егер оның айтқанына ересек адам сенбесе немесе оған мән бермесе, бала кім болса да оған мән беріп шара қолданғанға дейін айтуға талпынуы тиіс.

Түйіндеме

Қауіпсіздіктің басты формуласы: «Алдын ала болжау! Мүмкіндігінше – аулақ болу! Қажетіне қарай – әрекет ету!». Қауіпсіздік стратегиясын сақтай отырып, бала қауіпті жағдайлардан құтыла алады немесе қысылтаяң жағдайларда неғұрлым дұрыс шешім қабылдай алады, ол қатігездікпен қараудың немесе сексуалдық зорлықтың құрбаны болмау мүмкіндігіне ие болады.

Ата-аналар мен балалар арасындағы сенімді қарым-қатынас өз балаларына қауіпсіз кеңістікті ашатын «бастаманың» бірі. Кем дегенде, ата-аналар өз балалары туралы екі нәрсені білу қажет: біріншіден, онымен болып жатқан жағдайларды білу («Оның өмірінде не болып жатыр?»), екіншіден, болып жатқанға өз қатынасыңызды анықтау. Бұл үшін баламен оның өміріне қатысты әртүрлі тақырыпта үнемі сөйлесу жеткілікті: мектепте не болып жатыр, оның достары кім және достары бар ма, балаға не нәрсе маңызды, құрдастары арасында ол қандай музыканы тыңдайды, немен әуестенеді, ол есірткіге немесе басқа да әлеуметтік мәселелерге қалай қарайды және т.б.

Баланың қауіпсіз мінез-құлқының басты құраушысы ретінде дұрыс ұстаным арқылы бала жастан қалыптастырылуы тиіс оның сыни және балама пайымдау бейінінің болуы болып табылады. Дұрыс ұстаным қауіпті, қорқытуды қамтымайды және іс-әрекетке айқын басшылық жасайды. Қысылтаяң кезеңде баланың дұрыс әрекет ету бейінін қалыптастырудың негізгі тәсілдерінің бірі ойын нысаны болып табылады.

Балаға қауіпті жағдайда өзін-өзі қорғаудың барлық әдістерін қолдануға болатындығын білуі тиіс – кез-келген заттарды, жұдырығында қысып ұстап тұрған пәтер кілті немесе оқулықтары бар сөмке болса да қолдануға, қарсыласуға, қолынан тістеп алуға, жұлқынуға, бар даусымен айқайлауға болады, бірақ жыламау керек, өйткені жәбірленушіден дәл осындай әрекетті күтеді.

Дұрыс жыныстық тәрбие беру бүгінгі таңда ең маңызды мәселе болып табылады, және ең алдымен, бұл өз балаларыңызбен жыныстық қатынастар туралы әңгімелесуді білдіреді.

4 ТАРАУ. Ұсынымдар

4.1. ПЕДАГОГТАРҒА Ұсынымдар

Егер бала өзіне қатысты қатыгездікпен қарау немесе сексуалдық зорлық болғаны туралы хабарласа не істеу керек?

- ✘ Ол қандай да қиялдық немесе ойдан құралған болып көрінсе де баланың сөздері мен іс-әрекеттеріне байыппен қараңыз.
- ✘ Баламен әңгімелесуді ұйымдастырыңыз, неғұрлым жылдам болса соғұрлым жақсы. Мұны мысалы, алдағы болатын үзіліс кезінде жасауға болады.
- ✘ Қандай жағдай болса балалардың немесе ересектердің алдында шу көтермеңіз және талқыға салмаңыз. Үй-жайда баламен ғана отырғаныңызды, сізді ешкімнің тыңдап тұрмағанына көз жеткізіңіз.
- ✘ Болған жай туралы ата-анасына немесе қамқоршысына, яғни баланың мейлінше жақын адамдарына, сондай-ақ ол үшін мемлекет алдында заңдық жауапты адамдарға хабарлаңыз.
- ✘ Байсалды болуға тырысыңыз, өзіңізді қалыпты ұстаңыз, болған оқиғаға қатысты ашуыңызды басуға тырысыңыз. Баланың өзін ренжіткен адамды міндетті түрде жек көріп кетеді немесе оған ашуланады деп ойламаңыз, себебі ол оның отбасы мүшесі немесе жақын адамы болуы мүмкін. Егер сіз ашуланатын болсаңыз, бала өзін кінәлі сезінуі мүмкін және бұл оның ауыр жағдайын одан бетер ауырлатуы мүмкін.
- ✘ Өзіңіз орындай алмайтын уәде бермеуге тырысыңыз. Мысалы, «Сені ренжіткен адамға ештеңе болмайды». Ренжіткен адам жақын адамы (әкесі, өгей әкесі, ағасы, досы және т.б.) болатын жағдайлар болады. Бұл жағдайда бала мұндай адамға әрқашан өшпенділік сезімін өткермейді. Ол шын көңілден бәріне өзім кінәлімін деп санауы мүмкін.
- ✘ Оның жаман ешнәрсе істемегендігіне сендіріңіз және бұл оның кінәсі еместігін айтыңыз, оны жұбатыңыз және мынадай сөздермен жұбатуға болады: «Маған айтқаның жақсы болды», «Сен дұрыс істедің. Сен бұған кінәлі емессің», «Мұндай жағдайға жалғыз сен ғана душар болған жоқсың, бұлай басқа балалармен де болады», «Егер саған жаманшылық жасаса, оны сақтауға болмайтын құпиялар да болады» және т.б.
- ✘ Сұрақтарға сабырлықпен жауап беріңіз және баланың көңілін аулаңыз.

Егер бұл туралы бала сыныпта айтса

- ✘ **Өзіңіздің мұны тыңдағаныңызды көрсетіңіз, мысалы мынадай сөздермен, «Бұл өте күрделі жағдай. Екеуміз бұл туралы кейінірек сөйлесейік», сөйлесетін уақыт пен орынды айтыңыз және тақырыпты бірден өзгертуге тырысыңыз. Міндетті түрде өз уәдеңізді орындаңыз, баланы әңгімелесу болатын сәтке дейін назардан шығармаңыз.**
- ✘ **Қандай жағдайда болса да балаға және оның сөзіне айналадағылардың назарын аудартуға болмайды. Оның құрбылары өздерінің есеймегендігімен жағдайды ешқашан қалыпты бағалай алмайды. Жария талқылау балаға қаяу келтіреді және оның психологиялық жағдайын нашарлата түседі.**
- ✘ **Баламен тезірек сөйлесуге тырысыңыз. Мұны жақын арада болатын үзіліс кезінде жасауға болады.**

Қатыгездікпен қарау немесе сексуалдық зорлық фактісі ашылғаннан кейін

- ✘ **Тиісті органдарға хабарлауды кейінге қалдырмаңыз. Егер сіз балаға зорлық көрсетілген деп күдіктенсеңіз, сіз заң алдында жауапты болатындығыңызды және бұл туралы хабарлауыңыз керектігін естен шығармаңыз.**
- ✘ **Тұрақты қолдау көрсету қажет болатын баламен байланысты үзбеңіз. Мысалы, сіз оған былай деп айта аласыз: «Егер сөйлескің келсе, мен әрқашан дайынмын».**
- ✘ **Баланың жалғыз қалу құқығын құрметтеңіз, оны басқа мектеп қызметкерлері мен оқушыларына айтпаңыз.**
- ✘ **Тергеу жағдайы туралы, қабылданған шаралар және т.б. туралы ақпараттарды ала аласыз ба, сол туралы біліңіз, егер ала алсаңыз, қалай алуға болатыны туралы анықтаңыз.**
- ✘ **Қатты қайғыру жағдайында психологтан кәсіби көмек сұраңыз. Сізге де қолдау көрсету қажет.**

4.2. АТА-АНАЛАРҒА ҰСЫНЫМДАР

- Байсалды болуға тырысыңыз, өзіңізді қалыпты ұстаңыз, болған оқиғаға қатысты ашуыңызды басуға тырысыңыз. Баланың өзін ренжіткен адамды міндетті түрде жек көріп кетеді немесе оған ашуланады деп ойламаңыз, себебі ол оның отбасы мүшесі немесе жақын адамы болуы мүмкін. Егер сіз ашуланатын болсаңыз, бала өзін кінәлі сезінуі мүмкін және бұл оның ауыр жағдайын одан бетер ауырлатуы мүмкін.
- Оның сұрақтарына сабырлықпен жауап беріңіз. Оған тиісінше мінез-құлық стратегиясын ұстану үшін ол ашуланып тұр ма, қорқып тұр ма, уайымы немесе үрейі бар ма баланың сезімін түсінуге тырысыңыз.
 - ✗ **Егер бала ашулы болса, оған өз қарсылығын білдіруге мүмкіндік беріңіз.**
 - ✗ **Егер бала қобалжулы немесе қорқынышта болса, үйде ол өзін толық қорғалатынын сезінуге жағдай жасаңыз немесе басқа қауіпсіз орынды таңдаңыз.**
 - ✗ **Егер бала кінәлілік сезімінде болса, онда онымен сөйлесуіңіз қажет. Оны жаман ешнәрсе істемегіндігіне сендіріңіз және бұл оның кінәсі еместігін айтыңыз, оны жұбатыңыз және мынадай сөздермен жұбатуға болады: «Маған айтқаның жақсы болды», «Сен дұрыс істедің. Сен бұған кінәлі емессің», «Мұндай жағдайға жалғыз сен ғана душар болған жоқсың, бұлай басқа балалармен де болады», «Егер саған жаманшылық жасаса, оны сақтауға болмайтын құпиялар да болады» және т.б.**
- Балаға жылы сөздер айтып көңілдендіріп, оны қорғайтындығыңыз туралы айтыңыз. Оны құшақтаңыз және еркелетіңіз. Бала үшін жақсы көретін адамның тактикалық қатынасы кез-келген жаста өте маңызды.
- Оған ол дайын емес істі жасауға мәжбүрлемейіз. Керісінше, оған оның қалыпты ісін жылдамдықпен қалай жаңғыртуға болатындығына көмектесіңіз.
- Өзіңіз орындай алмайтын уәде бермеуге тырысыңыз. Мысалы, «Сені ренжіткен адамға ештеңе болмайды». Ренжіткен адам жақын адамы (әкесі, әгей әкесі, ағасы, досы және т.б.) болатын жағдайлар болады. Бұл жағдайда бала мұндай адамға әр уақыт өшпенділік сезімін өткермейді. Ол шын көңілден бәріне өзім кінәлімін деп санауы мүмкін.

- Балаға өзіңіздің не істейтініңіз туралы айтыңыз және оның сіздің дәрігерге немесе милицияға бару туралы ойыңызбен келісетіндігін сұраңыз.
- Баланың жалғыз қалу құқығын құрметтеңіз. Егер бала үндемесе және қандай да бір себеппен өзімен не болғанын айтқысы келмесе шыдамды болыңыз, одан жауап алуды ұйымдастырмаңыз. Мұндай жағдайда балалар психологына жүгіну ең дұрыс шешім болады.
- Мыналарға жүгініңіз
 - ✗ **Заңдық тұрғыда тергеу жүргізу үшін құқық қорғау органдарына және сотқа.**
 - ✗ **Жасырын дене жарақаттарын болдырмауға, сондай-ақ сексуалдық және дене зорлығын көрсету болған жағдайда, сот-медициналық куәлендірілуі үшін медициналық мекемелерге. Сот-медициналық сарапшысынан алған жарақаттар туралы анықтама сот талқылауы жағдайында қажет болады.**
 - ✗ **Мектеп басшылығына хабардар ету үшін және болған қайғылы оқиғаға байланысты жанұяңызға көмектесуі үшін мектепке. Мектептің басшылығымен жуық уақытта балаңыздың қалай оқитындығы туралы (мысалы, үйде) келісіңіз. Бала үшін мектепке тезірек оқуға қайта оралу ең дұрыс шешім болған жағдайда, мұғалімдер оған назар бөлетін болады.**
 - ✗ **Жарақаттың салдарын толық жоюға тіпті ата-ананың ең үлкен сүйіспеншілігі мен қамқорлығының да, психологтың мүмкіндігі де нәтижесіз болуы ықтимал. Сіз кәсіби психологиялық көмекті неғұрлым ертерек алсаңыз, баланың алған жарақатының оның кейінгі өмірінде із қалдыру ықтималдылығы да азырақ болады.**
 - ✗ **Өзіңіз де психологтың көмегіне жүгініңіз, себебі балаңызбен болған жағдай туралы ойдың өзі сізге жарақат салуы мүмкін және сіздің болашақтағы психологиялық күйіңізге ауыр салдарлар тигізуі мүмкін.**
- Әр уақыт есіңізде болсын — зорлықты жария талқылау баланың жағдайын қиындата түсуге әкеп соғуы мүмкін. Сіздің кез-келген қадамыңыз құпия және балаға деген қарым-қатынасыңыз барынша шекті болуы қажет.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Kempe C.H., Silverman EN., Steele B.F. The battered child syndrome. // JAMA, 1962, N 181, P. 17-24.
2. Руководство по предупреждению насилия над детьми. // Учебное издание для психологов, детских психиатров, психотерапевтов, студентов педагогических ВУЗОВ/ Под.ред. Асановой Н.К. – М.: Издательский гуманитарный центр ВЛАДОС. 1997. – 512 с.
3. Байсакова З., Ахметова Н. Исследование проблем развития социальной инфраструктуры по профилактике и предупреждению насилия в отношении детей. Алматы: ТОО «ex Libris», 2008. – 228 с.
4. Балыкбаев Т.О., Демеуова М.Е., Молдыбаева Ш.Б. Права ребенка и законодательство Республики Казахстан. // Методическое пособие для учителей по вопросам охраны прав и защиты интересов детей. – Алматы. 2008. – 116 с.
5. Балыкбаев Т.О., Демеуова М.Е., Локтионова О.С. и др. Права несовершеннолетних. // Методическое пособие для преподавателей профессиональных школ, профлицеев и колледжей. – Алматы. 2007. – 154 с.
6. Балыкбаев Т.О., Демеуова М.Е., Жунусова В.Ш., Аратай Л.Б. Аналитический доклад по инвентаризации и анализа законодательной базы Республики Казахстан в части соответствия международным нормам защиты прав детей. – Алматы. 2008. – 230 с.
7. Цымбал Е.И. Жестокое обращение с детьми: причины, проявления, последствия. Учебное пособие. – М: РФФ НАН, 2007. – 272 с.
8. Сборник «Жестокое обращение с детьми и подростками: причины, признаки, способы профилактики и оказания помощи» /Под ред. И.В. Исаевой. Нижневартовск, 2004. – 136 с.
9. Мартынова О.С. Проект «Доверие» // Фонд Сороса http://www.psyonline.ru/article/violence/69084/#a_69084
10. Зиновьева Н.О., Михайлова Н. Ф. Психология и психотерапия насилия. Ребенок в кризисной ситуации. СПб.: Речь, 2003.
11. Алексеева И.А., Новосельский И.Г. Жестокое обращение с ребенком Причины. Последствия. Помощь. М.: Генезис, 2005.
12. Egeland B., Erikson M. Deprivation and attachment Pergamon Hress. N.Y., 1986.
13. Боулби Д. Привязанность // Пер. с англ. М., 2003.
14. Пишкова О.В., Радевич А.Ф. Сексуальное насилие над детьми. // В сб. Защита детства: социальные правовые и медико-психолого-педагогические аспекты. Информационно-методическое издание. Под ред. Пишкова О.В., Радевич А.Ф. – Ижевск: ИГОО «Центр социальных и образовательных инициатив», 2001. – 170 с.
15. Кон И.С. Сексуальная эксплуатация детей и подростков // <http://neuro.net.ru/sexology/chapt425.html>
16. Glaser D., Frosh S. Child sexual abuse. Practical Social Work Series. Macmillan. London, 1988.
17. Summit R. C. The child sexual abuse accommodation syndrome // Child Abuse and Neglect. 1983. N 1. - P. 177-193.
18. http://www.u-mama.ru/read/article_print.php?id=3060
19. http://www.eka-mama.ru/guide_social/detail.php?ID=49143
20. Кобозева А. Как говорить с детьми о сексуальности. // Психология. – М., 2008. №28. – С.72-77.
21. Кормильцева Е. Как рассказать ребенку о сексе (практика) // <http://www.u-mama.ru/read/article.php?id=2867>
22. Фрейд А., Фрейд З. Детская сексуальность и психоанализ детских неврозов. // Сборник работ. Составитель и ред. М.М.Решетников. – СПб.: Институт Психоанализа, 1995. – 483 с.
23. Винникот Д. Разговор с родителями. – М., 1995. – 114 с.
24. Кудиярова А.М. О психосексуальном воспитании казахских мальчиков и девочек. // Материалы первой летней школы психоанализа «Мужчина и женщина: путешествие в бесконечность». 1-7 августа. 2009. – С.63-68.
25. Давиденко Т. Преступления против детей. // <http://www.cross.ru/bg/>
26. Юргина Н. Вежливость и осторожность. // <http://www.7ya.ru/pub/article.aspx?id=3493#null>
27. Синицын Д.С. Обучение подростков информационно-психологической безопасности. // Человек и образование. Академический вестник ИОВ РАО. 2005. № 1. С.58-60.
28. Половое воспитание подростков. // Интернет версия журнала «СПИД, секс, здоровье». http://www.aidsjournal.ru/journal/35_10.h
29. Статмен П. Безопасность вашего ребенка. – М.: У-Фактория, 2004.
30. Мещеряков Б.Г., Зинченко В.П. Большой психологический словарь. – М.: Прайм-ЕВРОЗНАК. 2006. – 672 с.
31. Балыкбаев Т.О., Демеуова М.Е., Аратай Л.Б., Ахметова А.И. Методические рекомендации по организации мониторинга и контроля реализации продукции, пропагандирующей насилие и жестокое обращение в отношении несовершеннолетних и мерам предупреждения и предотвращения подобных фактов. – Алматы: Изд-во «Нур-Принт». 2007. – 68 с.
32. Баева И. А. Психологическая безопасность в образовательной среде. Психологическая характеристика образовательной среды школы. Проектирование психологически безопасной образовательной среды школы (проблемы психологического насилия). – СПб., 2002. – 266 с.
33. Балыкбаев Т.О., Демеуова М.Е., Кунакова К.У. и др. Методические рекомендации по организации мониторинга реализации прав на отдых несовершеннолетних детей. – Алматы. 2007. – 56 с.
34. Балыкбаев Т.О., Демеуова М.Е., Тулин Д.С. и др. Методическое пособие по применению законодательства о соблюдении имущественных прав несовершеннолетних. – Алматы. 2007. – 67 с.

35. Джусубалиева Т.М., Дорожкина Л.А, Базарбаева А.Т. и др. Нравственно-половое воспитание детей и молодежи в Казахстане. // Алматы. Уч.пособие для преподавателей. 1997. – 224 с.
36. Добрые каляки-маляки (методы психологической помощи детям, пережившим катастрофу) //Основы безопасности жизнедеятельности.- 2004.-№95.-С.34-39.
37. Догадина М.А., Пережогин Л.О. Сексуальное насилие над детьми. Выявление, профилактика, реабилитация потерпевших. – М.: СУБЛИМАЦИЯ. 2009. – 78 с.
38. Колесникова Т.И. Личность и ее безопасность. //Колесникова Т. И. Психологический мир личности и его безопасность /Т.И. Колесникова.-М.,2001. – С.10-123.
39. Кусаинов А.К., Кожахметова К.Ж., Демеуова М.Е. Знаем ли мы своих детей? – Алматы: «Ронд». 2003. – 172 с.
40. Науменко Ю.В. Профилактика стрессов и укрепление эмоционального здоровья подростков. //Школьные технологии. 2006. №1. – С.91-104.
41. Сборник законодательной базы Республики Казахстан в области прав ребенка. – Алматы. 2008. – 393 с.
42. Ситаров В.А. Поведение человека в критических и экстремальных ситуациях. // Ситаров В.А. Социальная экология/В.А.Ситаров. – М., 2000. – С.-Изменение генофонда, с.77-82.
43. Социальная психология безопасности//Социальная психология. Учебное пособие/ Под ред. А.Н.Сухова, А.А.Деркача. – М., 2001. – 286 с.
44. Биик Дж. У. Тренинг преодоления социофобии. Руководство по самопомощи. / Пер. с англ. Рассказова И., Рассказовой Н.. – М.: Изд-во Института Психотерапии. 2003. – 226 с.
45. Кара-Мурза С.Г. Власть манипуляции. – М.: Академический Проект. 2007. – 384 с.
46. Тынышбаева А.А., Булатбаева А.А., Безрукова Н.М., Ескендинова А.У., Картбаева Ж.Ж. Жизненные навыки: ненасильственное поведение и навыки сотрудничества: Учебно-методическое пособие для педагога и психолога. / Под ред. Тынышбаевой А.А. – Актөбе: «Актөбе-Сити». 2007. – 81 с.
47. Тынышбаева А.А., Булатбаева А.А., Безрукова Н.М., Ескендинова А.У., Картбаева Ж.Ж. Жизненные навыки: ненасильственное поведение и навыки сотрудничества: Учебное пособие для учащихся средней школы. / Под ред. Тынышбаевой А.А. – Актөбе: «Актөбе-Сити». 2007. – 54 с.
48. Руководство по предупреждению насилия над детьми: Учебное издание для психологов, детских психиатров, психотерапевтов, студентов педагог. ВУЗов/ Под ред. Асановой Н.К. – М.: Издательский гуманитарный центр ВЛАДОС, 1997. – 512 с.

ГЛОССАРИЙ

АККОМОДАЦИЯ	бейімделу қабілеті.
АПАТИЯ (грек. сөз <i>apatheia</i> — мейірімсіз)	эмоцияның, құштарлық пен ықыластың мүлдем жоқтығымен сипатталатын психикалық ахуал; «эмоционалды-мотивациялы сал» тәрізді.
АСЫРАП АЛУШЫ	баланың биологиялық ата-анасынан барлық құқықтар мен міндеттер берілетін адам, бұл ретте бала құқықтық қатынаста асырап алушының биологиялық балаларына толықтай теңестіріледі. Баланың туған (биологиялық) ата-анасының барлық құқықтары мен міндеттері жойылады.
БАЛА	ересек жасқа жетпеген адам. Бала құқығы туралы конвенцияда бала он сегіз жасқа толғанға дейінгі адамзат ретінде анықталған.
ВИКТИМИЗАЦИЯ (лат. сөз <i>victima</i> – құрбан)	құрбанның тиісті әлеуметтік мәдени ерекшеліктерімен, оның арнайы, көбіне қылмыстық ортамен қарым-қатынасымен, адамның нақты рөл атқаруымен байланысты жеке адам үшін әлеуетті құрбанның рөлін жанама қалыптастыру процесі, мысалы, «тең қатысушы-күегер» және т.б
ГЕМАТОМА	ұру немесе соғу нәтижесінде көгеру немесе қанталау.
ГИПЕРСЕКСУАЛДЫЛЫҚ	өте жоғары жыныстық қозу. Белгілі бір жас кезеңіне тән (мысалы, жасөспірім шақ). Бозбалалық немесе пубертаттық гиперсексуалдылық жасөспірім шақта психиканың сексуалды-эротикалық елес пен қиялға елеңдеуі нысанында көрінеді. Жасөспірімдерде ол тестостерон гормонының өте көбеюімен байланысты болады және спонтанды эрекцияларда байқалады, жиі поллюциялармен (көбіне түсінде) және басқа да жоғары жыныстық қозу көріністерімен болады. Жасөспірім-ер балалар мастурбациялаумен айналысады, өйткені мұндай тәсілмен олар артық жыныстық қозудан құтылады.
ДЕВИАНТТЫҚ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚ (ағыл. <i>deviation</i> – ауытқушылық)	ресми бекітілген немесе осы қоғамда (әлеуметтік топта) іс жүзінде қалыптасқан моралдық және құқықтық нормаларға сәйкес келмейтін және бұзушыны (девиантты) оқшаулауға, емдеуге, түзетуге немесе жазалауға әкеп соғатын іс-әрекет. Негізгі түрлері: қылмыстылық, алгоголизм, нашақорлық, жезөкшелік, сексуалдық девиация.
ДЕЛИНКВЕНТТІК МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚ	құқыққа қарсы, қылмыстық, криминалдық мінез-құлық.

ЖЕЗӨКШЕЛІК (лат. prostitutio – масқара, арсыз)	сексуалдық қанағаттандыру мақсатында өз денесін сатуды білдіретін әлеуметтік құбылыс. Жезөкшелікпен айналысу кезінде дене тауар болып табылады.
ЖҮЙКЕНІҢ ЖҰҚАРУЫ	бұлшықет (мысалы, бет бұлшықеті) топтарының тез, еліктеме қысқа мерзімді зорлау қозғалысы.
ИМПУЛЬСИВТІЛІК (серпінділік) (лат. impulsio – түрткі)	адамның алғашқы әсері бойынша, сыртқы мән-жайдың немесе эмоцияның ықпалымен әрекет етуге бейімділігіне келіп саятын мінез-құлқының ерекшелігі. Импульсивті адам өз әрекетін ойланбайды, «жақтап» және «қарсы» салмақтамайды, тез әрі тікелей әрекет етеді.
ИНЦЕСТ (қанараласу)	туыстық байланыстағы адамдар арасындағы жыныстық қатынас.
КҮЙЗЕЛІС	психика қызметі мен психикалық жай-күйдің бұзылуының жекелеген белгілерінің жиынтығы. Аффективті сала бұзылған кезде психика қызметінің тежелуінен көрінеді.
ҚАМҚОРШЫ	балаға қамқоршылық жасау заңды түрде сеніп тапсырылған адам.
ҚОСАЛҚЫ ЖЫНЫСТЫҚ БЕЛГІЛЕР – АДАМДА	жыныстық тиістілік пен жетілгендікті анықтайтын түрлі мүшелерінің жетілуі мен функциясындағы өзгерістерді сипаттайтын белгілер. Қосалқы жыныстық белгілер бастапқы белгілерге байланысты болады, жыныстық гормондардың ықпалымен дамиды және жыныстық жетілу кезінде пайда болады. Қосалқы жыныстық белгілерге мыналар жатады: – сүйек-бұлшықет жүйесінің, дене шамасының, тері асты-май бездерінің және жүн жамылғысы дамуының ерекшеліктері;
ҚОРҒАНШЫЛЫҚ	ата-анасы қайтыс болған, жоқ немесе басқа да себептер бойынша балаға күтім жасай алмайтын баланың атынан әрекет етуге басқа адамға заңды құқық беретін, сот шешімі бойынша баланы заңды түрде орналастыру.
ҚЫШЫМА (ЧЕСОТКА)	жыныстық жолмен жұғатын жұқпалы тері ауруы.
ОҢАЛТУ	стационарда немесе сырттай емдеу курсынан өткен немесе ремиссия жағдайына келтірілген адамдардың белсенді қызмет құқықтары мен мүмкіндіктерін қалпына келтіру.
ПАТТЕРН	жеке адамның белгілі бір жағдай кезінде шамамен тұрақты және кезектілікпен үнемі қайталанатын әсерлерінің жиынтығы. Әдет синонимі негізінде ұмтылуға санасыздықпен ден қоюдың шартты-рефлекторлық тетігін қамтиды.

ПЕДИКУЛЕЗ	бас, киім-кешек немесе шат биттерінен пайда болатын тері аурулары.
ПЕДОФИЛИЯ	балаларға жыныстық тарту. Негізгі пайда болу себебі жыныстық өмірінің бұзылуы немесе қалыпты болмауы.
ПОРНОГРАФИЯ (грек тіл. pornos – азғын және grapho – жазамын)	сексуалдық қоздыруға тырысу және көрсету мақсатымен жыныстық актіні бейнелейтін немесе жыныс мүшелері аймағын егжей-тегжейлі көрсететін фото немесе кино (видео). Порнография көркемдіктен айырылған және адамның дөрекі-жабайы қасиеттерін ғана көрсетеді. Эротикадан айырмашылығы да осында.
ПРОЕКЦИЯ	азғыратын адамның психикасында танылмайтын және жоққа шығарылатын өз ұайымын басқа адамдарға немесе адамдар тобына санасыздықпен жеткізу тетігі. Бұл көбіне адам өмірінде ұшарасатын эмоционалдық жай-күй мен мінез-құлық үлгісі болады.
ПСИХОТЕРАПИЯ	терапия, жеке адамның немесе топтың психикасын емдеу, жеке адамның ортада бейімделуін арттыратын психологиялық шаралар кешені, оның қабілеттерін, қасиеттерін шоғырландыру және дамыту – клиенттің жеке басын түзету (танымдық, эмоционалдық-еріктілік және мінез-құлықтық салада).
ПСИХОТИК	«психикасы бұзылған» деген диагноз қойылған адам.
ПСИХИКАСЫ БҰЗЫЛУ	продуктивті психопатологиялық белгілерге – сандырақтау, елестеу, жасырын елестеу, деперсонализацией және тағы басқаларға ұласатын әртүрлі психикалық бұзылу топтарының жиынтық атауы.
ПУБЕРТАТ	адам ағзасының жыныстық жетілумен аяқталатын жыныстық дамуының қалыптасу кезеңі. Жасөспірімдерге және ерте бозбала шақ – 13-тен 18-ге дейінгі жасқа тән.
РЕГРЕССИВТІ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚ	адам психикасының психологиялық қорғалу нысаны, барынша дөрекі мінез-құлық және ойлау нысандарына қайта оралу.
САНАСЫЗДЫҚ (терминді З.Фрейд енгізген)	адам психикасының әртүрлі, көбінесе қарама қайшы ұмтылысты, эмоцияны, инстинкті, ықылас пен серпілісті қамтитын ең кең аймағын білдіреді. С. (З.Фрейд бойынша) психиканың негізі болып табылады. Оның негізін қанағаттану қағидаты – либидо құрайды. Екінші негізгі қағидат либидоға қарама қарсы әрекет ететін күш – танатос ретінде бұзуға ұмтылу болып табылады. С. жеке адамның мінез-құлқына, оның ұмтылысына, ниетіне, қоршаған әлемді қабылдауына ықпал ететін артық күш пен эмоцияны қамтиды. С. санадан шығарылған ауыр елестер мен эмоцияларды қамтиды.

СЕКСУАЛДЫҚ ДЕВИАЦИЯЛАР	жыныстық құмарлық және/немесе оны қанағаттандыру тәсілдерінің бағыттылығының ауырта бұзылуы. Синоним: парафилия, парасексуалдылық, жыныстық аберрация, сексуалдық перверсия. Қазіргі кезеңде сексология сексуалдық девиацияның тек жартысын ғана айқын патология ретінде қарастырады.
СОМАТИКАЛЫҚ АУРУЛАР (грек. soma — дене)	дене аурулары.
СТОМАТИТ	ауыз қуысының шырышты қабатының түрліше ойылуы (ауыздың шырышты қабатының қабынуы). сүт бездерінің даму деңгейі; дауыс ырғағы; мінез-құлқының ерекшелігі және т.б.
ФОБИЯ (қорқу) (грек. phobos – қорқу)	қорқу жай-күйі. Түрлері: ашық жерлерде болудан қорқу (агорафобия), қараңғы кеңістіктен қорқу (клаустрофобия), өлімнен қорқу (танатофобия) және т.б.
ФРУСТРАЦИЯ (лат. frustratio – алдау, күту)	қажеттілігін, қалауын қанағаттандырудағы сәтсіздіктен туындаған психикалық жағдай. Фрустрация жай-күйі түрлі келеңсіз алаңдаушылықтарды: көңіл қалу, ашулану, ұйымдау және т.б. білдіреді. Фрустрация қажеттілікті қанағаттандыру жеңе алмайтын немесе қиын жеңілетін кедергілермен тойтарыс берілетін қақтығыс кезінде орын алады. Фрустрация деңгейінің жоғары болуы қызметті қайта ұйымдастыруға және оның тиімділігін төмендетуге әкеледі.
ШИЗОФРЕНИЯ	тез немесе жәй дамиды ерекше түрде ес-түсінен айырылумен меңдейтін психикалық ауру (энергетикалық әлеуетінің төмендеуі, эмоционалдық шатасу, психикалық процестер бірлігін жоғалту). Аурудың, әсіресе оның нақты түрлерінің меңдеуі бұрынғы әлеуметтік байланыстарды бұрмалауға немесе жоғалтуға, психикалық белсенділіктің төмендеуіне, мінез-құлқтың күрт бұзылуына, асқынған кезде сандырақтауға, елеске және басқа да бұзушылықтарға әкеледі. Мұның салдары науқастардың қоғамда едәуір бейімделмеуіне әкеп соғады. Алайда ауруы жақсы (жеңіл) өтетін көптеген науқастар ұзақ уақыт бойы ауруханаға жатқызуды қажет етпейді, бейімделу қабілетін сақтайды, кейбір жағдайларда жоғарғы деңгейдегі кәсіби, соның ішінде шығармашылық қызметпен айналысады.
ЭКЗЕМА	сыртқы немесе ішкі қоздырғыштардың әсерінен пайда болған жүйке-аллергиялық сипаттағы терінің үстіңгі қабатының қабынуы. Бұл ауру айрықша бөрітуден және терінің қышуынан байқалады.

ЭМПАТИЯ	адам психикасының ұйымдау түрінде басқа адамның эмоционалдық жай-күйін түсінумен сипатталатын жай-күйін білдіретін термин.
ЭПИЛЕПТИКАЛЫҚ ҚҰЛАУ	пароксизмалды қобалжу. Себептері: 1) ерекше жағдайларда зиянды фактордың (жоғары дене қызуы, улану, инфекциялар және т.б.) ықпалына жауап ретінде туындайтын эпилептикалық реакция; 2) мидың зақымдануы (ісік, қабыну және т.б.) кезінде дамиды эпилептикалық құлау; 3) қояншық белгісі.
ЭРОТИКА	адам денесінің сұлулығы мен үйлесімділігін беруге тырысатын өнер бағыты.

БАЛАЛАРҒА АРНАЛҒАН ЖАДНАМА

- ӘРҚАШАН АТА-АНАҒА НЕМЕСЕ ӨЗІҢ СЕНЕТІН ЕРЕСЕК АДАМҒА ӨЗІҢДІ АЛАҢДАТАТЫН ЖАҒДАЙЛАР ТУРАЛЫ АЙТЫП ОТЫР.
- ЕШҚАШАН ШАЛА ТАНЫС НЕМЕСЕ БЕЙТАНЫС АДАМНЫҢ МАШИНАСЫНА ОТЫРМА. ТАНЫС АДАМДАРДЫҢ МАШИНАСЫНА БҰЛ ТУРАЛЫ АТА-АНАЛАРЫҢ БІЛЕТІН ЖАҒДАЙДА ҒАНА ОТЫРУ КЕРЕК.
- АДАСЫП КЕТКЕН ЖАҒДАЙДА ТАНЫС ЕМЕС ҮЙЛЕР МЕН ПӘТЕРЛЕРГЕ КІРМЕ. ЖАҚЫН МАҢДА ОРНАЛАСҚАН ДӘРІХАНА, ДҮКЕН НЕМЕСЕ ПОЛИЦИЯ СЕКІЛДІ МЕКЕМЕЛЕРГЕ БАР.
- ҚОҒАМДЫҚ ДӘРЕТХАНАҒА ӨЗІҢ ЖАЛҒЫЗ КІРМЕ.
- ЕГЕР ӨЗІҢНЕН ҮЛКЕН БАЛАЛАР САҒАН ТЕРІС ЖӘНЕ ЖАҒЫМСЫЗ ҚЫЛЫҚТАР
- КӨРСЕТСЕ, СЕН АЙҒАЙЛАП, КӨМЕККЕ ШАҚЫРА АЛАСЫҢ ЖӘНЕ ДЕНЕ МҮШЕЛЕРІН ЗАҚЫМДАЙ АЛАСЫҢ.
- ҚАНДАЙ ДА БІР ЖАҒДАЙҒА ҚАРАМАСТАН, ҚАУІПСІЗДІК ЕРЕЖЕЛЕРІН САҚТА.
 - ▷ Үйге кіре берістегі есік арқашан жабық болуы және құлыпталуы тиіс.
 - ▷ Бөтен адамдарға, тіпті ол хат тасушы, милиционер, сантехник немесе көрші болса да, есікті ашуға болмайды.
 - ▷ Үйде жалғыз болған жағдайда телефон бойынша ең қауіпсіз жауап, ата-анам үйде жоқ деп айтудың орнына, әкем мен шешемнің қолы бос емес, оларға не айтайын деген жауап болуы керек.
 - ▷ Сен ата-анаң, мен ересектер жоқ кезде қорықсаң, немесе қандай да бір қиын жағдайға душар болсаң, достарыңның, немесе көршілеріңнің арасында кімге хабарласа алатыныңды арқашан білуің керек.
 - ▷ Мекен-жайың, мен үйдің телефон нөмірін жаттап ал.
 - ▷ Төтенше немесе қысылтаяң жағдайларда телефон арқылы ата-анаңа айтатын қауіпсіздік жасырын сөзін (код сөзін) жаттап ал. Мұндай сөзді ата-анаңмен алдын ала келісіп алу керек. Бұл сөз сен қысылтаяң жағдайға ұшырасаң, көмек қажеттігі туралы өтінішіңді айта алмайтын жағдайда түсінулері үшін керек.
- ӨЗ СЕЗІМІҢЕ, ТҮЙСІГІҢЕ СЕНІМДІ БОЛ.
- ЕГЕР СЕН ҚАЛАМАСАҢ, ТІПТІ ТУЫСЫҢНЫҢ НЕМЕСЕ ОТБАСЫҢА ЖАҚЫН ТАНЫС АДАМНЫҢ ТАРАПЫНАН БОЛСА ДА, ЕРЕСЕК АДАМДЫ ҚҰШАҚТАУДАН НЕМЕСЕ СҮЮДЕН БАС ТАРТУҒА ҚҰҚЫЛЫ ЕКЕНІҢДІ БІЛ. МҰНЫҢ ОРНЫНА СЕН ӨЗІҢНІҢ ЖЫЛЫ СЕЗІМІҢДІ БІЛДІРУ ҮШІН ЖАЙ СӨЙЛЕСЕ ЖӘНЕ/НЕМЕСЕ ҚОЛ АЛЫСА АЛАСЫҢ.
- ЖАҚСЫ, ЖАМАН ЖӘНЕ ҰЯЛТАТЫН ДЕНЕ ЖАНАСУЛАРЫ БОЛАТЫНЫН БІЛ.

- ▷ Жақсы дене жанасулары әрқашан жанға жайлы болады, мысалы, өзін, жақсы көретін адамды құшақтау, немесе қол алысу секілді.
- ▷ Жаман дене жанасулары зиян тигізуі мүмкін және сіздің жан-дүниеніңізді жаралауы мүмкін, сіз арылғыңыз келетін жағымсыз әсерлер қалдырады.
- ▷ Ұялтатын дене жанасулары абыржытуы, тыныштықты бұзуы, тосын кеңіл толығуларына әкеліп соғады. Ондай жанасуларға алғашында жақсы болып, артынан ауыртатын дене жанасулары жатуы мүмкін.
- ▷ Мысалы, ұзақ уақытқа созылған қытықтау. Немесе бұл сен жеткілікті жақсы білмейтін адамдар тарапынан болатын жағымды жанасулар,
- ▷ немесе біреу сенің жыныстық дене мүшелеріңді ұстаған «жасырын» дене жанасулары болуы мүмкін.
- ▷ Егер қандай да бір дене жанасулары сені ұялтса немесе ауыртса, сен
 - олай жасаған адамның көзіне тура қарап «ЖОҚ!» деп қатты айтуға;
 - қашып кетуге;
 - бұл туралы өзің сенетін ересек адамға айтуға тиістісің.

ТӘРБИЕЛІ БАЛАЛАР ҮЛКЕНДЕРДІ СЫЙЛАУЫ КЕРЕК БОЛСА ДА, БАРЛЫҚ ЕРЕСЕК АДАМҒА, ОЛ ТЕК СЕНЕН ҮЛКЕН ЖӘНЕ ӨЗІН ТЫҢДАУДЫ ТАЛАП ЕТУГЕ ҚҰҚЫЛЫ ЕКЕНДІГІНЕ ҚАРАМАСТАН, БАҒЫНА БЕРУГЕ БОЛМАЙТЫНЫН БІЛУІҢ КЕРЕК. КЕЙБІР ЖАҒДАЙЛАРДА БҰЛ ҚАУІПТІ БОЛУЫ ЖӘНЕ ҚАЙҒЫЛЫ ЖАҒДАЙҒА ДУШАР ЕТУІ МҮМКІН. ЖЕКЕ ҚОЛ СҰҒЫЛМАУШЫЛЫҚ ӘР АДАМНЫҢ ҚҰҚЫҒЫ БОЛЫП ТАБЫЛАДЫ. КЕЗ КЕЛГЕН, ҚАНДАЙ ДА БІР ҚОЛ СҰҒУШЫЛЫҚҚА «ЖОҚ!» ДЕП АЙТ.

ЕГЕР СЕН ӘРТҮРЛІ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАР КӨП БОЛАТЫН ЖАЗҒЫ ЛАГЕРЬГЕ НЕМЕСЕ БАСҚА ДЕМАЛЫС ОРЫНДАРЫНА БАРАТЫН БОЛСАҢ, БІЛУІҢ КЕРЕК, ЕГЕР ӨЗІҢНЕН ҮЛКЕН БАЛАЛАР САҒАН ҚАНДАЙ ДА БІР ЖАҒЫМСЫЗ ЖӘНЕ ЖАМАН ӘРЕКЕТТЕР ЖАСАЙТЫН БОЛСА, СЕНІҢ АЙҚАЙЛАУҒА, КӨМЕККЕ ШАҚЫРУҒА, ЖҰЛҚЫНЫП ҚАШУҒА, ТІСТЕУГЕ, ТЫРНАУҒА ЖӘНЕ Т.Б. ҚҰҚЫҒЫҢ БАР. МҰНДАЙ ЖАҒДАЙДА АТА-АНАҢ ӘРҚАШАН СЕНІ ҚОЛДАЙТЫНЫНА СЕНІМДІ БОЛ.

ЕГЕР САҒАН БІР ЖАҒДАЙ БОЛСА, БҰЛ ТУРАЛЫ АТА-АНАҢА НЕМЕСЕ ӨЗІҢ СЕНЕТІН БАСҚА ЕРЕСЕК АДАМҒА АЙТУ КЕРЕК. ЕГЕР БІРІНШІ АЙТҚАН АДАМЫҢ САҒАН НЕМЕСЕ БҰҒАН МӘН БЕРМЕСЕ, БІРЕУ СЕНІП, ШАРА ҚАБЫЛДАҒАНША ТАҒЫ ДА БАСҚА БІРЕУГЕ АЙТУҒА ТЫРЫС.

ПАМЯТКА ДЕТЯМ

ВСЕГДА РАССКАЗЫВАЙ РОДИТЕЛЯМ ИЛИ ВЗРОСЛОМУ, КОТОРОМУ ДОВЕРЯЕШЬ, ВСЕ, ЧТО ТЕБЯ ТРЕВОЖИТ.

НИКОГДА НЕ САДИСЬ В МАШИНУ К МАЛОЗНАКОМОМУ ИЛИ НЕЗНАКОМОМУ ЧЕЛОВЕКУ. САДИТЬСЯ В МАШИНУ К ЗНАКОМЫМ ЛЮДЯМ МОЖНО ТОЛЬКО В СЛУЧАЕ, ЕСЛИ ОБ ЭТОМ ЗНАЕТ КТО-ТО ИЗ РОДИТЕЛЕЙ.

ЗАБЛУДИВШИСЬ, НЕ ЗАХОДИ В НЕИЗВЕСТНЫЕ ТЕБЕ ДОМА И КВАРТИРЫ. ОБРАТИСЬ В БЛИЖАЙШЕЕ УЧРЕЖДЕНИЕ ТИПА АПТЕКИ, МАГАЗИНА ИЛИ ПОЛИЦИИ.

НЕ ЗАХОДИ ОДИН/ОДНА В ОБЩЕСТВЕННЫЙ ТУАЛЕТ.

ЕСЛИ СТАРШИЕ ДЕТИ БУДУТ ПРОИЗВОДИТЬ С ТОБОЙ ЧТО-ТО НЕПРАВИЛЬНОЕ И НЕПРИЯТНОЕ, ТЫ МОЖЕШЬ КРИЧАТЬ, ЗВАТЬ НА ПОМОЩЬ И ПРИБЕГАТЬ К ЧЛЕНОВРЕДИТЕЛЬСТВУ.

В НЕЗАВИСИМОСТИ ОТ ОБСТОЯТЕЛЬСТВ ВЫПОЛНЯЙ ПРАВИЛА БЕЗОПАСНОСТИ

- ▷ Входная дверь дома должна быть всегда захлопнута и закрыта на замок.
- ▷ Нельзя открывать дверь посторонним, даже если это почтальон, милиционер, сантехник или сосед(ка).
- ▷ Самым безопасным твоим ответом по телефону, когда ты дома один, может быть фраза, что мама и папа заняты, и что им передать, вместо того, чтобы говорить звонящему, что родителей нет дома.
- ▷ Ты должен всегда знать, кому из друзей или соседей можешь позвонить в отсутствие родителей и взрослых, если испугаешься или окажешься в критической ситуации.
- ▷ Выучи наизусть номер домашнего телефона и домашний адрес.
- ▷ Выучи наизусть пароль безопасности (словечко), которое ты произнесешь своим родителям по телефону, в случае нестандартных или экстремальных ситуациях. О таком словечке нужно договориться с родителями заранее, чтобы они смогли понять, что ты находишься в критической ситуации и не имеешь возможности озвучить просьбу о помощи, т.к. рядом находится кто-то, угрожающий тебе.

ДОВЕРЯЙ СВОИМ ЧУВСТВАМ, ИНТУИЦИИ.

ЗНАЙ, ЧТО ТЫ ИМЕЕШЬ ПРАВО ОТКАЗАТЬСЯ ОБНЯТЬ ИЛИ ПОЦЕЛОВАТЬ ВЗРОСЛОГО, ЕСЛИ ТЫ ЭТОГО НЕ ХОЧЕШЬ, ЕСЛИ ЭТИ ЛАСКИ, ДАЖЕ СО СТОРОНЫ РОДСТВЕННИКА ИЛИ БЛИЗКОГО ЗНАКОМОГО СЕМЬИ, ТЕБЕ НЕПРИЯТНЫ. ВМЕСТО ЭТОГО ТЫ МОЖЕШЬ ПРОСТО ДОБРОЖЕЛАТЕЛЬНО ПОГОВОРИТЬ И/ИЛИ ПОЖАТЬ РУКУ В ЗНАК ВЫРАЖЕНИЯ ТЕПЛЫХ ЧУВСТВ.

ЗНАЙ, ЧТО ЕСТЬ ХОРОШИЕ, ПЛОХИЕ И СМУЩАЮЩИЕ ПРИКОСНОВЕНИЯ

- ▷ Хорошие прикосновения всегда приятны, как объятия тех, кого ты любишь, или как дружеские рукопожатия.
- ▷ Плохие прикосновения причиняют вред и оставляют неприятные воспоминания, от которых хочется избавиться, и которые могут ранить душу.
- ▷ Смущающие прикосновения приводят в смущение, нарушают покой, вызывают непривычное волнение. Ими могут быть прикосновения, которые начинаются как хорошие, а потом причиняют боль. Например, шекотка, продолжающаяся слишком долго. Или же это могут быть приятные прикосновения, но от тех людей, которых ты знаешь недостаточно хорошо, или «тайные» прикосновения, когда кто-то трогает твои интимные части тела.
- ▷ Если какие-то прикосновения причиняют боль или смущают тебя, ты должен
 - громко сказать «НЕТ!», глядя прямо в глаза тому, кто это делает;
 - убежать;
 - рассказать обо всем взрослому, которому доверяешь.

ЗНАЙ, ЧТО ХОТЯ ВОСПИТАННЫЕ ДЕТИ И ДОЛЖНЫ УВАЖАТЬ ВЗРОСЛЫХ, НЕ СЛЕДУЕТ ПОДЧИНЯТЬСЯ КАЖДОМУ ВЗРОСЛОМУ ТОЛЬКО ИЗ-ЗА ТОГО, ЧТО ТОТ СТАРШЕ И ВПРАВЕ ТРЕБОВАТЬ ПОСЛУШАНИЯ. ИНОГДА ЭТО МОЖЕТ БЫТЬ ОПАСНО И ПРИВЕСТИ К БЕДЕ. ЛИЧНАЯ НЕПРИКОСНОВЕННОСТЬ ЯВЛЯЕТСЯ ПРАВОМ КАЖДОГО ЧЕЛОВЕКА. ГОВОРИ «НЕТ!» В СЛУЧАЕ ЛЮБОГО ПОСЯГАТЕЛЬСТВА НА ТВОЮ НЕПРИКОСНОВЕННОСТЬ.

ЕСЛИ ТЫ СОБИРАЕШЬСЯ В ЛЕТНИЙ ЛАГЕРЬ ИЛИ ДРУГОЕ МЕСТО ОТДЫХА, ГДЕ БУДЕТ МНОГО ДЕТЕЙ РАЗНОГО ВОЗРАСТА, ЗНАЙ, ЧТО В СЛУЧАЯХ, КОГДА СТАРШИЕ ДЕТИ БУДУТ ПРОИЗВОДИТЬ С ТОБОЙ ЧТО-ТО НЕПРАВИЛЬНОЕ И НЕПРИЯТНОЕ, ТЫ ИМЕЕТ ПРАВО КРИЧАТЬ, ЗВАТЬ НА ПОМОЩЬ, ВЫРЫВАТЬСЯ, КУСАТЬСЯ, ЦАРАПАТЬСЯ И Т.П. БУДЬ УВЕРЕН, ЧТО В ТАКИХ СЛУЧАЯХ РОДИТЕЛИ БУДУТ ВСЕГДА НА ТВОЕЙ СТОРОНЕ В СЛУЧАЕ РАЗБИРАТЕЛЬСТВА.

ВСЕГДА РАССКАЗЫВАЙ РОДИТЕЛЯМ ИЛИ ДРУГОМУ ВЗРОСЛОМУ, КОТОРОМУ ДОВЕРЯЕШЬ, ЕСЛИ С ТОБОЙ ЧТО-НИБУДЬ ПРОИЗОЙДЕТ. ЕСЛИ ПЕРВЫЙ, КОМУ ТЫ РАССКАЖЕШЬ, НЕ ПОВЕРИТ ТЕБЕ ИЛИ НЕ ПРИДАСТ ЭТОМУ ЗНАЧЕНИЯ, ПЫТАЙСЯ РАССКАЗАТЬ ЕЩЕ КОМУ-НИБУДЬ, ДО ТЕХ ПОР, ПОКА КТО-НИБУДЬ НЕ ОТРЕАГИРУЕТ И НЕ ПРИМЕТ МЕРЫ.

АТА-АНАЛАРҒА АРНАЛҒАН ЖАДНАМА

Ата-аналар! Өз балаңыздың өмірі үшін ең алдымен сіз жауаптысыз!

Балаңызды қатыгездікпен қараудан және сексуалдық пайдаланудан қорғау үшін, Сіз

- Отбасында бала ересектермен кез келген мәселені еркін талқылай алатындай, сізге сенетіндей әрі сізбен кез келген тақырыпта әңгімелесуге болатынын және пікірі мен сезімі үшін жазаланбайтынын білетіндей жағдай жасаңыз. Сізге сырын айтқаны үшін баланы көтермеңіз, себебі бұл – қауіп-қатерді болдырмауға көмектесетін маңызды шарттардың бірі.
- Сабырлық сақтаңыз және баланың өміріндегі оқиғалар туралы, достары немесе таныстары туралы әңгімесін мұқият тыңдаңыз. Бір қарағанда, мағынасы жоқ: «Маған бұл мұғалім енді ұнамайды» немесе «Бұл ағаның қонаққа келгенін қаламаймын» деген сөздер үлкен хабар беруі мүмкін. Баладан қатынасының өзгеруіне не себеп болғанын жайлап әрі байсалды сұраңыз.
- Балаға оның уайымы, қорқынышы және қынжылысы туралы сұрақтар қойып үйреніңіз.
- Баланың басқа балалармен және ересектермен өзара қарым-қатынасы туралы хабардар болыңыз. Баланың басқа адамдармен қарым-қатынасының құпиялығы сізді алаңдатуы тиіс.
- Балаңызбен мектепте және сабақтан бос уақытта жұмыс істейтін ересектермен (мұғалімдермен, тәрбиешілермен, үйірме жетекшілерімен және т.б.) танысыңыз.
- Балаңыздың қайда және кіммен екендігін әрқашан біліп отырыңыз.
- Баланың түнде үйге қонабуына баса назар аударыңыз.
- Балалардың (әсіресе мектеп жасындағы) мүмкін болған кезде екеуден немесе топпен жүруін қадағалаңыз. Балалар үйге бір ғана жолмен келуі тиіс.
- Баланы қоғамдық дәретханаға жалғыз өзін жібермеңіз.
- Баланың үйде жалғыз қалғанда немесе үйден тыс жерде қауіп-қатерге ұшырамауы үшін отбасылық қауіпсіздік ережелерін жасаңыз. Егер мектеп жасындағы кішкентай бала болса, онда қауіпсіздік ережелерін ойын түрінде үйрету қажет, мәселен, үнемі «Ал егер ... былай болса» деген ойын ойнаңыз.
 - Үйдің (пәтердің) кіретін есігі әрқашан жабық және құлыптап жабылған болуы тиіс.
 - Бөтен адамдарға, тіпті егер бұл пошташы, милиционер, сантехник немесе көрші болса да есікті ашуға болмайды.
 - Бала үйде жалғыз болғанда, оның телефон бойынша телефон соғушыға ата-анам үйде жоқ деудің орнына, анасының және әкесінің қол бос емес, оларға не айту керек деген жауабы ең қауіпсіз жауап болып табылады.
 - Бала егер ол қорықса немесе қысылтаяң жағдайда тап болса, ата-аналары және ересектер үйде болмаса достарының немесе көршілерінің қайсысына телефон соға алатындығын білуі тиіс.

- Телефон аппаратының қасына жедел қызметтердің телефон нөмірлерін жазып қойған жөн.
 - Баланы телефон-автоматты пайдалануға үйретіңіз.
 - Баланың үйдің телефонын және үйдің мекен-жайын жатқа білуін қадағалаңыз.
 - Егер бала белгілі жерлерге (мектеп, дүкен, спорт секциясы және т.б.) үнемі баратын болса, онымен бірге ең қауіпсіз жолды таңдап алу керек.
 - Кездейсоқ жағдайда қауіпсіздіктің жасырын сөзін (кодтық сөз) пайдалану туралы жаңыда келісіп алыңыз. Баланың қауіпті жағдайда қалған және көмекті қажет етуін білдіретін белгі ретінде баланың пайдалануына есінде оңай сақталатын сөздерді таңдап алыңыз.
- «Ал егер бұлай болса...?» түріндегі ойынды ойнағанда, Сіздің баланы неге үйреткеніңізді түсінгендігін тексеріңіз.
- Баламен ерекше жағдайларды және оның жеке қауіпсіздігі туралы кез-келген басқа ақпараттарды талдаңыз, мысалы, егер ол дүкенде адасып кетсе, автобустан қалып қойса, үйдің кілтін жоғалтса/ұмытып кетсе және т.б. жағдайларда не істейді?
 - Бала дұрыс шешім таңдауға қатыссын.
 - Адамға емес, жағдайға басты назар аударыңыз.
 - Бейтаныс адам немесе бір топ адам қатысатын жағдайды ойынмен көрсетуден бастаңыз. Одан әрі қарай бала білетін адамдарға көшіңіз: мысалы, аула сыпырушы, сантехник немесе көрші, одан кейін баланың жақсы көретін адамдары - аға-інілері/әпке-қарындастары, тәте/көкелері, ата/әжелері, өгей әкесі/өгей анасы және т.б.
 - Нақты сұрақ қойыңыз: «Егер сені мынадай адам машинада серуендеуге, паркте болуға, мысықты/күшікті алып шығу үшін жертөлеме және т.б. баруға шақырса сен не істейсің?»
 - Балаға бұл адамның кім болса да, баланың әрекеті бірдей болу керектігіне назарын аудартыңыз. Егер бала бұрыс жауап бермесе, мұны талқылаңыз. Балаға осындай жағдайларда не істеуі керектігін айтуға көмектесіңіз. Егер балаға ықтимал қауіпті жағдайлар туралы өте анық айтпаса, бала бәрін дұрыс түсінді деп сенімді болуға болмайды.
- Баланы өз сезіміне, түйсігіне сенуге үйретіңіз. Осылайша, ол ықтимал қауіпті анықтап, одан қаша алады.
- Егер ол қаламаса, тіпті туысының немесе отбасына жақын таныс адамның тарапынан болса да, ересек адамды құшақтаудан немесе сүюден бас тарту құқығын қолдаңыз. Мұның орнына жылы сезімді білдіру үшін жай сөйлесуге және/немесе қол алысуға болады.
- Баланы жақсы, жаман және ұялтатын жанасуларды ажырата білуге үйретіңіз!
- Жақсы жанасулар баланың жақсы көретін адамдары құшақтағаны сияқты немесе достардың қол алысуы сияқты қашан да жағымды.
 -

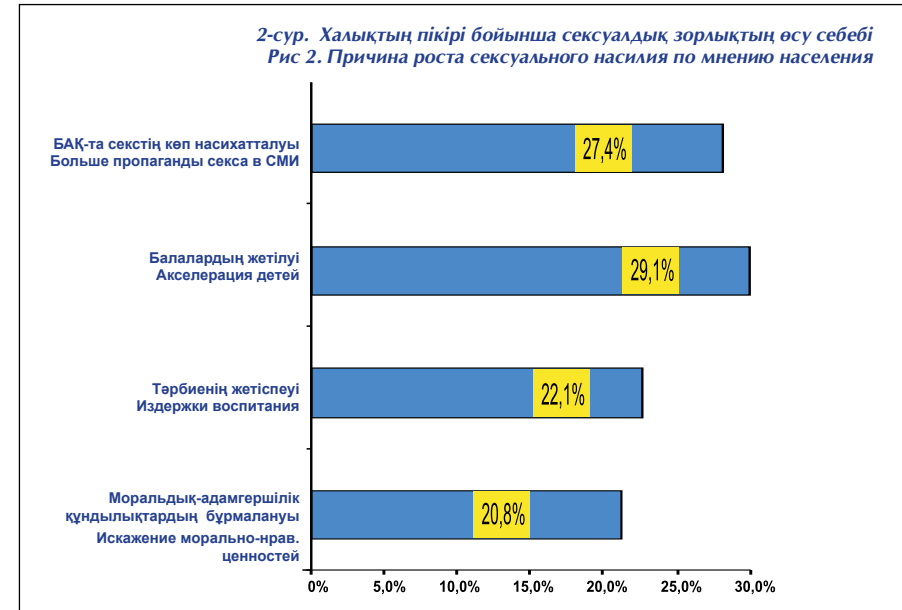
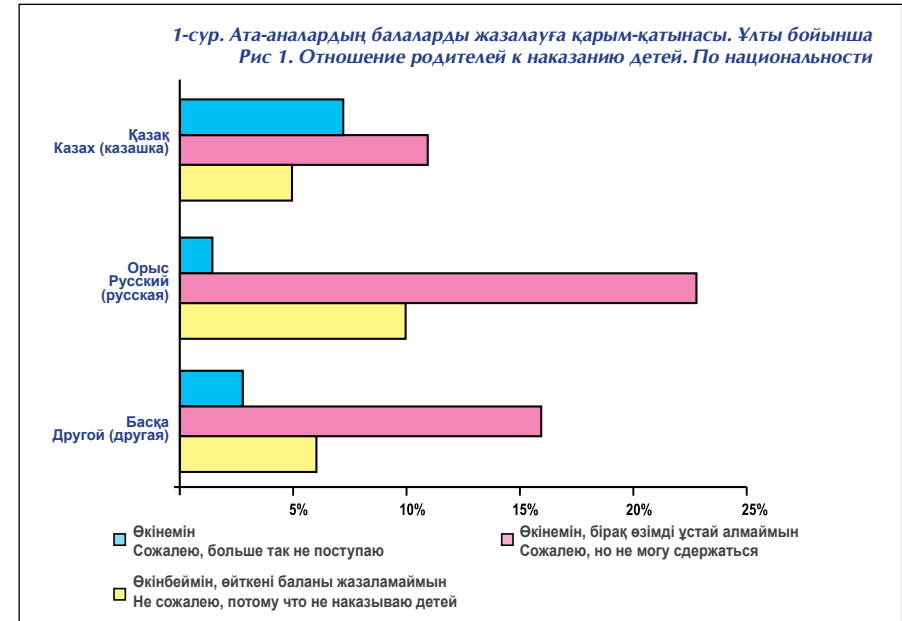
- Жаман жанасулар зиян келтіреді және құтылғысы келетін және жанына жарақат салуы мүмкін жағымсыз ойлар қалдырады.
 - Ұялтатын жанасулар ұялтады, тыныштығын бұзады, әдеттен тыс абыржытады. Оларға жағымды сияқты басталатын, одан кейін ауыртатын жанасулар жатады. Мысалы, өте ұзаққа жалғасқан қытықтау. Бұл немесе бала онша танымайтын адамдардың жағымды жанасулары немесе дененің жыныс мүшелерін бөгде адамның ұстауы болуы мүмкін.
 - Егер қандай да бір жанасулар ауыртатын болса немесе ұялтатын болса, бала:
 - мұны жасаған адамның көзіне қарап қатты дауыспен «ЖОҚ» деп айтуға;
 - қашып кетуге;
 - өзі сенетін ересекке осы туралы айтуға тиіс.
- Тәрбиелі балалардың ересектерді құрметтеуі тиіс болса да, ересектердің үлкен болғандығынан және тыңдауды талап етуіне қарамастан, әрбіреуге бағына беруге болмайтындығын балаға түсіндіру керек. Кейде бұл қауіпті болуы және қайғылы жағдайға алып келуі мүмкін. Жеке басына ешкімнің тиіспеуі әрбір адамның құқығы болып табылады. Бала ваннада жуынғанда, есікті жабуға үйреткендей, баланың жеке басына кез-келген қол сұғуларға қатаң түрде «жоқ» деп айтуға үйретіңіз.
- Баланы әртүрлі жастағы балалар көп болатын жаздық лагерге немесе басқа демалыс орындарына жіберген кезде, егер ересектеу балалар онымен жөнсіз немесе жағымсыз әрекеттер жасайтын болса, ол айқайлауға, көмек сұрауға, жұлқынып шығуға, тістеуге, тырнауға және т.б. жасауға құқылы екендігін білуі тиіс. Бала мұндай жағдайларды талқылау басталған жағдайда сіздің оны жақтайтындығыңызға сенімді болуы тиіс. Жасөспірімдер ойынға айналдырып, бірін-бірі басқару қарым-қатынастарын орнату үшін жасы кішірек балаларды ауыз арқылы немесе анальді жыныстық қатынастарға мәжбүрлеген жағдайлар да болады.
- Уақыт өткен сайын өз балаңызға, егер онымен қандай да бір оқиға болса, ол туралы сізге немесе басқа ересекке айтуы тиіс екендігін есіне салыңыз. Егер оның айтқанына ересек адам сенбесе немесе оған мән бермесе, бала кім болса да оған мән беріп шара қолданғанға дейін айтуға талпынуы тиіс.

ЕГЕР СІЗДІҢ БАЛАҢЫЗ БІР ЖАҒДАЙҒА ТАП БОЛСА

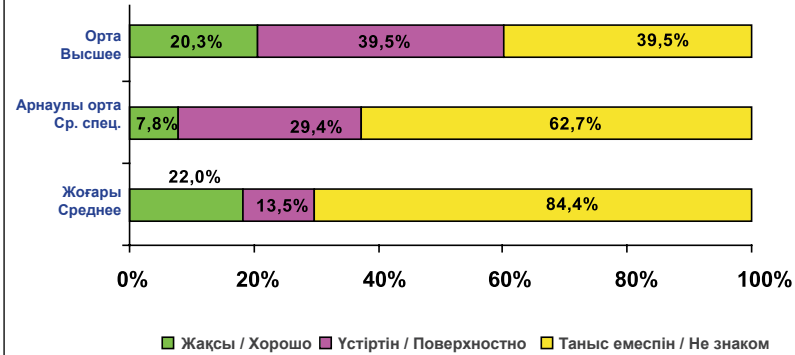
- Байсалды болуға тырысыңыз, өзіңізді қалыпты ұстаңыз, болған оқиғаға қатысты ашуыңызды басуға тырысыңыз. Баланың өзін ренжіткен адамды міндетті түрде жек көріп кетеді немесе оған ашуланады деп ойламаңыз, себебі ол оның отбасы мүшесі немесе жақын адамы болуы мүмкін. Егер сіз ашуланатын болсаңыз, бала өзін кінәлі сезінуі мүмкін және бұл оның ауыр жағдайын одан бетер ауырлатуы мүмкін.
- Оның сұрақтарына сабырлықпен жауап беріңіз. Оны жаман ешнәрсе істемегіндігіне сендіріңіз және бұл оның кінәсі еместігін айтыңыз, оны жұбатыңыз және мынадай сөздермен жұбатудың болады: «Маған айтқаның

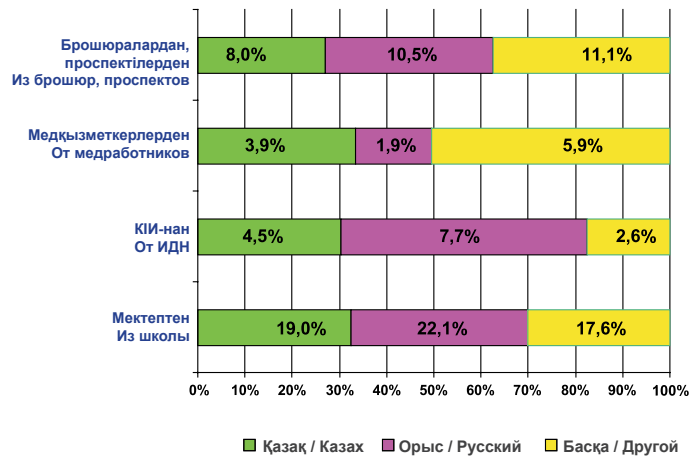
- жақсы болды», «Сен дұрыс істедің. Сен бұған кінәлі емессің», «Мұндай жағдайға жалғыз сен ғана душар болған жоқсың, бұлай басқа балалармен де болады», «Егер саған жаманшылық жасаса, оны сақтауға болмайтын құпиялар да болады» және т.б.
- Ашуланып тұр ма, қорқып тұр ма, уайымы немесе үрейі бар ма баланың сезімін түсінуге тырысыңыз.
- Балаға оны қорғайтыныңызды айтыңыз.
- Құшақтап, еркелетіңіз. Баланың жақсы көретін адамымен байланысуы ол үшін маңызды.
- Баланың көңілін көтеріңіз.
- Бала үшін қауіпсіз орта жасаңыз.
- Ол дайын емес істі істеуге мәжбүрлемеңіз.
- Оған күнделікті іс-әрекетін жылдам қалпына келтіруге көмектесіңіз.
- Өзіңіз орындай алмайтын уәде бермеуге тырысыңыз. Мысалы, «Сені ренжіткен адамға ештеңе болмайды» (егер ренжітуші өзінің жақын адамы болса).
- Балаға өзіңіздің не істейтініңіз туралы айтыңыз, және оның сіздің ойыңызбен келісетіндігін сұраңыз (мысалы, дәрігерге немесе милицияға бару).
- Баланың жалғыз қалу құқығын құрметтеңіз.
- Құқық қорғау органдарына, медициналық мекемелерге, мектепке және т.б. хабарласыңыз.
- Балалар психологынан кеңес алыңыз. Сіз кәсіби психологиялық көмекті неғұрлым ертерек алсаңыз, баланың алған жарақатының оның кейінгі өмірінде із қалдыру ықтималдылығы да азырақ болады.
- Өзіңіз де психологтың көмегіне жүгініңіз, себебі балаңызбен болған жағдай туралы ойдың өзі сізге жарақат салуы мүмкін және болашақтағы психологиялық күйіңізге ауыр салдарлар тигізуі мүмкін.

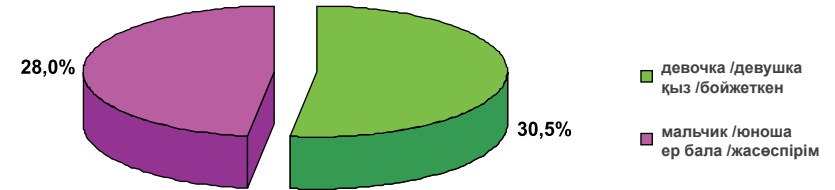
3-сур. Халықтың «БҰҰ бала құқықтары туралы конвенциясын» (1989) білуі. Білім деңгейі бойынша
Рис 3. Знание населением "Конвенции ООН о правах ребенка" (1989)". По уровню образования

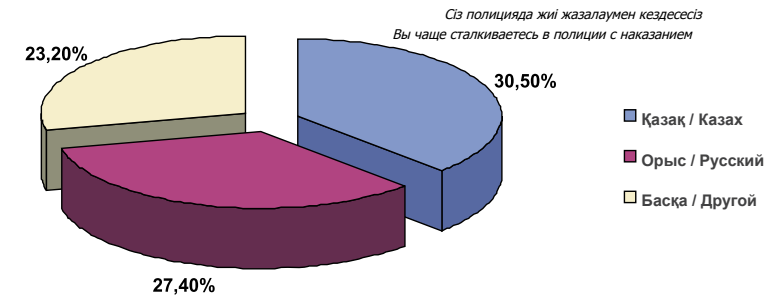
4-сур. Оқушылардың өзін-өзі қорғау туралы ақпарат көздері. Ұлты бойынша.
Рис. 4. Источники информации у школьников о самозащите. По национальности.

5-сур. Оқушылар полицияда немен жиі ұшарасады? Жынысы бойынша
Рис. 5. С чем чаще сталкиваются школьники в полиции? По полу

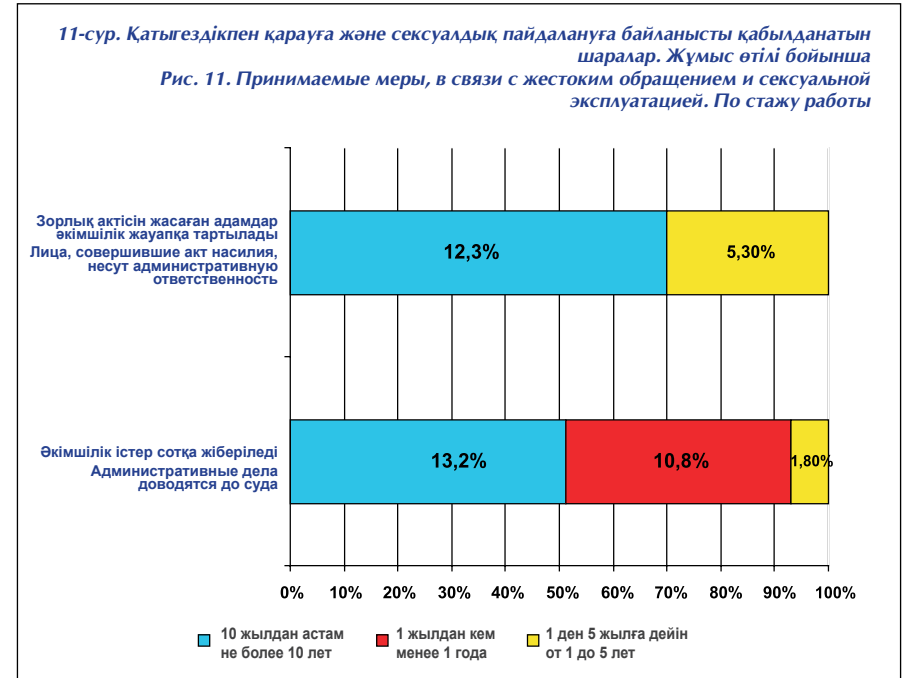
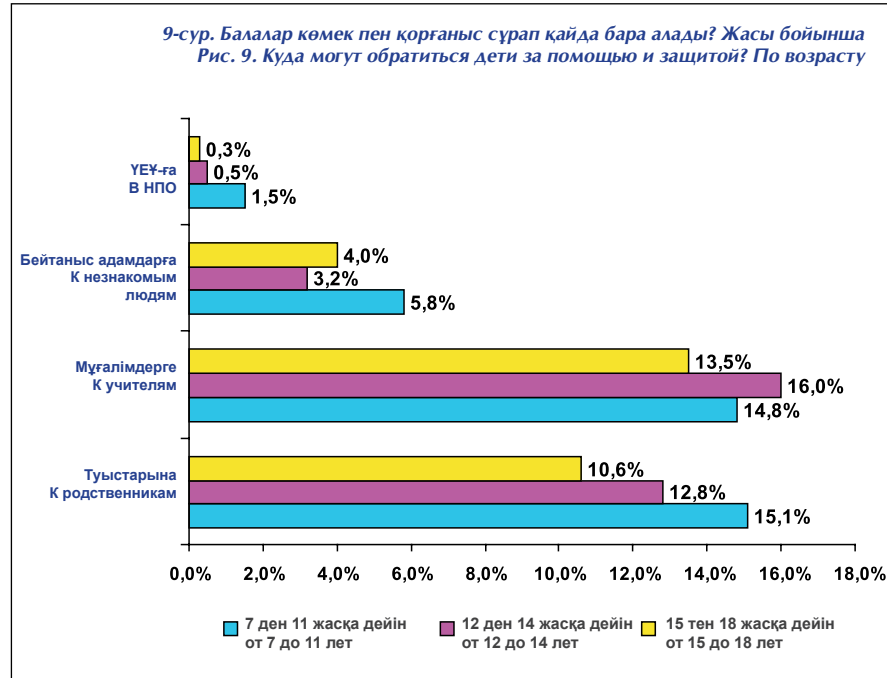

6-сур. Оқушылар полицияда немен жиі ұшарасады? Ұлты бойынша
Рис. 6. С чем чаще сталкиваются школьники в полиции? По полу

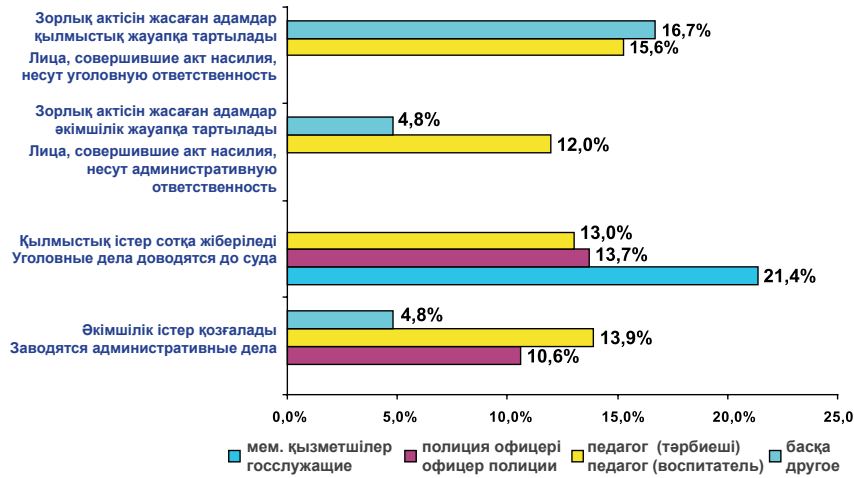

7-сур. Кім балаларды жиі жәбірлейді? Халық пен оқушылардың жауаптарын салыстыру
Рис. 7. Кто чаще обижает детей? Сравнение ответов населения и школьников

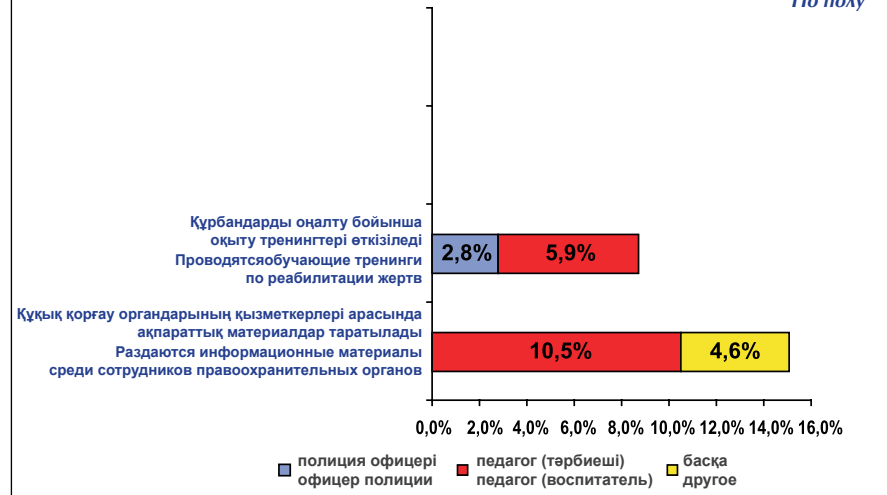

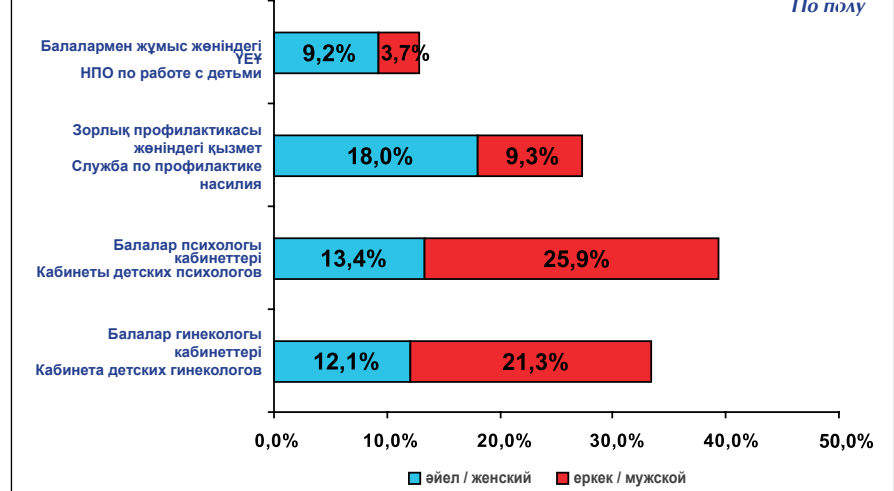
12-сур. Анықталған балаға қатыгездікпен қарау және сексуалдық пайдалану жағдайларына байланысты қабылданатын шаралар. Жынысы бойынша
Рис. 12. Принимаемые меры, в связи с выявленными случаями жестокого обращения или сексуальной эксплуатации ребенка. По полу.

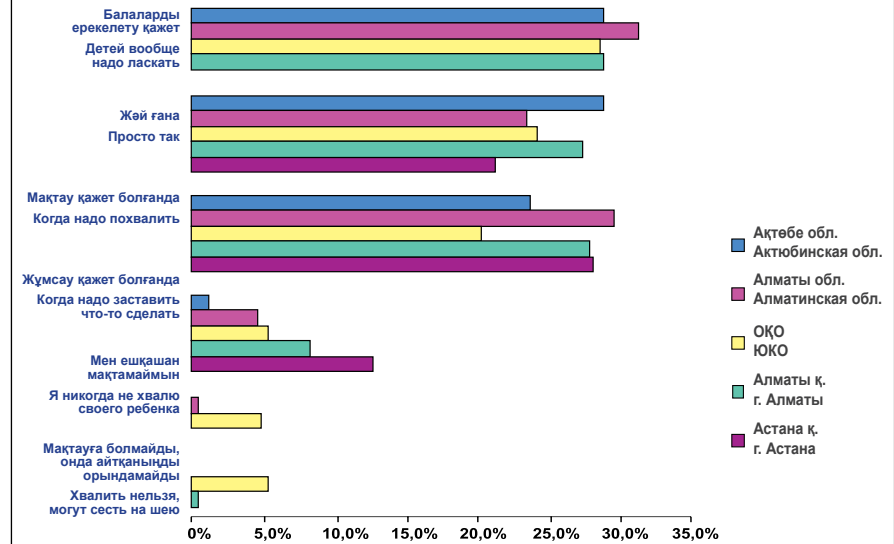
13-сур. Балаларға қатыгездікпен қараудың және балаларды сексуалдық пайдаланудың алдын алу. Жынысы бойынша
Рис. 13. Профилактика жестокого обращения с детьми и сексуальной эксплуатации детей. По полу

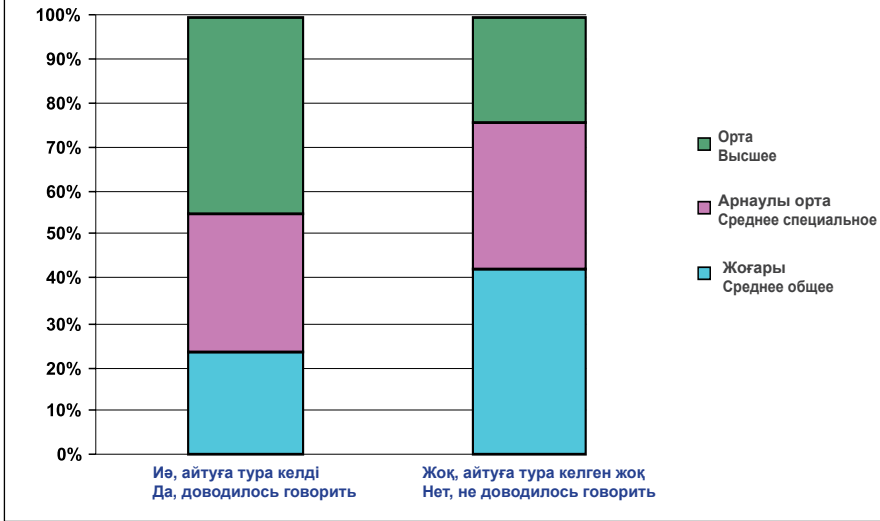
14-сур. Сарапшылардың зорлық құрбандарымен тиімді жұмысы үшін не жетіспейді?
Жынысы бойынша
Рис. 14. Недостающие звенья для эффективной работы экспертов с жертвами насилия? По полу

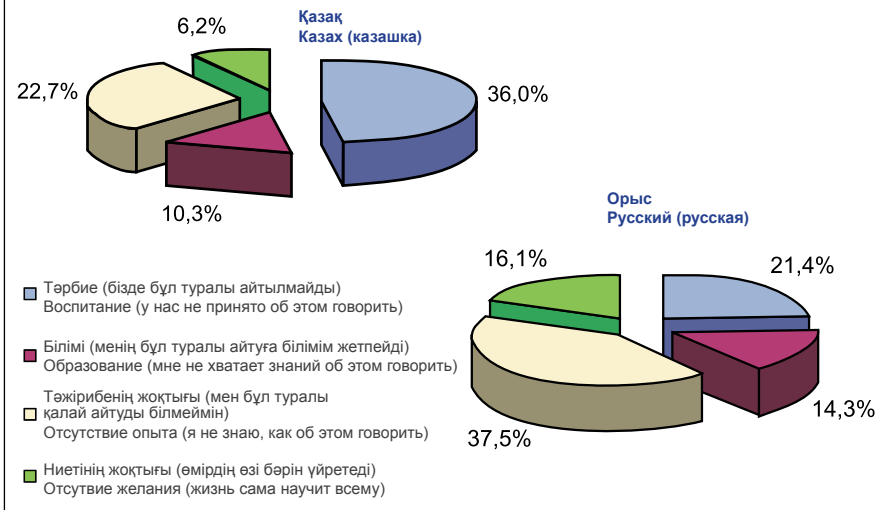
15-сур. Өңірлер бойынша еркелету сөздерін пайдаланатын жағдайлар
Рис. 15. Случаи, когда используются ласковые слова по регионам

16-сур. Отбасындағы сексуалдық тәрбие. Білімі бойынша
Рис. 16. Сексуальное воспитание в семье. По образованию.

17-сур. Ата-аналарға балаларына сексуалдылық туралы айтуға не кедергі?
Рис. 17. Что мешает родителям говорить с детьми о сексуальности?

ПАМЯТКА РОДИТЕЛЯМ

Родители! В первую очередь, вы несете ответственность за жизнь вашего ребенка!

Чтобы защитить своего ребенка от жестокого обращения и сексуальной эксплуатации, вы должны

- Создать такие взаимоотношения в семье, когда ребенок может свободно обсуждать со взрослыми любые проблемы, когда он будет вам доверять и знать, что с вами можно разговаривать на любые темы, и, он не будет осуждаем за свои мысли и чувства. Поощряйте ребенка к тому, чтобы он делился с вами сокровенными переживаниями – это одно из наиболее важных условий, которые помогают избежать беды.
 - Набраться терпения и научиться внимательно слушать ребенка, когда он рассказывает о событиях своей жизни, о друзьях или знакомых. На первый взгляд, ничего не значащие фразы типа: «Мне больше не нравится этот учитель» или «Я не хочу, чтобы этот дядя приезжал к нам в гости» могут нести в себе важное сообщение. Мягко и спокойно выясните у ребенка, в чем причина изменившегося отношения.
 - Научиться задавать ребенку вопросы о его переживаниях, страхах и огорчениях.
 - Быть в курсе взаимоотношений ребенка с другими детьми и взрослыми. Секретность, окружающая взаимоотношения ребенка с другими людьми, должна вас насторожить.
 - Познакомиться со всеми взрослыми (учителями, воспитателями, руководителями кружков и т.п.), которые работают с вашим ребенком в школе и в свободное от учебы время.
 - Всегда знать, где ваш ребенок и с кем.
 - С осторожностью относиться к тому, что ребенок ночует вне дома.
 - Проследить, чтобы дети (особенно младшего школьного возраста), ходили парами или группами, когда это возможно. Дети должны всегда идти домой одним и тем же путем.
 - Не пускать ребенка одного в общественный туалет.
 - Установить семейные правила безопасности, которые помогут ребенку избежать беды, когда он остается дома один или же находится вне его. Если ваш ребенок младшего школьного возраста, то правила безопасности им лучше усваиваются в игровой форме, например, играйте время от времени в игру «А что, если ...?».
- Входная дверь должна быть захлопнута и закрыта на замок.
 - Нельзя открывать дверь посторонним, даже если это почтальон, милиционер, сантехник или сосед(ка).

- Самым безопасным ответом ребенка по телефону, когда он дома один, может быть фраза, что мама и папа заняты, и что им передать, вместо того, чтобы говорить звонящему, что родителей нет дома.
 - Ребенок должен знать, кому из друзей или соседей он может позвонить в отсутствие родителей и взрослых, если он испугается или окажется в критической ситуации
 - Рядом с телефонным аппаратом следует поместить номера телефонов экстренных служб
 - Научите ребенка пользоваться телефоном-автоматом.
 - Проследите, чтобы ребенок выучил наизусть номер домашнего телефона и домашний адрес.
 - В случае если ребенок регулярно ходит в определенные места (школа, магазин, спортивная секция и т.п.), необходимо вместе с ним выбрать наиболее безопасный маршрут.
 - Договоритесь в семье об использовании пароля безопасности (кодовое слово) в случае нестандартных ситуациях. Выбирайте легко запоминающееся слово, которое ребенок будет использовать в качестве сигнала, что он оказался в опасности и нуждается в помощи.
- Проверять, понял ли ребенок то, чему вы его научили, играя с ним в игру типа «А что, если...?»
- Обсудите с ребенком специфические ситуации и любую другую информацию по его личной безопасности, например, что он будет делать, если потеряется в магазине, пропустит автобус, потеряет/забудет ключи от дома и т.д.
 - Пусть ребенок участвует в выборе правильного решения.
 - Концентрируйте внимание на ситуации, а не на человеке.
 - Начните с проигрывания ситуации, когда в ней участвует незнакомый человек или группа людей. Далее перейдите к людям, которых ребенок вроде бы знает, например, дворник, сантехник или сосед, а затем к тем, кого ребенок любит – к братьям/сестрам, дядям/тетям, дедушкам/бабушкам, отчиму/мачехи и т.п.
 - Будьте конкретными: «Что бы ты сделал(а), если бы такой-то пригласил тебя покататься на машине, прогуляться по парку, пойти в подвал, чтобы вытащить кошку/собаку и т.п.»?
 - Обратите внимание ребенка на то, что не имеет значения, кто этот человек – реакция ребенка должна быть одинаковой. Если ребенок ответит неправильно, поработайте над этим. Помогайте ребенку проговаривать то, как он должен поступать в подобных ситуациях. Нельзя быть уверенным, что ребенок все понял как надо, если не говорить с ним о потенциально опасных ситуациях очень конкретно.
- Научить ребенка доверять своим чувствам, интуиции. Таким образом, он сможет распознать возможную опасность и избежать ее.

- Поддерживать право ребенка на отказ обнять или поцеловать взрослого, если он этого не хочет: эти ласки, даже со стороны родственника или близкого знакомого семьи, могут быть неприятны ребенку. Альтернативой им может стать доброжелательный разговор или рукопожатие как выражение теплых чувств.
- Научить ребенка уметь различать хорошие, плохие и смущающие прикосновения
 - Хорошие прикосновения всегда приятны, как объятия тех, кого ребенок любит, или как дружеские рукопожатия.
 - Плохие прикосновения причиняют вред и оставляют неприятные воспоминания, от которых хочется избавиться и которые могут ранить душу.
 - Смущающие прикосновения приводят в смущение, нарушают покой, вызывают непривычное волнение. Ими могут быть прикосновения, которые начинаются как хорошие, а потом причиняют боль. Например, щекотка, продолжающаяся слишком долго. Или же это могут быть приятные прикосновения, но тех людей, которых ребенок знает недостаточно хорошо, или «тайные» прикосновения, когда кто-то трогает интимные части тела.
 - Если какие-то прикосновения причиняют боль или смущают его, ребенок должен
 - громко сказать «нет», глядя прямо в глаза тому, кто это делает;
 - убежать;
 - рассказать обо всем взрослому, которому доверяет.
- Разъяснить ребенку, что хотя воспитанные дети и должны уважать взрослых, не следует подчиняться каждому взрослому только из-за того, что тот старше и вправе требовать послушания. Иногда это может быть опасно и привести к беде. Личная неприкосновенность является правом каждого человека. Научите ребенка твердо говорить «нет» в случае любого посягательства на его неприкосновенность так же, как его учат закрывать дверь, когда он моется в ванной.
- Отправляя ребенка в летний лагерь или другое место отдыха, где будет много детей разного возраста, научите его, что в случаях, когда старшие дети будут производить с ним что-то неправильное и неприятное, он должен знать, что имеет право кричать, звать на помощь, вырваться, кусаться, царапаться и т.п. Ребенок должен быть уверен, что в таких случаях вы будете всегда на его стороне в случае разбирательства. Бывают случаи, когда для установления иерархических отношений и доминирования, подростки принуждают младших по возрасту детей к оральному или анальному сексу.
- Напоминать время от времени своему ребенку, что он всегда должен рассказать вам или другому взрослому, если с ними что-нибудь произойдет. Если первый, кому он расскажет, не поверит ему или не придаст этому значения, ребенок должен пытаться рассказать еще кому-нибудь, до тех пор, пока кто-нибудь не отреагирует и не примет меры.

ЕСЛИ ВСЕ-ТАКИ С ВАШИМ РЕБЕНКОМ ЧТО-ТО ПРОИЗОШЛО

- Не паникуйте, попытайтесь оставаться спокойными, ведите себя естественно, старайтесь сдержать свой гнев по поводу случившегося. Не думайте, что ребенок обязательно будет ненавидеть своего обидчика или сердится на него, т.к. им может оказаться член семьи или близкий человек. Если вы проявите гнев, ребенок может ощутить чувство вины и его без того тяжелое состояние может усугубиться.
- Терпеливо отвечайте на вопросы и рассеивайте тревоги ребенка. Уверьте его в том, что он ничего плохого не сделал и, что это не его вина, успокойте и поддержите словами типа: «Хорошо, что ты мне сказал(а)», «Ты правильно сделал(а). Ты в этом не виноват(а)», «Не ты один/одна попал(а) в такую ситуацию, это случается и с другими детьми», «Бывают такие секреты, которые нельзя хранить, если тебе сделали плохо» и т.п.
- Попробуйте понять чувства ребенка – испытывает ли он гнев, страх, печаль или тревогу.
- Скажите ребенку, что вы защитите его.
- Обнимите его и приласкайте. Тактильный контакт ребенка с любимым человеком очень важен для него.
- Подбодрите ребенка.
- Создайте безопасное пространство для ребенка.
- Не заставляйте его делать ничего, к чему он не готов.
- Помогите ему как можно скорее возобновить его привычную деятельность.
- Следите за тем, чтобы не давать обещаний, которые вы не можете исполнить, например, «С тем, кто тебя обидел, ничего не сделают» (в случае, если обидчиком оказался близкий человек).
- Скажите ребенку, что вы собираетесь делать, и спросите его, согласен ли он с вашими намерениями (например, пойти к врачу или в милицию).
- Уважайте право ребенка на уединение.
- Обратитесь в правоохранительные органы, медицинское учреждение, школу и т.п.
- Обратитесь за консультацией к детскому психологу. Чем раньше вы получите профессиональную психологическую помощь, тем меньше вероятность того, что травма, полученная ребенком, будет иметь последствия в последующей жизни.
- Сами обратитесь за помощью к психологу, т.к. даже мысль о случившемся с вашим ребенком, является травмирующей для вас, и может иметь тяжелые последствия для вашего психологического состояния в будущем.

ПЕДАГОГТАРҒА АРНАЛҒАН ЖАДНАМА

Егер бала өзіне қатысты қатыгездікпен қарау немесе сексуалдық зорлық болғаны туралы хабарласа, не істеу керек

- ✗ Балаға сабырлықпен қараңыз.
- ✗ Басқа балалардың немесе бөтен ересектердің алдында шу көтермеңіз және талқыламаңыз.
- ✗ Байсалды болуға тырысыңыз, өзіңізді қалыпты ұстаңыз, болған оқиғаға қатысты ашуыңызды басуға тырысыңыз. Баланың өзін ренжіткен адамды міндетті түрде жек көріп кетеді немесе оған ашуланады деп ойламаңыз, өйткені ол оның отбасының мүшесі немесе жақын адам болуы мүмкін. Егер сіз ашулансаңыз, бала өзін кінәлі сезінуі мүмкін және бұл оның ауыр жағдайын одан әрі ауырлатуы мүмкін.
- ✗ Оның жаман ешнәрсе істемегеніне сендіріңіз және бұл оның кінәсі еместігін айтыңыз, жұбатыңыз және мынадай сөздермен жұбатуда болады: «Маған айтқаның жақсы болды», «Сен дұрыс жасадың. Сен бұған кінәлі емессің», «Мұндай жағдайға жалғыз сен ғана душар болған жоқсың, басқа балалармен де бұлай болады», «Егер саған жаманшылық жасаса, оны сақтауға болмайтын құпиялар да болады» және т.б.
- ✗ Сұрақтарға сабырлықпен жауап беріңіз және баланың көңілін аулаңыз.
- ✗ Өзіңіз орындай алмайтын уәде бермеуге тырысыңыз. Мысалы, «Сенің мамаң ренжімейді» немесе «Сені ренжіткен адамға ештеңе болмайды».

Егер бала бұл туралы сыныпта айтса

- ✗ Өзіңіздің мұны тыңдағаныңызды көрсетіңіз, мысалы мынадай сөздермен, «Бұл өте күрделі жағдай. Екеуіміз бұл туралы кейінірек сөйлесейік», және тақырыпты бірден өзгертуге тырысыңыз.
- ✗ Баламен оңашада, тезірек сөйлесуге тырысыңыз. Жақын арада болатын үзіліс кезінде жасауға болады.

Қатыгездікпен қарау немесе сексуалдық зорлық фактісі ашылғаннан кейін

- ✗ Тиісті органдарға хабарлауды кейінге қалдырмаңыз. Егер сіз балаға зорлық көрсетілген деп күдіктенсеңіз, сіз заң алдында жауапты болатыныңызды және бұл туралы хабарлау керектігін естен шығармаңыз.
- ✗ Тұрақты қолдау көрсету қажет болатын баламен байланысты үзбеңіз. Мысалы, сіз оған былай деп айта аласыз: «Егер сөйлескің келсе, мен әрқашан дайынмын».
- ✗ Баланың жалғыз қалу құқығынын құрметтеңіз, оны басқа мектеп қызметкерлері мен оқушыларға айтпаңыз.
- ✗ Тергеу жағдайы туралы, қабылданған шаралар және т.б. туралы ақпараттарды ала аласыз ба, егер ала алсаңыз, қалай алуға болатыны туралы анықтаңыз.
- ✗ Қатты қайғырған кезде психологтан кәсіби көмек сұраңыз. Сізге де қолдау көрсету қажет.

ПАМЯТКА ПЕДАГОГАМ

Что делать, если ребенок сообщил вам о факте жестокого обращения или сексуального насилия над ним

- ✘ Отнеситесь к ребенку серьезно.
- ✘ Не поднимайте шума и не устраивайте разбирательств при других детях или посторонних взрослых.
- ✘ Попытайтесь оставаться спокойными, ведите себя естественно, старайтесь сдержать свой гнев по поводу случившегося. Не думайте, что ребенок обязательно будет ненавидеть своего обидчика или сердится на него, т.к. им может оказаться член семьи или близкий человек. Если вы проявите гнев, ребенок может ощутить чувство вины и его без того тяжелое состояние может усугубиться.
- ✘ Уверьте его в том, что он ничего плохого не сделал и, что это не его вина, успокойте и поддержите словами типа: «Хорошо, что ты мне сказал(а)», «Ты правильно сделал(а). Ты в этом не виноват(а)», «Не ты один/одна попал(а) в такую ситуацию, это случается и с другими детьми», «Бывают такие секреты, которые нельзя хранить, если тебе сделали плохо» и т.п.
- ✘ Терпеливо отвечайте на вопросы и рассеивайте тревоги ребенка.
- ✘ Следите за тем, чтобы не давать обещаний, которые вы не можете исполнить, например, «Твоя мама не расстроится» или «С тем, кто тебя обидел, ничего не делают».

Если ребенок говорит об этом в классе

- ✘ Покажите, что вы приняли это к сведению, например, словами «Это очень серьезно. Давай мы с тобой поговорим об этом позже», и смените тему.
- ✘ Организуйте разговор с ребенком наедине, причем, чем скорее, тем лучше. Это можно сделать, например, на ближайшей перемене.

После раскрытия факта жестокого обращения или сексуального насилия

- ✘ Не откладывайте сообщение в соответствующие органы. Помните, если вы подозреваете, что ребенок подвергся насилию, вы ответственны перед законом и должны сообщить об этом.
- ✘ Поддерживайте связь с ребенком, которому необходима постоянная поддержка. Например, вы можете сказать ему: «Если захочешь поговорить, я в твоём распоряжении».
- ✘ Уважайте право ребенка на уединение, не выдавая его другим школьным работникам и ученикам.
- ✘ Узнайте, сможете ли вы получить информацию о состоянии расследования, о принятых мерах и т.д., и если сможете, то как.

В случае тяжелых переживаний обратитесь за профессиональной помощью к психологу. Вам тоже нужна поддержка.

ҚР Үкіметі жанындағы ВАК отырысы.
Заседание МБК при правительстве РК.

ҚР Үкіметі жанындағы ВАК отырысы.
Заседание МБК при правительстве РК.

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
КОМИТЕТ ПО ОХРАНЕ ПРАВ ДЕТЕЙ
ИНСТИТУТ СОЦИАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

МОНИТОРИНГ ЗАЩИТЫ ДЕТЕЙ ОТ ЖЕСТОКОГО ОБРАЩЕНИЯ И СЕКСУАЛЬНОЙ ЭКСПЛУАТАЦИИ

МЕТОДИЧЕСКОЕ ПОСОБИЕ

г. Алматы, 2009

ОГЛАВЛЕНИЕ

СОКРАЩЕНИЯ	80
ВВЕДЕНИЕ	81
Глава 1. Понятие жестокого обращения с детьми и сексуальной эксплуатации	83
1.1. Причины жестокого обращения с детьми	83
1.2. Основные формы жестокого обращения с детьми	83
1.3. Особенности телесных повреждений и психических последствий при физическом насилии	87
1.4. Особенности последствий психического (эмоционального) насилия	91
1.5. Особенности последствий пренебрежения нуждами ребёнка	93
1.6. Сексуальное насилие или развращение как социальная проблема	95
1.7. Особенности последствий сексуального насилия или развращения, сексуальной эксплуатации	97
Глава 2. Результаты социологического исследования	100
2.1. Оценка безопасности детей глазами школьников, их родителей и экспертов	102
2.2. Оценка деятельности инфраструктуры по защите прав детей глазами экспертов	106
Глава 3. Стратегии безопасности ребенка	107
3.1. Общие правила безопасности	107
3.2. Профилактика сексуального насилия	111
3.3. Стратегия безопасности ребенка дошкольного возраста	117
3.4. Стратегия безопасности ребенка от 7 до 10 лет	119
3.5. Стратегия безопасности ребенка от 11 до 14 лет	121
3.6. Стратегия безопасности ребенка от 15 до 18 лет	123
Глава 4. Рекомендации	132
4.1. Рекомендации педагогам	132
4.2. Рекомендации родителям	134
Список используемой литературы	136
Глоссарий	139

СОКРАЩЕНИЯ

США	Соединенные Штаты Америки
ВКО	Восточно-Казахстанская область
ГУ	Государственное учреждение
ГУВД	Городское управление внутренних дел
ДВД	Департамент внутренних дел
ДП	Девиантное поведение
ЗПР	Задержка психического развития
ИДН	Инспекция по делам несовершеннолетних
ИСИ	Институт социальных исследований
КДН	Комиссия по делам несовершеннолетних и защите их прав
КУИС	Комитет уголовно-исполнительной системы
МВД РК	Министерство внутренних дел Республики Казахстан
МВК	Межведомственная комиссия по делам несовершеннолетних и защите их прав
МКИ РК	Министерство культуры и информации Республики Казахстан
МО	Методическое объединение
МОН РК	Министерство образования и науки Республики Казахстан
ОБПР	Оставшиеся без попечения родителей
ОВД	Отдел внутренних дел
ОДН	Отдел по делам несовершеннолетних
ОН	Опрос населения
ОООСРС	Организация образования с особым режимом содержания
ПДН	Подразделение по делам несовершеннолетних
ПЗД	Педагогически запущенные дети
РК	Республика Казахстан
РОП	Районный отдел полиции
РФ	Российская Федерация
СМИ	Средства массовой информации
СОО	Специальная организация образования
СООДП	Специальная организация образования для детей с девиантным поведением
ТЖС	Трудная жизненная ситуация
УВД	Управление внутренних дел (по отдельному районному)
УИС	Уголовно-исправительная система
УК РК	Уголовный Кодекс Республики Казахстан
УО	Управление образования города Астаны
УПК РК	Уголовно-процессуальный Кодекс Республики Казахстан
ЦВИАРН	Центр временной изоляции, адаптации, реабилитации несовершеннолетних
ЭО	Экспертный опрос
ЮЗМ	Юридическая защита молодежи
ЮКО	Южно-Казахстанская область

ВВЕДЕНИЕ

Понятие «жестокое обращение с детьми» возникло на этапе развития общества, когда ребенок стал осознаваться как суверенное человеческое существо, обладающее особыми потребностями и правами. Как особая форма насилия «жестокое обращение с детьми» впервые была выделена врачами, в связи с появлением диагностических критериев – неслучайных телесных повреждений, которые были причинены ребенку умышленно. Неслучайные повреждения легли в основу синдрома избитого ребенка, введенного в медицинскую практику Г.Кемпе в 1962 г. [1]. В рамках медицинской модели внимание акцентировалось на ранней диагностике и последующем оказании медицинской помощи ребенку-жертве. Работа Г.Кемпе привела к возникновению в США специализированной службы по защите детей и созданию национальной системы регистрации случаев жестокого обращения с детьми [2, стр. 27].

Начиная с середины 70-х годов, жестокое обращение с детьми стало широко изучаться психологами, которые рассматривали его в контексте детско-родительских отношений, уделяя особое внимание возможным нарушениям психического развития детей-жертв насилия. Другим важным выводом изучения психологами жестокого обращения с детьми стало признание факта, что жестокое обращение прямо не связано с наличием у родителей психических расстройств. Также было установлено, что насилие не является прямым следствием негативных социальных факторов (безработицы, бедности, низкого образовательного уровня, плохих жилищных условий и т.п.), а в большей степени опосредуется особенностями личности родителей.

Основными международными документами, направленными на защиту детей, являются «Декларация о правах ребенка» и «Конвенция ООН о правах ребенка». Законодательство многих стран содержит нормы, направленные на защиту детей от жестокого обращения. Такие запреты сами по себе не предотвращают жестокое обращение с детьми, но создают в странах необходимые правовые основания для защиты детей от насилия.

Наиболее развитые системы служб, помогающие детям-жертвам сексуального и семейного насилия, функционируют в Канаде и США. За последние 10-15 лет стали распространяться программы, направленные на диагностику, реабилитацию и профилактику жестокого обращения с детьми в таких странах, как Великобритания, Швеция, Финляндия, Швейцария, Германия, Италия, Дания, а также в Иордании, Израиле и ЮАР. Так, в мае 1995 года проходила 5-ая Европейская конференция в Осло по предупреждению злоупотребления и пренебрежения детьми под девизом "Предупреждение сегодня – лечение может быть слишком запоздалым!". Также в последние несколько лет большое внимание уделяется вопросам защиты детей на государственном уровне в таких странах СНГ, как Российская Федерация, Республика Беларусь и Украина.

В нашей стране существует ряд законодательных актов и ратифицированы международные акты, защищающие права ребенка. Их анализ подробно представлен в пособиях «Исследование проблем развития социальной инфраструктуры по профилактике и

предупреждению насилия в отношении детей» [3], «Права ребенка и законодательство Республики Казахстан» [4], «Права несовершеннолетних» [5], в «Аналитическом докладе по инвентаризации и анализу законодательной базы Республики Казахстан в части соответствия международным нормам защиты прав детей» [6] и др.

Казахстану необходимо в срочном порядке разработать действенные механизмы профилактики насилия над детьми. Главный акцент в выработке таких механизмов должен быть сделан на обучении ребенка не быть «жертвой» и понимании того, что его тело принадлежит только ему самому. Более того, ребенка надо научить уверенно говорить «нет» на все посягательства на его тело и его свободы со стороны посторонних (незнакомых) лиц. Международная практика показывает, что предотвращение и профилактика всех видов насилия всегда лучше, чем физическая, медицинская и психологическая реабилитация его последствий. Другой немаловажной составляющей, связанной с профилактикой жестокого обращения и сексуальной эксплуатации, является подготовка кадров на уровне международных стандартов.

Целью данной работы является освещение и обобщение понятия жестокого обращения с детьми и их сексуальной эксплуатации и предоставление рекомендаций по их предупреждению и выявлению. Данное пособие предназначено родителям, педагогам и социальным работникам. Использование изложенной информации взрослыми, отвечающими за воспитание детей, может способствовать выработке у детей навыков критического мышления и утилитарного подхода – умение вести себя так в различных ситуациях, сопряженных с возможным жестоким обращением и сексуальным насилием, чтобы не стать «жертвой».

Также материалы пособия могут послужить основой для последующего создания целостной государственной программы, направленной в первую очередь на предупреждение насилия над детьми в семье, школе, учреждениях социальной защиты, на улице и т.д., а также будут способствовать последующей перестройке воспитательного и образовательного пространства и созданию безопасной среды для ребенка.

ГЛАВА 1. ПОНЯТИЕ ЖЕСТОКОГО ОБРАЩЕНИЯ С ДЕТЬМИ И СЕКСУАЛЬНОЙ ЭКСПЛУАТАЦИИ

1.1. ПРИЧИНЫ ЖЕСТОКОГО ОБРАЩЕНИЯ С ДЕТЬМИ

Высокая вероятность жестокого обращения с ребенком обуславливается совокупностью факторов и не может быть объяснена какой-либо одной причиной. К числу этих факторов относятся:

- жесткое обращение, пережитое родителями в детстве;
- поведенческие нарушения у родителей, включая склонность к криминальному насилию;
- наличие факторов риска у ребенка;
- трудная жизненная ситуация, переживаемая семьей;
- периоды бурных социально-экономических изменений в стране и т.д.

Отмеченные выше неблагоприятные факторы вызывают у родителей повышенную тревожность, нарушают формирование привязанности к ребенку, что в конечном итоге и приводит к жесткому обращению.

До настоящего времени не создано универсальной теории, объясняющей причины жестокого обращения с детьми. Однако существует много частных теорий, в которых жестокое обращение рассматривается в рамках той или иной конкретной науки (социологии, психологии, медицины и др.). «Насилие над детьми является исключительно «человеческой» проблемой, которая порождается комплексом социальных и психологических факторов, характеризующих индивидуальные особенности человека и степень развития общества» [7, с.21].

1.2. ОСНОВНЫЕ ФОРМЫ ЖЕСТОКОГО ОБРАЩЕНИЯ С ДЕТЬМИ

Родители, работники социальной защиты, органов образования и здравоохранения должны иметь четкое представление о наиболее распространенных формах насилия над ребенком и их диагностических признаках. Это необходимо, чтобы вовремя выявлять и принимать в своей повседневной деятельности адекватные и эффективные меры защиты прав ребенка, а также организовывать превентивные меры защиты.

Под жестоким обращением с детьми понимается любой вид плохого обращения, допускаемый родителями, другими членами семьи, опекунами, попечителями, педагогами, воспитателями, представителями органов правопорядка и другими взрослыми (далее – взрослые) [8].

Жестокое обращение бывает двух типов – открытое и скрытое. По времени жестокое обращение делится на происходящее в настоящем и случившееся в прошлом. По месту происшествя и окружения жестокое обращение бывает: дома – со стороны родственников, в школе – со стороны педагогов или детей, на улице – со стороны детей, соседей или других незнакомых взрослых [9].

ЖЕСТОКОЕ ОБРАЩЕНИЕ С ДЕТЬМИ ОБЩЕПРИНЯТО РАЗДЕЛЯТЬ НА СЛЕДУЮЩИЕ ФОРМЫ:

- ФИЗИЧЕСКОЕ НАСИЛИЕ;
- ПСИХИЧЕСКОЕ (ЭМОЦИОНАЛЬНОЕ) НАСИЛИЕ;
- ПРЕНЕБРЕЖЕНИЕ НУЖДАМИ РЕБЁНКА;
- СЕКСУАЛЬНОЕ НАСИЛИЕ ИЛИ РАЗВРАЩЕНИЕ И СЕКСУАЛЬНАЯ ЭКСПЛУАТАЦИЯ.

Под физическим насилием понимаются любые действия или бездействие взрослых, которые приводят к возникновению у ребенка телесных повреждений, причиняют вред его здоровью или развитию, либо наступает летальный исход. Физическое насилие включает в себя также вовлечение ребенка в употребление наркотиков, алкоголя, принуждение к приему отравляющих веществ или медицинских препаратов, вызывающих одурманивание (например, снотворных, не прописанных врачом). Физическое насилие может быть однократным или хроническим.

ФОРМЫ ФИЗИЧЕСКОГО НАСИЛИЯ

- НАНЕСЕНИЕ РЕБЕНКУ ПОБОЕВ РАЗЛИЧНОЙ СТЕПЕНИ ТЯЖЕСТИ РУКОЙ, НОГАЙ, РЕМНЕМ, РОЗГАМИ И ДР. ПРЕДМЕТАМИ;**
- ТОЛКАНИЕ РЕБЕНКА, ПРИВЕДШЕЕ К ТРАВМЕ;**
- ОБЛИВАНИЕ ГОРЯЧИМИ ЖИДКОСТЯМИ ИЛИ ЛЕДЯНОЙ ВОДОЙ;**
- ПРИЖИГАНИЕ СИГАРЕТОЙ ЧАСТЕЙ ТЕЛА РЕБЕНКА;**
- УДУШЕНИЕ;**
- НАНЕСЕНИЕ УДАРОВ ГОЛОВОЙ ОБ СТЕНУ, СТОЛ И Т.Д.**

Под психическим (эмоциональным) насилием понимается периодическое, длительное или постоянное психическое воздействие на ребёнка со стороны взрослых, тормозящее развитие личности и приводящее к формированию патологических черт характера.

ФОРМЫ ПСИХИЧЕСКОГО (ЭМОЦИОНАЛЬНОГО) НАСИЛИЯ

- ОТКРЫТОЕ НЕПРИЯТИЕ И ПОСТОЯННАЯ КРИТИКА РЕБЁНКА;**
- ИГНОРИРОВАНИЕ РЕБЕНКА;**
- ОТКАЗ В ПРИЗНАНИИ ЦЕННОСТИ РЕБЕНКА;**
- ОТКАЗ В ПРИЗНАНИИ ПРАВА РЕБЕНКА ПРОСИТЬ ЧТО-ЛИБО У РОДИТЕЛЕЙ;**
- СЛОВЕСНЫЕ УГРОЗЫ В АДРЕС РЕБЁНКА;**
- ЗАМЕЧАНИЯ, ВЫСКАЗАННЫЕ В ОСКОРБИТЕЛЬНОЙ ФОРМЕ И УНИЖАЮЩИЕ ДОСТОИНСТВО РЕБЁНКА;**
- ЗАПУГИВАНИЕ ВОЗМОЖНЫМИ ВРАЖДЕБНЫМИ ДЕЙСТВИЯМИ СО СТОРОНЫ ДРУГИХ**

ЛИЦ, КОТОРЫЕ ВЗРОСЛЫЙ РАССМАТРИВАЕТ КАК ЗАБОТУ О БЕЗОПАСНОСТИ РЕБЕНКА;

- СИСТЕМАТИЧЕСКАЯ ЛОЖЬ И НЕВЫПОЛНЕНИЕ ВЗРОСЛЫМИ СВОИХ ОБЕЩАНИЙ РЕБЕНКУ (НАПРИМЕР, РОДИТЕЛЬ (МАТЬ ИЛИ ОТЕЦ), ЖИВУЩИЙ ОТДЕЛЬНО, РЕГУЛЯРНО ОБЕЩАЕТ РЕБЕНКУ ПРОВЕСТИ С НИМ ВОСКРЕСЕНЬЕ И НЕ ВЫПОЛНЯЕТ СВОЕГО ОБЕЩАНИЯ);**
- ПРЕДНАМЕРЕННАЯ ФИЗИЧЕСКАЯ ИЛИ СОЦИАЛЬНАЯ ИЗОЛЯЦИЯ РЕБЁНКА**
 - *тотальный контроль круга общения ребенка,*
 - *препятствование установлению дружеских связей с другими детьми,*
 - *препятствование установлению доверительных отношений со значимым для ребенка взрослым (например, с родственниками, с педагогом, тренером и т.п.),*
 - *ограничение контактов с другим родителем и т.п.;*
- ГРУБОЕ ПСИХИЧЕСКОЕ ВОЗДЕЙСТВИЕ НА РЕБЕНКА, ВЫЗЫВАЮЩЕЕ У НЕГО ПСИХИЧЕСКУЮ ТРАВМУ;**
- ПООЩРЕНИЕ ИЛИ ПРЯМОЕ ВОВЛЕЧЕНИЕ В АНТИСОЦИАЛЬНОЕ ПОВЕДЕНИЕ И Т.Д.**

Пренебрежением нуждами ребёнка является отсутствие элементарной заботы о ребёнке, в результате чего нарушается его эмоционально-психологическое состояние и появляется угроза его здоровью или развитию.

ФОРМЫ ПРЕНЕБРЕЖЕНИЯ НУЖДАМИ РЕБЁНКА

- ОТСУТСТВИЕ ПИТАНИЯ, АДЕКВАТНОГО ВОЗРАСТУ И ПОТРЕБНОСТЯМ РЕБЁНКА;**
- ОТСУТСТВИЕ ОДЕЖДЫ, АДЕКВАТНОЙ ВОЗРАСТУ И ПОТРЕБНОСТЯМ РЕБЁНКА;**
- ОТСУТСТВИЕ ЖИЛЬЯ;**
- ОТСУТСТВИЕ ОБРАЗОВАНИЯ, АДЕКВАТНОГО ВОЗРАСТУ РЕБЕНКА;**
- ОТСУТСТВИЕ МЕДИЦИНСКОЙ ПОМОЩИ;**
- ОТСУТСТВИЕ ДОЛЖНОГО ВНИМАНИЯ И ЗАБОТЫ, В РЕЗУЛЬТАТЕ ЧЕГО РЕБЁНОК МОЖЕТ СТАТЬ ЖЕРТВОЙ НЕЩАСТНОГО СЛУЧАЯ И Т.П.**

Сексуальным насилием или развращением является вовлечение ребёнка с его согласия или без такового, осознаваемое или неосознаваемое им в силу функциональной незрелости или других причин, в сексуальные действия с взрослыми с целью получения последними удовлетворения или выгоды. **Одной из форм сексуального насилия является сексуальная эксплуатация.**

ФОРМЫ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛИЯ ИЛИ РАЗВРАЩЕНИЯ ПО ВИДАМ ДЕЯНИЙ

- ДЕМОНСТРАЦИЯ ЭРОТИЧЕСКИХ МАТЕРИАЛОВ С ЦЕЛЬЮ СТИМУЛЯЦИИ РЕБЁНКА;**
- НЕСООТВЕТСТВУЮЩИЕ ВОЗРАСТУ РЕБЁНКА ДОМОГАТЕЛЬСТВА**
 - *разглядывание тела, в частности, гениталий и области ануса ребенка с целью получения эротического удовольствия или сексуального удовлетворения;*
 - *касания и поглаживания взрослыми тела ребенка, в частности, гениталий и/или области ануса с целью получения эротического удовольствия или*

сексуального удовлетворения;

- демонстрация ребенку половых органов взрослого, с целью получения эротического удовольствия или сексуального удовлетворения;
- путем обмана или угроз принуждение ребенка к совершению действий типа поглаживания, трения, поцелуев, оральной стимуляции и т.п. половых органов и/или других частей тела взрослого для получения эротического удовольствия или сексуального удовлетворения.

СОБСТВЕННО ПОЛОВОЙ АКТ (С СОГЛАСИЯ РЕБЕНКА ИЛИ БЕЗ ТАКОВОГО)

- генитальный;
- оральный;
- анальный.

СЕКСУАЛЬНАЯ ЭКСПЛУАТАЦИЯ РЕБЕНКА ДЛЯ ПОРНОГРАФИЧЕСКИХ ЦЕЛЕЙ;

ВОВЛЕЧЕНИЕ РЕБЕНКА В ПРОСТИТУЦИЮ.

ФОРМЫ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛИЯ ИЛИ РАЗВРАЩЕНИЯ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ ЖЕРТВОЙ И НАСИЛЬНИКОМ

➤ **ВНУТРИСЕМЕЙНОЕ НАСИЛИЕ – СЕКСУАЛЬНЫЕ ПОСЯГАТЕЛЬСТВА СО СТОРОНЫ**

- ближайших кровных родственников (родители, братья/сестры);
- лиц, заменяющих родителей (усыновители, опекуны, попечители);
- лиц, выполняющих функции родителей (муж/сожитель матери, жена/сожительница отца);
- близких родственников, с которыми ребенок вместе проживает или часто общается (дяди, тети, дедушки/бабушки, двоюродные братья/сестры и т.п.).

➤ **ВНЕСЕМЕЙНОЕ НАСИЛИЕ – ЗЛУОПОТРЕБЛЕНИЕ СО СТОРОНЫ ВЗРОСЛЫХ, ХОРОШО ИЗВЕСТНЫХ РЕБЕНКУ**

- друзья семьи;
- соседи;
- дальние родственники;
- педагоги и т.д.

➤ **УЛИЧНОЕ НАСИЛИЕ – СЕКСУАЛЬНЫЕ ПОСЯГАТЕЛЬСТВА СО СТОРОНЫ НЕЗНАКОМЫХ ЛИЦ ИЛИ СЛУЧАЙНЫХ ЗНАКОМЫХ.**

➤ **ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЕ НАСИЛИЕ – СЕКСУАЛЬНЫЕ ПОСЯГАТЕЛЬСТВА, ЯВЛЯЮЩИЕСЯ ПРОЯВЛЕНИЯМИ ДЕДОВЩИНЫ, КОГДА СЕКСУАЛЬНОЕ НАСИЛИЕ ИСПОЛЬЗУЕТСЯ ДЛЯ ДЕМОСТРАЦИИ ВЛАСТИ И КОНТРОЛЯ ГРУППЫ ЛЮДЕЙ ИЛИ ОТДЕЛЬНО ВЗЯТОГО ЛИЦА, ПОСТРОЕНИЯ ИЕРАРХИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ В КОЛЛЕКТИВЕ.**

Зачастую сексуальное насилие бывает связано с жестоким обращением с ребенком. Если ребенок подвергается физическому или психическому насилию в семье, его потребность в привязанности и любви родителей не удовлетворяется, риск сексуальных посягательств со стороны знакомых с ним взрослых значительно возрастает.

1.3. ОСОБЕННОСТИ ТЕЛЕСНЫХ ПОВРЕЖДЕНИЙ И ПСИХИЧЕСКИХ ПОСЛЕДСТВИЙ ПРИ ФИЗИЧЕСКОМ НАСИЛИИ

Различие между физическим насилием и телесными наказаниями лежит в общественном сознании, что определяет границы допустимого наказания социальными нормами. Телесные наказания не классифицируются как жестокое обращение, хотя могут перейти в форму физического насилия. Однако между двумя понятиями существует лишь тонкая грань, которую легко перейти.

В большинстве случаев телесные наказания отличаются от физического насилия тем, что не сопровождаются причинением телесных повреждений, но по своим психологическим последствиям эти явления тесно связаны. Например, шлепки или пощечины не оставляют физических следов, однако, психологически травмируют ребенка. Телесные наказания могут превратиться в физическое насилие в случаях, когда взрослые утрачивают способность контролировать свои действия, приводящие к физическим травмам (гематомы, порезы, переломы, ожоги и т.д.).

В общественном сознании телесные наказания продолжают рассматриваться как неотъемлемое право родителей. До сих пор считается возможным «разумное» применение родителями телесных наказаний в дисциплинарных целях, если они не вызывают физических повреждений на теле. Сторонники телесных наказаний считают их эффективным воспитательным средством, которое в ряде случаев оказывается единственным способом поддержания дисциплины [7, с. 34].

Так, наше исследование показало, что наибольшую долю среди взрослых респондентов занимают те, кто наказывают детей и не сожалеют, поскольку признают свою правоту. На втором месте те, кто после наказания несколько сожалеют об этом. Причем, среди русского населения респондентов больше, чем среди казахского, кто выбрал ответ «Сожалею, но не могу сдержаться» (см. рис. 1.).

Телесные наказания провоцируют агрессивность у ребенка. Такая агрессия порой бывает не выражена на родителя и вытеснена в бессознательное, что, в конечном итоге, проявляется в агрессии против более слабого – младших сестрах/братьях, на улице или в школе. Также есть вероятность проявления аутоагрессии (агрессии на себя), которая выражается в болезнях различного характера (ОРВИ, аллергия, астма, воспалительные процессы, хронические заболевания и т.п.) или в форме различных «несчастных случаев» (ушибов, переломов и т.д.). Последствием телесных наказаний может стать заниженная самооценка, которая влечет за собой формирование позиции «жертвы» в психике ребенка, которая может быть закреплена на всю оставшуюся жизнь.

ФИЗИЧЕСКОЕ НАСИЛИЕ МОЖЕТ

✗ ВЫЗВАТЬ СЕРЬЁЗНЫЕ НАРУШЕНИЯ ЗДОРОВЬЯ РЕБЕНКА, ТРЕБУЮЩИЕ МЕДИЦИНСКОЙ ПОМОЩИ

- ↕ гематомы;
- ↕ переломы костей;
- ↕ повреждения внутренних органов;
- ↕ ожоги различной степени тяжести;
- ↕ сотрясение мозга, проявляющиеся в виде потери сознания, рвоты и головных болей и т.д.

✗ ВЫЗВАТЬ НАРУШЕНИЯ В ПСИХИКЕ РЕБЕНКА

- ↕ низкую самооценку;
- ↕ пассивную реакцию на боль;
- ↕ нервный тик;
- ↕ нарушения сна;
- ↕ ночные кошмары;
- ↕ страхи и фобии;
- ↕ депрессии;
- ↕ попытки самоубийства;
- ↕ эпилептический припадок;
- ↕ провокацию начала (дебют) шизофрении и т.д.

✗ ПРИВЕСТИ К ИЗМЕНЕНИЯМ В ПОВЕДЕНИИ РЕБЕНКА И ФОРМИРОВАНИЮ ПАТОЛОГИЧЕСКИХ ЧЕРТ ХАРАКТЕРА

- ↕ болезненному отношению к замечаниям и критике;
- ↕ стремлению скрыть причину повреждений и травм;
- ↕ заискивающему поведению перед другими людьми;
- ↕ чрезмерной уступчивости в разговорах и действиях;
- ↕ плохой успеваемости в школе;
- ↕ неумению общаться и налаживать отношения с другими людьми, включая сверстников;
- ↕ псевдовзрослому поведению;
- ↕ лживости;
- ↕ негативизму;
- ↕ чрезмерной агрессивности;
- ↕ воровству;
- ↕ побегам из дома или институциональных учреждений;
- ↕ к курению и употреблению алкоголя;

- ↕ к употреблению наркотиков;
- ↕ жестокости по отношению к животным;
- ↕ склонности к поджогам.

✗ ВЫЗВАТЬ ЗАДЕРЖКУ УМСТВЕННОГО И ФИЗИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ,

✗ ПРИВЕСТИ К СМЕРТИ.

Телесные повреждения, полученные детьми в результате физического насилия, далеко не во всех случаях имеют явно выраженный насильственный характер. В таких случаях следует ориентироваться на другие признаки, позволяющие заподозрить физическое насилие:

- I. неоднократность обращения за медицинской помощью в связи с получением ребенком телесных повреждений;
- II. несоответствие характера повреждений рассказу взрослых об обстоятельствах получения травмы (например, наличие множественных повреждений, противоречащих объяснению взрослого однократным падением);
- III. неадекватное поведение взрослых и стремление преуменьшить тяжесть повреждений, имеющихся у ребенка;
- IV. немотивированное промедление взрослых с обращением за помощью, особенно в тех случаях, когда тяжесть повреждений требовала экстренного медицинского вмешательства (например, кровотечение, остановленное с помощью жгута) или повреждения должны были вызывать у ребенка сильную боль (например, перелом или трещина в кости);
- V. характер повреждений, свидетельствующий о жестоком обращении (например, специфических ожогов, возникающих от прижигания сигарет);
- VI. выявление у ребенка признаков других форм жестокого обращения (например, сексуального насилия или пренебрежения его основными нуждами);
- VII. трудная жизненная ситуация, в которой находится семья [7, с. 44]
 - хронический конфликт между родителями,
 - агрессивное поведение хотя бы одного родителя,
 - злоупотребление алкоголем,
 - наличие у родителя психического расстройства;
- VIII. наличие у ребенка особенностей поведения, которые могут провоцировать агрессию со стороны родителей
 - воровство,
 - уход из дома у подростков;
- IX. особенности воспитания родителей
 - родители в детстве подвергались жестокому обращению или пренебрежению основными нуждами,
 - родители воспитывались в интернатных учреждениях;
- X. предъявление родителями к ребенку требований, которые не соответствуют его физическим или интеллектуальным возможностям, либо уровню развития;
- XI. социальная изоляция семьи и отсутствие возможности получить помощь извне.

Каждый из этих признаков, взятый по отдельности не является специфическим и не позволяет с достаточной вероятностью предполагать насильственный характер полученной травмы. Однако совокупность из нескольких признаков дает все основания заподозрить физическое насилие.

Также можно заподозрить физическое насилие над ребенком по особенностям его поведения. Характерные для физического насилия поведенческие нарушения зависят от возраста ребенка. Выделяют следующие психологические и поведенческие нарушения, чаще всего возникающие у детей, подвергающихся физическому насилию [10, с. 43]:

✕ **ДЕТИ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА**

- стремление скрыть причину имеющихся у них травм;
- нежелание возвращаться домой после школы;
- замкнутость, отсутствие друзей;
- плохая школьная успеваемость, затрудненная концентрация внимания;
- агрессивность;
- воровство;
- уходы из дома.

✕ **ПОДРОСТКИ**

- бродяжничество;
- делинквентное поведение (противоправное поведение);
- употребление алкоголя или наркотиков;
- депрессия, суицидальные попытки.

✕ **ОБЩИЕ ПОВЕДЕНЧЕСКИЕ ПРИЗНАКИ [12, с.19]**

- общее избегание физического контакта;
- необъяснимые изменения в поведении (прежде жизнерадостный ребенок теперь постоянно грустен, задумчив, замкнут);
- ношение одежды, не подходящей к погодным условиям (например, шерстяной свитер с высоким воротником или рубашка с длинным рукавом в теплое время года, чтобы скрыть кровоподтеки на теле);
- отчаянные просьбы ребенка не сообщать родителям о его неудачах в школе (за двойки, прогулы, плохое поведение и т.п.).

1.4. ОСОБЕННОСТИ ПОСЛЕДСТВИЙ ПСИХИЧЕСКОГО (ЭМОЦИОНАЛЬНОГО) НАСИЛИЯ

Психическое насилие является наиболее распространенной формой жестокого обращения с детьми. Его не следует рассматривать как сопутствующее проявление с другими формами жестокого обращения. Основными отдаленными последствиями психического насилия являются задержка интеллектуального развития и нарушение привязанностей ребенка. Это ограничивает его возможности устанавливать эмоционально близкие отношения и искажает социализацию. Исследования Б.Игланда и М.Эриксона [12] показали, что многие дети, которые в раннем возрасте подвергались психическому насилию, в дальнейшем становятся жертвами других форм жестокого обращения.

Согласно теории привязанности Д.Боулби [13], для нормального развития личности ребенка ему необходима привязанность хотя бы к одному взрослому. Это обеспечивает его безопасность и удовлетворяет его основные потребности, к которым относится потребность в общении с внимательным и отзывчивым взрослым (помимо основных физиологических потребностей в еде, сне, тепле и отпращивании физиологических нужд).

Эмоциональное развитие здорового ребенка определяется тем, как окружающие его взрослые, прежде всего, родители, общаются с ним и относятся к нему, а также обращаются друг с другом. Такое развитие начинается с первых дней жизни ребенка благодаря заботе окружающих, демонстрации ими привязанности и любви. Последствия психического насилия тем тяжелее, чем раньше ребенок подвергся неблагоприятному воздействию. Причем психическое насилие в наибольшей мере нарушает те психические функции, которые развиваются в данный возрастной период развития ребенка.

Неизбежность последствий психического (эмоционального) насилия над детьми имеет особое значение, поскольку из детей, пострадавших от этой формы жестокого обращения, как правило, вырастают неэффективные родители, которые жестоко обращаются с собственными детьми, применяя физическое насилие и/или пренебрегая их основными нуждами, проявляя тем самым неуважение к собственному ребенку и инфантильность в отношениях с ним.

ПРИМЕНЕНИЕ ПСИХИЧЕСКОГО (ЭМОЦИОНАЛЬНОГО) НАСИЛИЯ МОЖЕТ ПРИВЕСТИ

✕ **К РАЗЛИЧНЫМ СОМАТИЧЕСКИМ ЗАБОЛЕВАНИЯМ**

- ⇓ ожирению;
- ⇓ резкой потере массы тела;
- ⇓ гастриту;
- ⇓ язве желудка;
- ⇓ кожным заболеваниям;
- ⇓ астме;
- ⇓ аллергиям и др.

✕ **К ФОРМИРОВАНИЮ ПАТОЛОГИЧЕСКИХ ЧЕРТ ХАРАКТЕРА РЕБЕНКА**

- ⇓ болезненному отношению к замечаниям и критике;
- ⇓ заискивающему поведению перед другими людьми;

- ↕ *чрезмерной уступчивости в разговорах и действиях;*
- ↕ *неумению общаться, налаживать отношения с другими людьми, включая сверстников;*
- ↕ *негативизму;*
- ↕ *лживости;*
- ↕ *чрезмерной агрессивности;*
- ↕ *жестокости по отношению к животным;*
- ↕ *склонности к поджогам.*

✗ **ВЫЗВАТЬ НАРУШЕНИЯ В ПСИХИКЕ РЕБЕНКА**

- ↕ *низкую самооценку;*
- ↕ *нервный тик;*
- ↕ *нарушения сна;*
- ↕ *высокая тревожность;*
- ↕ *ночные кошмары;*
- ↕ *страхи и фобии;*
- ↕ *депрессии;*
- ↕ *попытки самоубийства.*

✗ **ПРИВЕСТИ К ИЗМЕНЕНИЯМ В ПОВЕДЕНИИ РЕБЕНКА**

- ↕ *плохой успеваемости в школе;*
- ↕ *псевдовзрослому поведению;*
- ↕ *побегам из дома или институциональных учреждений;*
- ↕ *к курению;*
- ↕ *к употреблению алкоголя;*
- ↕ *к употреблению наркотиков.*

✗ **К ЗАДЕРЖКЕ УМСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ РЕБЕНКА.**

Одной из задач нашего исследования было выявление отношения взрослого населения Казахстана к возможному использованию по отношению к ребенку в воспитательных целях так называемых «обзывательных» слов. Мы напрямую спросили родителей: «Как Вы думаете, если дети выводят взрослых из равновесия, могут ли взрослые использовать нижеприведенные слова по отношению к ребенку?». Анализ ответов показал, что вполне допустимыми являются такие оскорбительные слова, как:

- «Глупый (глупая)» (25,4%), «Дурак, придурок (дура)» (22,4%), «Балда» (18%), «Тупой (тупая)» (14,2%), *звучащие со стороны родителей;*
- «Тупой (тупая)» (29,8%), «Глупый (глупая)» (27,9%), «Дурак, придурок (дура)» (15,3%) – *со стороны учителей;*
- «Дурак, придурок (дура)» (15,1%), «Глупый (глупая)» (11%), «Балда» (11%), «Идиот (идиотка)» (10,6%) – *со стороны других взрослых.*

Настораживает то, что только каждый десятый респондент отметил, что не стоит называть ребенка такими словами.

1.5. ОСОБЕННОСТИ ПОСЛЕДСТВИЙ ПРЕНЕБРЕЖЕНИЯ НУЖДАМИ РЕБЁНКА

На первый взгляд, пренебрежение основными нуждами ребенка не сопровождается грубым насилием и кажется сравнительно безопасным. Однако такой вид жестокого обращения с ребенком может привести к крайне тяжелым последствиям, вплоть до гибели ребенка. Ребенок, лишенный заботы родителей, оставленный ими без медицинской помощи и не получивший образования, не может стать полноценным членом общества. Зачастую такие дети начинают употреблять алкоголь и наркотики, совершают преступления, что причиняет обществу значительный социальный ущерб.

Отсутствие ярко выраженных внешних проявлений, как, например, в случаях физического или сексуального насилия, приводит к позднему выявлению случаев пренебрежения основными нуждами ребенка. В отличие от других форм жестокого обращения с ребенком, пренебрежение его основными нуждами охватывает не только сознательные и целенаправленные действия или бездействие родителей. К такому виду насилия также относится неисполнение родителями (опекунами) своих обязанностей вследствие отсутствия возможности заботиться о ребенке. На сегодняшний день одной из наиболее распространенных причин этой формы жестокого обращения с ребенком является бедность. Родители не в состоянии в полном объеме удовлетворять потребности ребенка. Также причинами неспособности родителей удовлетворить основные нужды ребенка могут быть внутрисемейные, внутрисемейные и внесемейные проблемы. К ним относятся, например, нестабильное психическое состояние родителя, неполная семья, злоупотребление родителями алкоголем или наркотиками и др.

Пренебрежение основными нуждами ребенка часто сочетается с физическим и психическим насилием. Дети, лишенные любви и заботы родителей, готовы полюбить и довериться любому взрослому, который проявит к ним хоть немного внимания. Поэтому они также имеют высокий риск оказаться объектом сексуального посягательства со стороны взрослых, которые без труда могут завоевывать их привязанность, делая небольшие подарки и демонстрируя свое участие.

ПРЕНЕБРЕЖЕНИЕ НУЖДАМИ РЕБЕНКА МОЖЕТ ПРИВЕСТИ

☒ **К НАРУШЕНИЮ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО СОСТОЯНИЯ РЕБЕНКА**

- ↕ *подавленному настроению;*
- ↕ *апатии;*
- ↕ *пассивности;*
- ↕ *импульсивности.*

☒ **ВЫЗВАТЬ НАРУШЕНИЯ В ПСИХИКЕ РЕБЕНКА**

- ↕ *низкая самооценка;*
- ↕ *нервный тик;*
- ↕ *страхи и фобии.*

ПРИВЕСТИ К ИЗМЕНЕНИЯМ В ПОВЕДЕНИИ РЕБЕНКА

- ↕ *требованию ласки и внимания;*
- ↕ *стремлению любыми способами, вплоть до нанесения самоповреждений, привлечения к себе внимание взрослых;*
- ↕ *неразборчивому дружелюбию;*
- ↕ *регрессивному поведению (появление действий или поступков, характерных для младшего возраста);*
- ↕ *изменению ролевого поведения (брать на себя функции родителя);*
- ↕ *краже пищи;*
- ↕ *краже одежды;*
- ↕ *к курению;*
- ↕ *к употреблению алкоголя;*
- ↕ *к токсикомании;*
- ↕ *к употреблению наркотиков.*

К САНИТАРНО-ГИГИЕНИЧЕСКОЙ ЗАПУЩЕННОСТИ

- ↕ *педикулезу;*
- ↕ *экземам;*
- ↕ *чесотке;*
- ↕ *грибковым заболеваниям;*
- ↕ *частым стоматитам и др.*

ВЫЗВАТЬ ЗАДЕРЖКУ УМСТВЕННОГО И ФИЗИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕБЕНКА

- ↕ *низкую массу тела;*
- ↕ *общее отставание в физическом развитии;*
- ↕ *задержку речевого развития;*
- ↕ *задержку моторного развития;*
- ↕ *трудности в обучении;*
- ↕ *низкую успеваемость;*
- ↕ *недостаток знаний.*

К ПОВРЕЖДЕНИЮ ОТ СЛУЧАЙНЫХ ТРАВМ ИЛИ ОТРАВЛЕНИЙ;

К ЧАСТОЙ ЗАБОЛЕВАЕМОСТИ ВЯЛОТЕКУЩИМИ ХРОНИЧЕСКИМИ И ИНФЕКЦИОННЫМИ ЗАБОЛЕВАНИЯМИ (ЧАСТЫЕ ПРОСТУДНЫЕ ЯВЛЕНИЯ, ЦИТОМЕГАЛОВИРУС, ГЕРПЕТИЧЕСКИЕ ВЫСЫПАНИЯ, ХЛАМИДИОЗ И ДР.);

К СМЕРТИ.

1.6. СЕКСУАЛЬНОЕ НАСИЛИЕ ИЛИ РАЗВРАЩЕНИЕ КАК СОЦИАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА

Вопросы сексуального насилия и эксплуатации детей в нашей стране являются наиболее закрытыми в силу исторически сложившейся культуры межличностных отношений, специфики воспитания и менталитета в стране. Считается, что это редкое явление, происходящее где-то далеко, в других странах. На самом же деле сексуальное насилие над детьми достаточно распространенное явление в нашем обществе, от которого мы тщетно пытаемся «закрыться» [14, с. 133]. Если брать зарубежный опыт, то, например, проведенные исследования по проблемам сексуального насилия над детьми и подростками в такой развитой стране как Канада показали, что примерно 25% женщин и 10% мужчин подвергались насилию в возрасте до 16 лет [2, с. 308].

В рамках нашего социологического исследования респондентам среди взрослого населения был задан вопрос «Как Вам кажется, сегодня в Казахстане количество детей школьного возраста, которые подверглись сексуальной эксплуатации, по сравнению с Вашим детством увеличилось или уменьшилось? Или таких детей нет вообще?». 66,8% респондентов отметили увеличение числа детей, подвергшихся сексуальной эксплуатации.

Причинами роста сексуального насилия респонденты отметили, в первую очередь, «акселерацию детей» (29,1%), во вторую – «пропаганду секса в СМИ» (27,4%), в третью – «издержки воспитания» (22,1%) (см. рис. 2).

Объективная оценка масштабов распространенности сексуальных посягательств в отношении детей затрудняется двумя обстоятельствами. Во-первых, скрытостью сексуального насилия, которая в немалой степени связана с тем, что для обращения за помощью ребенку и его родителям необходимо преодолеть чувство стыда и решиться на публичное обсуждение самых интимных сторон своей жизни. Во-вторых, подобные посягательства, особенно в отношении маленьких детей, всегда вызывают бурную эмоциональную реакцию у взрослых. Такая реакция включает механизмы психологической защиты, в том числе и отрицание самого факта насилия [7, с. 58].

В этой области бытует очень много **ложных представлений** (мифов). Согласно взглядам И.Кона, существует шесть основных мифов [15]:

«Первый миф: *сексуальные покушения на детей редки и являются признаком морального распада и деградации общества.* На самом деле они были всегда, уже древнейшие законодательства пытались положить им конец путем высоких денежных штрафов и иных наказаний. Некоторые действия, которые мы сегодня строго осуждаем, в прошлом вообще не принимались всерьез. Хотя ныне сексуальные покушения на детей и подростков морально и юридически строго осуждаются, статистически они очень часты. По американским данным, каждая четвертая или пятая девочка и каждый седьмой или девятый мальчик моложе 18 лет подвергался каким-то сексуальным покушениям. Чаще всего пристают к подросткам, но четверть подобных случаев приходится на долю детей младше 7 лет.

Второй миф: *большинство сексуальных покушений совершают посторонние.* На самом деле в четырех случаях из пяти это делают те, кого ребенок знает; очень часто –

кто-то из старших членов его собственной семьи. Из 927 американских студентов, опрошенных в начале 1980-х годов, сексуальные контакты с близкими родственниками имели в детстве 21,9 процента мужчин и 20,9 процента женщин. Чаще всего «совратителями» бывают братья и сестры (45 процентов девочек и 68 процентов мальчиков). На втором месте (38 процентов девочек и 10 процентов мальчиков) – отцы и отчимы. Некоторые мальчики (6 процентов) имели сексуальные контакты с матерями.

Третий миф: *все взрослые, развращающие детей, «психотики», «извращенцы», сексуально больные люди.* На самом деле педофилы, то есть люди, которых неодолимо влечет именно к детям, составляют среди них незначительное меньшинство. Большинство самые обычные мужчины с нормальной психикой, женатые и имеющие собственных детей.

Четвертый миф: *сексуальные покушения на детей совершаются главным образом в бедной, необразованной среде и неполных семьях.* На самом деле это случается во всех слоях общества, с любыми уровнями образования и дохода, во всех этнических и религиозных группах.

Пятый миф: *рассказывая о сексуальных покушениях, дети лгут, выдают воображаемое за действительное.* На самом деле детские рассказы – сложный сплав реальности и воображения, пренебрегать ими так же неразумно, как и полностью принимать их на веру.

Шестой миф: *дети и подростки – невинные жертвы и пассивные объекты сексуального совращения взрослых.* На самом деле некоторые рано развившиеся дети сами провоцируют и поощряют взрослых к сексуальным контактам, инициируя эротические игры, добиваясь соответствующих прикосновений и ласк. Иногда это делается бессознательно, а иногда, особенно подростками, вполне сознательно. Так что слово «совращение» не всегда правильно описывает характер таких взаимоотношений».

Местные эксперты и население, аргументируя отсутствие сексуального насилия в семье, наиболее часто «эксплуатируют» первые три мифа, по С.Кону.

Очень часто сексуальные посягательства в отношении детей происходят без применения физической силы или угроз, без использования насильственных действий. В таких случаях взрослый преследует своей целью вовлечение ребенка в сексуальные отношения, развращая его. Такие действия могут носить длительный характер и представляют своеобразное взаимодействие между взрослым и ребенком. Причем, на определенном этапе ребенок может занимать более активную позицию, чем взрослый. **Однако ответственность всегда лежит на взрослом!** Таким образом, с позиции ответственности взрослого за свое поведение под сексуальным насилием или развращением следует понимать любые действия, совершаемые взрослым с ребенком, которые направлены на получение взрослым сексуального удовлетворения.

Без тактильных контактов, ласк и про явлений любви родителей по отношению к ребенку невозможно его нормальное психическое развитие. Соответственно, при решении вопроса о возможном сексуальном характере проявлений любви взрослого к ребенку следует ориентироваться на такие критерии, как уместность и понятность действий взрослого [16].

1.7. ОСОБЕННОСТИ ПОСЛЕДСТВИЙ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛИЯ ИЛИ РАЗВРАЩЕНИЯ, СЕКСУАЛЬНОЙ ЭКСПЛУАТАЦИИ

Сексуальное насилие является одним из наиболее опасных видов жестокого обращения, поскольку нередко вызывает тяжелые, сохраняющиеся длительное время психические и поведенческие нарушения. Последствия сексуального насилия усугубляются тем, что оно часто сочетается с физическим и психическим насилием. Также выявлено, что не существует жесткой зависимости между формой сексуального насилия и тяжестью последствий. Нельзя утверждать, что последствия контактной формы сексуального насилия тяжелее, чем бесконтактной. Тяжесть последствий сексуального насилия или развращения зависит во многом не от его формы или длительности, а, в первую очередь, от индивидуальных особенностей психики ребенка, подвергшегося насилию.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛИЯ ИЛИ РАЗВРАЩЕНИЯ

разделяют на ближайшие (как, например: беременность, заражение ИППП и др.) и отдаленные (как, например: сложности с созданием семьи и взаимоотношений с противоположным полом и др.) и **могут**

✗ ПРИВЕСТИ К НАРУШЕНИЮ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО СОСТОЯНИЯ РЕБЕНКА

- ⇩ *низкой самооценке;*
- ⇩ *подавленному настроению;*
- ⇩ *апатии;*
- ⇩ *пассивности;*
- ⇩ *агрессивности;*
- ⇩ *импульсивности.*

✗ ВЫЗВАТЬ НАРУШЕНИЯ ФИЗИЧЕСКОГО ЗДОРОВЬЯ РЕБЕНКА

- ⇩ *резкие изменения веса (потеря или прибавление);*
- ⇩ *психосоматические расстройства (частые головные боли, боли в животе, боли в горле, обмороки, головокружение и т.д.);*
- ⇩ *повреждения кожи на теле, в частности груди или бедер;*
- ⇩ *повторные или хронические инфекции мочевыводящих путей;*
- ⇩ *заболевания, передающиеся половым путем;*
- ⇩ *повреждения генитальной, анальной и/или оральной областей, в том числе нарушение целостности девственной плевы;*
- ⇩ *вагинальные кровотечения.*

✗ ВЫЗВАТЬ НАРУШЕНИЯ В ПСИХИКЕ РЕБЕНКА

- ⇩ *нервный тик;*
- ⇩ *нарушения сна;*
- ⇩ *ночные кошмары;*
- ⇩ *угрозы или попытки самоубийства;*

- ↕ *страхи и фобии;*
- ↕ *депрессии;*
- ↕ *частичная амнезия.*

✕ **ПРИВЕСТИ К ИЗМЕНЕНИЯМ В ПОВЕДЕНИИ РЕБЕНКА**

- ↕ *плохой успеваемости в школе;*
- ↕ *ухудшению взаимоотношений со сверстниками;*
- ↕ *стремлению полностью закрыть тело одеждой, даже если в этом нет необходимости;*
- ↕ *побегам из дома или институциональных учреждений;*
- ↕ *замкнутости и/или стремлению к уединению;*
- ↕ *боязни выйти из дома;*
- ↕ *неумению общаться, налаживать отношения с другими людьми, включая сверстников;*
- ↕ *псевдовзрослому поведению;*
- ↕ *регрессивному поведению (появление действий или поступков, характерных для младшего возраста);*
- ↕ *изменению ролевого поведения (ребенок берет на себя функции родителя);*
- ↕ *к курению;*
- ↕ *к употреблению алкоголя;*
- ↕ *к токсикомании;*
- ↕ *к употреблению наркотиков;*
- ↕ *сексуально окрашенному поведению;*
- ↕ *к сексуальным играм с самим собой, сверстниками или игрушками;*
- ↕ *проституции;*
- ↕ *беспорядочным половым связям.*

✕ **ПРИВЕСТИ К БЕРЕМЕННОСТИ.**

В случаях, когда сексуальное насилие или развращение продолжается длительное время с использованием принуждения, психического или физического насилия, у ребенка может сформироваться комплекс психологических и поведенческих нарушений. Такой комплекс называется синдромом аккомодации [17]. Он помогает психике ребенка адаптироваться к существованию в таких условиях, т.е. психологически выживать. Это не является психической нормой, однако, это естественная реакция ребенка на существование в экстремальных условиях, которая позволяет его психике минимизировать вред, связанный с сексуальным насилием. Наиболее ярко нарушения, входящие в синдром аккомодации, проявляются при внутрисемейном сексуальном насилии.

РЕЗЮМЕ

Под *жестоким обращением* с детьми понимается любой вид плохого обращения, допускаемый родителями, другими членами семьи, опекунами, попечителями, педагогами, воспитателями, представителями органов правопорядка и другими взрослыми [8]. Жестокое обращение может быть двух типов – явное и скрытое (косвенное). По времени жестокое обращение делится на происходящее в настоящем и случившееся в прошлом. По месту происшествия и окружения жестокое обращение бывает: дома – со стороны родственников, в школе – со стороны педагогов или детей, на улице – со стороны детей, соседей или других незнакомых взрослых [9].

Под *физическим насилием* понимаются любые действия или бездействие взрослых, которые приводят к возникновению у ребенка телесных повреждений, причиняют вред его здоровью или развитию, либо наступает летальный исход. Физическое насилие включает в себя также вовлечение ребенка в употребление наркотиков, алкоголя, принуждение к приему отравляющих и/или токсических веществ или медицинских препаратов, вызывающих одурманивание (например, снотворных, не прописанных врачом). Физическое насилие может быть однократным или хроническим.

Под *психическим (эмоциональным) насилием* понимается периодическое, длительное или постоянное психическое воздействие на ребенка со стороны взрослых, тормозящее развитие личности и приводящее к формированию патологических черт характера. Психическое насилие является наиболее распространенной формой жестокого обращения с детьми. Его следует рассматривать как отдельное, не сопутствующее проявление с другими формами жестокого обращения. С одной стороны, многие дети, которые в раннем возрасте подвергались психическому насилию, в дальнейшем становятся жертвами других форм жестокого обращения. С другой стороны, они сами могут проявлять жестокость и агрессию по отношению к другим, независимо от возраста.

Пренебрежением нуждами ребёнка является отсутствие элементарной заботы о ребёнке, в результате чего нарушается его эмоционально-психологическое состояние и появляется угроза его здоровью или развитию. Пренебрежение основными нуждами ребенка часто сочетается с физическим и психическим насилием. Дети, лишённые любви и заботы родителей, готовы полюбить и довериться любому взрослому, который проявит к ним хоть немного внимания. Поэтому они также имеют высокий риск оказаться объектом сексуального посягательства со стороны взрослых, которые без труда могут завоевывать их привязанность, делая небольшие подарки и демонстрируя свое участие.

Сексуальным насилием или развращением является вовлечение ребёнка с его согласия или без такового, осознаваемое или неосознаваемое им в силу функциональной незрелости или других причин, в сексуальные действия со взрослыми с целью получения последними удовлетворения или выгоды. Одной из форм сексуального насилия является сексуальная эксплуатация. Зачастую сексуальное насилие бывает связано с жестоким обращением с ребенком. Если ребенок подвергается физическому или психическому насилию в семье, его потребность в привязанности и любви родителей не удовлетворяется, риск сексуальных посягательств со стороны хорошо знакомых с ним взрослых значительно возрастает. Очень часто сексуальные посягательства в отношении детей происходят без использования насилия. В таких случаях взрослый преследует своей целью вовлечение ребенка в сексуальные отношения, развращая его. Такие действия могут носить длительный характер и представляют своеобразное взаимодействие между взрослым и ребенком. Ответственность всегда лежит на взрослом! Таким образом, с позиции ответственности взрослого за свое поведение под сексуальным насилием или развращением следует понимать любые действия, совершаемые взрослым с ребенком, которые направлены на получение взрослым сексуального удовлетворения.

ГЛАВА 2. РЕЗУЛЬТАТЫ СОЦИОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Весной 2009 года ИСИ провел социологическое исследование в пяти областях Казахстана: Актюбинской, Алматинской и Южно-Казахстанской областях, в городах Алматы и Астана. Темой исследования было изучение отношения респондентов разных возрастных групп к проблеме защиты прав детей в нашей стране. Главным инструментом исследования был избран анкетный опрос среди школьников, населения и экспертов. Были разработаны три вида анкет: для школьников (500 респондентов), населения (родители, потому что опрос проводился среди лиц в возрасте от 24 до 49 лет, имеющих детей школьного возраста; 500 респондентов) и экспертов (150 респондентов). За основу исследования взята анкета для школьников.

Содержание анкет было условно разбито на разделы, ответы которых дают основание для анализа ситуации. Причем, вопросы и их компоновка составлены так, чтобы была возможность проведения факторного анализа и отслеживания связи между ответами всех трех категорий респондентов. В этой главе представлено краткое описание лишь некоторых разделов.

Раздел «ЗАКОНЫ, ЗАЩИЩАЮЩИЕ ПРАВА РЕБЕНКА»

Вопросы этого раздела направлены на определение уровня информированности респондентов по содержанию нормативных документов, регламентирующих права ребенка в мире и в Казахстане. Раздел содержит три вопроса, которые повторяются во всех анкетах.

Раздел «ПРИЧИНЫ ЖЕСТОКОГО ОБРАЩЕНИЯ С ДЕТЬМИ»

Этот раздел содержится только в анкете для экспертов. Соответствующие вопросы позволяют, во-первых, выявить наиболее часто встречающиеся в профессиональной деятельности эксперта виды жестокого обращения с детьми. Во-вторых, ранжировать ответы по частоте случаев жестокого обращения со стороны различных категорий взрослых: родителей, педагогов, родственников, представителей правоохранительных органов и т.д. Раздел состоит из 3-х вопросов.

Раздел «ЗАЩИТА ДЕТЕЙ ОТ ЖЕСТОКОГО ОБРАЩЕНИЯ И СЕКСУАЛЬНОЙ ЭКСПЛУАТАЦИИ»

Этот раздел содержится только в анкетах для школьников и экспертов. Ответы респондентов позволяют выяснить мнение экспертов о первоочередности ответственности за ребенка, инфраструктуре по защите ребенка и ее развитости в регионе проживания эксперта, а также о том, к кому чаще и кто конкретно обращается в случае жестокого обращения с ребенком. В анкете для детей ответы на вопросы данного раздела дают картину того, знают ли школьники, куда они могут обратиться за помощью в сложных ситуациях, и источниках информации по вопросам самозащиты и поведению в сложных жизненных ситуациях. В анкете для школьников содержится 3 вопроса, в анкете для экспертов – 5 вопросов.

В анкетах были совпадающие вопросы, которые подверглись сравнительному анализу. Ниже приведены некоторые примеры совпадающих между собой вопросов и описана их цель. Например:

- ▮ *Где Вы ознакомились с правами ребенка?* **ЦЕЛЬ:** выявить источники знакомства респондента с правами ребенка.
- ▮ *В какой мере Вы могли бы сказать: «Я знаком с содержанием ...»* В анкете для экспертов добавлено восемь специализированных законодательных актов по защите прав детей в отличие от анкет для школьников и населения, где вариантов ответа всего три: «Конвенция ООН о правах ребенка» (1989), Закона «О правах ребенка в РК» (2002) и Закон «О браке и семье в РК» (1998). **ЦЕЛЬ:** конкретизировать, с помощью вопроса-фильтра, уровень информированности респондента по определенным нормативным документам (например, Конвенция ООН о правах ребенка, Закон «О правах ребенка в РК», Закон «О браке и семье РК» и т.п.) – «хорошо», «поверхностно», «не знаком».
- ▮ *Что Вас конкретно привлекает Вас в этих законах? Могли бы Вы сказать, что хотя бы один из законов...* **ЦЕЛЬ:** оценить объективность уровня информированности респондента, причем на третий вопрос респондент отвечает только в случае прохождения фильтра «хорошо» в предыдущем вопросе.
- ▮ *Где чаще обижают детей?* **ЦЕЛЬ:** выяснить мнение респондента, в какой части социума чаще всего дети подвергаются различным формам жестокого обращения: семье, школе, на улице и т.п.
- ▮ *Кто чаще обижает детей?* **ЦЕЛЬ:** выяснить мнение респондента, кто из окружения школьника чаще всего подвергает детей жестокому обращению. Было предположение, что, отвечая на подобный вопрос, люди, как правило, исходят из собственного опыта (проективная идентификация). В сочетании с другими вопросами исследователь получает более полную картину по жестокому обращению с детьми.

Экспертам задавались также двенадцать дополнительных вопросов относительно защиты детей и профилактики жестокого обращения с детьми. Вот некоторые из них: (1) *Куда чаще всего обращается население за помощью, в связи с жестоким обращением и сексуальной эксплуатацией ребенка?* (2) *Как Вы считаете, кто в первую очередь несет ответственность за ребенка?* (3) *По Вашему мнению, достаточно ли государство выделяет финансовых средств, направленных на охрану прав и защиту интересов детей от насилия?* (4) *Как Вы думаете, достаточно ли развита социальная инфраструктура защиты прав детей от насилия в нашем регионе, городе, области?* (5) *Проводится ли Вами работа по реабилитации жертв жестокого обращения и сексуальной эксплуатации?* (6) *Какие меры принимаются, в связи с выявленными случаями жестокого обращения или сексуальной эксплуатацией ребенка?* (7) *Как проводится профилактика жестокого обращения с детьми и сексуальной эксплуатации детей?* (8) *В каких видах навыках по работе с жертвами насилия Вы нуждаетесь?* (9) *По Вашему мнению, необходимо ли для Вашей работы проведение семинаров и тренингов по работе с жертвами жестокого обращения и сексуальной эксплуатации?*

2.1. ОЦЕНКА БЕЗОПАСНОСТИ ДЕТЕЙ ГЛАЗАМИ ШКОЛЬНИКОВ, ИХ РОДИТЕЛЕЙ И ЭКСПЕРТОВ

А. ИСТОЧНИКИ ИНФОРМАЦИИ О ПРАВАХ ДЕТЕЙ

Главный источник информации по правам ребенка для школьников это, безусловно, школа, потому что 70% детей выбрали школу. Действительно, более глубокий анализ результатов опроса показал, что школа является главным источником знаний. Более того, было доказано отсутствие различия мнения мальчиков/юношей и девочек/девушек по источникам информации о правах детей. Однако этого нельзя сказать по другому критерию – по национальности, мнения по которому значимо отличаются: дети казахской и другой национальности чаще выбрали вариант ответа «Я не знаю прав детей» и «Затрудняюсь ответить», нежели дети русской национальности. Если дети даже и знакомы с законами, защищающими их права, то более 40% респондентов из числа детей говорят о поверхностном знакомстве с ними независимо от возраста, пола и национальности.

Родители, в основной своей массе, вынуждены самостоятельно изучать законы о правах детей, потому что в их школьные годы ощущался пробел в знаниях такого рода. Чем выше уровень образования, тем больше людей, которые самостоятельно ознакомились с правами детей. С другой стороны, прослеживается еще одна связь – чем ниже уровень образования, тем больше людей, не знающих прав детей. И последнее значимое отличие – среди затруднившихся ответить на данный вопрос больше всего тех, кто имеет только среднее образование. По национальности также наблюдается значимое отличие во мнениях респондентов казахской национальности (см. рис. 3).

В основном эксперты знают Законы «О правах ребенка в РК» (2002), «О браке и семье в РК» (1998) и «О профилактике правонарушений среди несовершеннолетних и предупреждении детской безнадзорности и беспризорности» (2004). По уголовному и гражданскому кодексам, а также по знанию «Конвенции ООН о правах ребенка» хорошо знающих мужчин-экспертов больше. С уголовным и административным кодексами наиболее знакомы офицеры полиции, наименее педагоги. Закон «Об образовании» хуже всех знают госслужащие. Вполне ожидаемая картина – женщины-эксперты меньше мужчин-экспертов осведомлены по содержанию уголовного кодекса, но мужчины меньше знают о международных конвенциях. Скорее, это связано с тем, что в системе образования распространяется больше информации о международных акциях и конвенциях, а в правоохранительных органах акцент делается на каждодневной работе с несовершеннолетними правонарушителями.

Исследование показало, что требуется не простое ознакомление детей, родителей и экспертное сообщество с правами детей, а глубокое обучение всех слоев населения практическим навыкам защиты прав детей. Причем, чем раньше казахстанское общество, включая школы, вузы, начнет это делать, тем лучше для всего общества. Повторимся, что обучение правам детей в казахских школах следует углубить, а государственным органам провести дополнительную подготовку по защите прав детей среди учителей казахских школ. К сожалению, основная масса пропаганды прав проводится через не-

правительственный сектор страны, однако, в своей деятельности НПО редко используют казахский язык в качестве основного (исходного) при проведении информационных кампаний: буклеты и книги издаются в основной массе на русском языке, семинары и тренинги проводятся в 90% случаев только на русском языке. Государству следует изменить политику регулирования процентного соотношения информационных материалов для детей школьного возраста, отказавшись от формулы 50% на государственном языке и 50% на русском языке, а учитывать процентное соотношение владеющих казахским и русским языком на каждой отдельно взятой территории. В нашем исследовании дети из казахских школ говорили о дефиците информации на государственном языке и просили помочь в решении этого вопроса.

Социологическое исследование доказало необходимость не простого проведения базисных классных часов по правам детей или оформление информационных стендов в школах с текстами законодательных актов по правам детей. Реальное обучение в игровой форме защите прав детей и издание ярких и доступных изданий для детей школьного возраста ожидает молодое поколение казахстанцев!

Откуда респонденты получают информацию, если сами не могут себя защитить и поверхностно осведомлены о своих правах? По источникам информации о самозащите, наблюдается статистическая связь с национальностью: русские дети чаще выбрали ответы «из школы», «от инспекторов» и «из брошюр, проспектов» (см. рис. 4).

Б. «МОЯ МИЛИЦИЯ (ПОЛИЦИЯ) МЕНЯ БЕРЕЖЕТ?»

Нас очень интересовало отношение респондентов к полицейским, особенно школьников и их родителей. Оказалось, что каждый третий школьник часто сталкивался в полиции наказанием, каждый пятый – с равнодушием, а каждый десятый – с побоями (см. рис. 5).

Между переменными отношения к полиции и полом, национальностью статистически значимой связи нет. Так, мальчики признают, что чаще в полиции сталкиваются с наказанием. А дети казахской национальности чаще сталкиваются с наказанием, чем дети другой национальности.

Следует заметить, контакты с полицией в каждой возрастной группе ассоциируется с наказанием и криками (см. рис. 6).

Мнение детей отличается от мнения взрослых в последних трех вариантах ответов: учителя и полицейские меньше их обижают, чем думают взрослые. В остальном тенденции схожие (см. рис. 7).

По мнению же экспертов, и, скорее, исходя из их опыта – наиболее часто субъектами жестокого обращения выступают сами родители. Прежде всего, такого мнения педагоги и полицейские. Реже – представители правоохранительных органов и родственники.

Изучение основных причин жестокого обращения с детьми в семье показало, что статистически значимые отличия для мужчин-экспертов заключаются в объективных, социальных причинах, для женщин-экспертов – в глубинных, психологических причинах.

Причины жестокого обращения с детьми в школе и на улице, по мнению экспертов, в утверждении правовой безграмотности самих детей женщин-экспертов оказалось больше, чем мужчин-экспертов. На наш взгляд, это существенная причина жестокого обращения с детьми, особенно со стороны официальных и уполномоченных лиц, например: учителя, полицейского, продавца в магазине и т.д., то есть лиц, находящихся при исполнении официально предписанных ролей, а, следовательно, прописанных и регламентированных формальными нормами. Но если ситуация насилия происходит на улице, то безответственность полиции становится более важной причиной.

Низкая зарплата является главной причиной жестокого обращения с детьми со стороны педагогов, более склонны считать мужчины, чем женщины. Это объективная причина, не зависящая от педагогов. Плохое настроение, наверное, также вызвано низкой зарплатой. Личная нереализованность – это субъективная причина, сложно измеряемая.

В. БЕЗОПАСНОСТЬ И ДЕТИ

Социологическое исследование сфокусировало свое внимание также на вопросе безопасности детей в обществе. Где же дети чувствуют себя безопасно? Итак, между чувством безопасности на улице и полом наблюдается связь – эти переменные статистически зависимы. Девочки отмечают, что не чувствуют себя безопасно, когда находятся на улице рядом с мужчиной; с попрошайкой и с другими (незнакомыми) лицами. И чувствуют себя безопасней, когда рядом дети-подростки. По национальности связи нет, но по ячейкам есть – когда дети находятся на улице с полицейским, казахские дети чувствуют себя в меньшей безопасности, чем русские (см. рис. 8).

Г. КУДА ИДТИ ДЕТЯМ ЗА ПОМОЩЬЮ, ЕСЛИ ВСЁ ЖЕ ИХ ОБИДЯТ?

Девочки признались, что склонны обращаться к учителям и воспитателям, а мальчики больше выбирают прокуратуру. Наблюдаются зависимости между этим вопросом с национальностью и возрастом. Меньше всех считают, что можно обратиться к незнакомым людям респонденты русской национальности. Респонденты самой младшей возрастной группы от 7 до 11 лет больше чем остальные выбрали родственников, учителей (воспитателей), незнакомых людей (!!!) и неправительственные организации. Выбор незнакомых людей детьми младшего школьного возраста насторожил больше всего! Именно в этом возрасте следует обучать детей навыкам выживания и безопасного поведения! (см. рис. 9).

Основная масса респондентов-родителей выбрали специальные организации, если ребенок подвергся сексуальной эксплуатации. Ответы показывают, что в обществе отмечается слабая солидарность между социальными группами и группами по интересам (6,5%).

Таблица 1

№	Ответы	Проценты
1	В полицию	280 21,4
2	В комиссию по делам несовершеннолетних	182 13,9
3	В кризисные центры	175 13,4
4	В прокуратуру	168 12,8
5	По телефону доверия	122 9,3
6	К родителям других детей, которые стали жертвами сексуальной эксплуатации	85 6,5
7	К родственникам	73 5,6
8	К учителям (воспитателям)	59 4,5
9	В государственные органы	44 3,4
10	К друзьям	41 3,1
11	В управление образования	21 1,6
12	Затрудняюсь ответить	19 1,5
13	В неправительственные организации	18 1,4
14	К незнакомым людям	16 1,2
15	Другое (вписать)	7 0,5
	Всего:	1310 100,0

По полу женщины статистически значимее выбрали ответ «К родственникам». Также этот ответ статистически чаще выбрали респонденты с высшим образованием. Респонденты со средним общим образованием чаще выбрали ответ «В полицию». По национальности казахи чаще, чем русские выбрали «В кризисные центры»; другие национальности чаще, чем русские и казахи выбрали ответ «В комиссию по делам несовершеннолетних».

По мнению экспертов, чаще всего дети обращаются за помощью к родителям (28,5%), родственникам (8,6%) и по телефону доверия (9,1%), а их родители, во-первых, склонны обращаться в полицию (14,2%), во-вторых, к родственникам (7,5%) и в кризисные центры (9,5%).

Комиссии по делам несовершеннолетних и защите их прав занимают последнее место среди инстанций, куда родители обращаются за помощью. Следовательно, госорганам следует больше информировать население об эффективной работе КДН. Активизации работы КДН способствовало бы повышение статуса секретаря КДН и самой комиссии (см. рис. 10).

2.2. ОЦЕНКА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ИНФРАСТРУКТУРЫ ПО ЗАЩИТЕ ПРАВ ДЕТЕЙ ГЛАЗАМИ ЭКСПЕРТОВ

Мнения экспертов по вопросу развитости инфраструктуры по защите прав детей от насилия разделились в зависимости от пола: мужчины-эксперты склонны недооценивать имеющуюся инфраструктуру в 80% случаев, чем женщины-эксперты (показатель в два раза ниже).

Относительно мер, принимаемых в связи с выявленными случаями жестокого обращения или сексуальной эксплуатацией ребенка, скажем, что более опытные эксперты независимо от пола, национальности и образования более пессимистичны, чем неопытные эксперты (см. рис. 11-12).

В профилактике жестокого обращения чаще практикуются такие меры, как распространение информационных материалов среди несовершеннолетних (19%), их родителей (12%), сотрудников социальных служб (6%) и публикации в СМИ (9,5%).

Офицеры полиции меньше всех задействованы в мероприятиях по информированию и обучению реабилитации жертв жестокого обращения, хотя чаще других соприкасаются с ними в повседневной работе, хотя эксперты-педагоги предполагают, что их коллеги из правоохранительных органов привилегированы в этом вопросе. Как говорится, «сапожник без сапог!» (см. рис. 13).

Женщины-эксперты были более активны, чем мужчины-эксперты, отвечая на вопрос о необходимости проведения семинаров и тренингов для выработки навыков работы с жертвами насилия (73,4% против 47,5%).

Эксперты часто повторяли свою просьбу об увеличении финансирования по организации дискуссионных (18%), тренинговых (15%) и иных обучающих мероприятий (13,5%) по выработке навыков работы с жертвами насилия.

Эксперты также говорили, что для эффективной работы по профилактике и реабилитации жертв жестокого обращения и сексуальной эксплуатации не хватает кабинетов детских гинекологов, кабинетов детских психологов, служб профилактики насилия и НПО по работе с детьми-жертвами насилия (см. рис. 14).

Картина недостающего звена была бы неполной без активизации работы родительских комитетов. Об этом нам напомнили эксперты-педагоги (7,5%). В помощи какого специалиста эксперты испытывают наибольшую потребность в ежедневной работе с жертвами жестокого обращения и сексуальной эксплуатации? Оказалось, что наиболее востребованы педагоги (около 20%), врачи (более 10%) и практические психологи для кризисных центров (около 10%).

Это лишь краткое изложение некоторых результатов социологического исследования, проведенного ИСИ. Авторы надеются, что полученные результаты помогут задуматься заинтересованным лицам и организациям над проблемами защиты прав детей в Казахстане, чтобы изменить ситуацию в лучшую сторону.

ГЛАВА 3. СТРАТЕГИИ БЕЗОПАСНОСТИ РЕБЕНКА

3.1. ОБЩИЕ ПРАВИЛА БЕЗОПАСНОСТИ

Главная формула безопасности: «Предвидеть! При возможности – избегать! При необходимости – действовать!» [18]. Соблюдая стратегию безопасности, ребенок сможет избежать опасных ситуаций или сумеет принять наиболее правильное решение в критической ситуации. Он будет иметь шанс не стать жертвой жестокого обращения или сексуального насилия.

Формировать у ребенка навыки критического мышления и правильного реагирования в экстремальных ситуациях необходимо с самого раннего детства. Обучая детей, взрослые должны вырабатывать у них позитивный взгляд на окружающий мир. При этом родители должны понимать возможные опасности, грозящие детям, видеть окружение и улицы такими, какие они есть в реальности, но без лишней драматизации.

Современных детей необходимо обучать специальным навыкам поведения, чтобы они могли избежать опасностей разного рода. Их необходимо научить балансировать между широкими возможностями, открывающимися перед ними, и защитой от жизненных невзгод, вооружить пониманием того, что они могут быть уверенными в себе и вместе с тем оставаться осторожными [19].

Доверительные отношения между родителями и детьми являются одним из «ключей», открывающим безопасное пространство своим детям. Как минимум, родителям необходимо всегда знать о своих детях две вещи: во-первых, быть в курсе происходящего с ними («Что происходит в их жизни»), во-вторых, определить свое отношение к происходящему. Для этого достаточно регулярно разговаривать с ребенком на разные темы, касающиеся его жизни: что происходит в школе, кто его друзья и есть ли они вообще, что для него важно, какую музыку он слушает в компании, чем интересуется, как он относится к наркотикам или другим социальным проблемам и т.д.

Также важным фактором формирования близких, доверительных отношений между родителями и детьми является употребление ласкательных слов, регулярно употребляемых взрослыми по отношению к своему ребенку. Мы спросили родителей: «В каких случаях Вы используете ласковые слова к своим детям?». Настораживает, что всего 28,7% респондентов отметило, что «детей вообще надо ласкать», 24,8% ответило - «просто так», и 25,9% - «когда надо похвалить». Таким образом, в нашей стране употребление ласковых слов по отношению к своим детям не является частью семейной культуры (см. рис. 15).

Знания и навыки, которые усвоят дети благодаря взрослым, сохраняются на всю жизнь. Поэтому взрослые должны быть терпеливы, обучая детей. Ребенок должен обрести в лице взрослого дружелюбного и внимательного учителя. Обучаясь, ребенок приоб-

ретет навыки и знания не только о том, как вести себя сегодня в критических ситуациях, но и запомнит это на будущее, возможно, передаст полученный опыт своим детям.

Хорошим моментом в создании безопасной среды для детей может стать выработанная совместно с соседями система безопасности для всего подъезда, дома или нескольких дворов (если это кооператив, поселок или аул). Необходимо договориться с соседями о ряде неформальных правил и обсудить с ними, что конкретно нужно сделать в той или иной ситуации. Можно обменяться номерами домашних, мобильных и рабочих телефонов друг с другом. Даже в случае, когда родителей нет рядом, ребенок должен знать, что рядом в подъезде, доме или соседнем дворе есть взрослые, которые всегда придут на помощь.

Большинство взрослых внушают детям, что нужно быть воспитанными и вежливыми по отношению к людям, особенно старшего возраста, не грубить и не врать им. Но именно тихие, воспитанные дети имеют более высокую вероятность стать жертвами преступников. Таких детей просто обмануть, они приучены говорить взрослым всегда только правду. С одной стороны, надо учить ребенка быть вежливым, с другой, не известно, с каким человеком может столкнуться ребенок. Как же быть, где «золотая середина»?

Прежде чем объяснять ребенку, как вести себя с незнакомыми людьми, взрослый человек должен помнить, что, обеспечивая безопасность ребенка, нельзя нарушать его способность адекватно, в меру доверчиво и в меру осторожно реагировать на внешний мир. Следует избегать попыток рисовать мир только в мрачных красках. Лучше как можно спокойнее объяснить ребенку правила безопасности. При этом стоит отметить, что в мире много хороших и добрых людей, например, родственников и друзей родителей, которых ребенок знает, любит и чувствует себя с ними в безопасности.

Важно научиться давать ребенку правильную установку, а не запугивать его. Правильная установка означает не простые предостережения, а особые навыки и специальная информация. Правильная установка свободна от угроз, устрашений и дает четкое описание действий. Манипулирование детьми путем внушения им страха, чтобы заставить их подчиниться правилам, навязываемым взрослым, может привести к развитию психологических проблем и отклонений, например, к различным фобиям и страхам.

Когда взрослые пугают маленьких детей живописными подробностями того, что может случиться, дети вряд ли запомнят какую-либо полезную информацию. Вероятнее всего у них отложится в памяти только то, что нужно просто бояться окружающего мира и людей. Одним из основных способов выработки у ребенка навыков правильного поведения в критических ситуациях является игровая форма. Она представляет собой обыгрывание различных ситуаций. Во время таких игр, взрослым нужно быть конкретными и включать в обучение больше реальных ситуаций. Но главное, найти «золотую» середину, обучая ребенка правилам безопасного поведения, чтобы его жизнь не превратилась в кошмар.

Одним из важных моментов в воспитании и формировании мировосприятия ребенка являются случаи, когда родители испытывают неловкость за детей, которые либо грубят, либо излишне теряются с незнакомыми людьми. Однако ошибки в поведении ребенка являются нормальным явлением, это проявление познания жизни и накопления опыта. Ни ребенок, ни родитель перед чужим человеком ни в чем не виноваты и

никому ничем не обязаны. Достаточно извиниться, и неприятный момент сгладится. Не стоит злиться на ребенка и пытаться оправдаться перед посторонним человеком за его плохое поведение. Само худшее, что можно сделать, это при всех ругать ребенка и требовать от него извинений. Ребенок, скорее всего, не поймет, почему он не прав, а только испугается, что огорчил родителей. Родители забывают, что посторонний человек исчезнет из их жизни, забыв о происшествии, а ребенка может травмировать «воспитание прилюдно». У ребенка закрепится привычка, что со всеми взрослыми надо быть вежливым и слушаться всегда. Но следует помнить, что не все взрослые имеют «чистые» помыслы и намерения!

К сожалению, очень часто в основе взаимоотношений со своими детьми взрослые руководствуются манипулятивным принципом – «Делай так, как я сказал(а) и точка! Если ты все делаешь, как я хочу, тебе будет «награда» в виде моего к тебе хорошего отношения, если нет, то будешь наказан». Причем наказание в большинстве случаев не является физическим, скорее, его можно отнести к эмоциональному насилию – игнорированию ребенка, замечаниям, высказанным в оскорбительной форме и унижающим достоинство ребёнка, отказ в признании права ребенка просить что-либо от родителей и т.п. Это больше похоже на дрессировку. Здесь сложно говорить о каких-либо партнерских отношениях: ребенок бессознательно чувствует себя в большей степени «вещью», принадлежащей родителям, чем личностью. Так исподволь и формируется «жертва».

Одной из часто встречающихся отличительных черт современных взаимоотношений между взрослыми и детьми является принцип, который можно условно сформулировать как «откупаться от ребенка чем-то материальным». Родители, не утруждая себя общением со своим ребенком, начинают компенсировать этот недостаток подарками. Ребенок, через какое то время, начинает четко осознавать «расценки» и начинает требовать. Такие отношения больше похожи на товарно-денежные (манипулятивные), чем на личностные и эмоциональные. Очень часто такие взаимоотношения встречаются в материально обеспеченных семьях, где родители в большей мере заняты бизнесом и собой, чем ребенком. Естественной потребностью любого человека является стремление к любви и теплым человеческим отношениям. Когда у ребенка отсутствует возможность иметь такие отношения, он как бы эмоционально «замирает» или ищет удовлетворение такой потребности вне семьи. Бывает так, что в поисках эмоционального контакта, ребенок попадает в криминальные группы (как подростковые, так и взрослые). В таких случаях ребенок имеет потенциально больше шансов стать жертвой жестокого обращения или, наоборот, самому превратиться в «агрессора».

Как известно, все дети разные и их реакции на те или иные события жизни также отличаются друг от друга. В первую очередь, это зависит от их темперамента, сложившихся привычек и т.п. Например, для определения типа своего ребенка и выработки с ним стратегии его безопасного поведения, упрощая несущественные аспекты, можно использовать «принцип Александра Македонского», который делил людей на два типа – тип «воин» и тип «исполнитель». «Воин» в стрессовых ситуациях краснеет, его глаза наливаются кровью. В стрессовых ситуациях человек-воин активизируется, мобилизуя свой потенциал. «Исполнитель», наоборот, бледнеет, теряется, у него потеют руки. Такой человек может войти в ступор или растеряться в стрессовой ситуации. Ребенок, относящийся к первому типу, быстрее соображает и схватывает информацию на лету. Ребенка второго типа необходимо «натаскивать», т.е. многократно проигрывать с ним различные

ситуации. Таким образом, у ребенка второго типа вырабатываются определенные навыки поведения (автоматизируются). При этом необходимо постоянно объяснять, для чего это делается.

Для того чтобы понять, к какому типу относится тот или иной ребенок, родители должны внимательно понаблюдать за ним в течение некоторого времени или самим создать пару ситуаций, искусственно «заставляющих» самого ребенка справиться с проблемой. То, каким способом ребенок будет реагировать, позволит выявить, к какому типу он относится. В случаях, когда родители испытывают затруднения в определении типа и выработки стратегии поведения у ребенка в критических ситуациях, стоит обратиться за помощью к дипломированному детскому психологу.

Одним из важных моментов является возможность для родителей восполнить вместе со своими детьми пробелы в собственном развитии. Любые отношения, независимо от возраста и иерархического положения, предполагают взаимный обмен – рост или деградацию. Родители в свое время сами были детьми, и бессознательно свой опыт взаимоотношений со своими родителями они переносят в собственные семьи. Если создать намерение выстроить доверительные, позитивные и обогащающие отношения со своим ребенком, у родителей есть замечательный шанс развиваться вместе с ним, «отрабатывая» свои детские травмы или пробелы в воспитании. Такие взаимоотношения позволяют следующему поколению вырваться из «замкнутого круга» поведения жертвы.

3.2. ПРОФИЛАКТИКА СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛИЯ

Основой профилактики сексуального насилия является грамотное сексуальное воспитание, которое окажет помощь ребенку в защите своих «запретных мест» на теле от нежелательных воздействий, а также закладывает фундамент его здорового сексуального развития. Такое воспитание начинается задолго до того, как ребенок начинает осознавать, что существует сексуальная сфера в межличностных отношениях. Ребенок неосознанно считывает модели поведения в семье. В первую очередь, жесты, поступки и отношение между папой и мамой. Если отношения между ними теплые и уважительные, присутствуют нежные прикосновения друг к другу и поцелуи, то с большей вероятностью можно утверждать, что, когда ребенок станет взрослым, он будет также относиться к своему супругу(ге) и не вырастет с менталитетом «жертвы» [20].

Многие родители считают, что не стоит разговаривать со своими маленькими детьми на «неприятные» темы, и стараются оградить их от реалий жизни. Однако существует необходимость подготовки ребенка к ситуациям, сопряженным с возможным сексуальным насилием и эксплуатацией. Игнорирование этой темы может привести к необратимым последствиям. Ребенок бессознательно делает для себя вывод, что поскольку папа и мама не говорят об этом, значит, это очень нехорошая тема. Соответственно, ребенок не говорит об этом с родителями, в противном случае они рассердятся. Именно на это и рассчитывают насильники – ребенок ничего не знает о сексуальном домогательстве, поэтому и не расскажет о нем родителям. Такая стратегия может привести к тому, что ребенок узнает уже на собственном опыте о насилии от самого преступника. Не стоит запугивать ребенка, просто объясните ему, что любовь между взрослым и ребенком никогда не предполагает раздеваний, касаний или поцелуев запретных мест и сексуальной связи.

Общеизвестно из практики психотерапевтов, работающих с взрослыми, обратившимися за помощью по психологическим проблемам, напрямую не связанным с перенесенным в детстве сексуальным насилием, фактически никто из них никогда не рассказывал ни своим родителям, ни другим взрослым, о своем травмирующем опыте. Однако последствия травмы дают о себе знать всю их жизнь. Они не могут построить нормальные семейные отношения, испытывают большие трудности в интимной жизни, и, как правило, имеют целый «букет» психосоматических заболеваний.

Поскольку у ребенка нет опыта, касающегося насилия, они нуждаются в точной и доступной информации от родителей. Если не обсуждать эти вопросы, дети становятся уязвимыми. От способности взрослого слушать и контролировать свои чувства зависит, почувствует ли себя ребенок понятым и защищенным или же порицаемым и виноватым, в случаях, когда ребенок хочет поделиться с ним чем-то тайным, о чем его просили никому не рассказывать. Если взрослый даст ему понять, что его поступок постыден, у ребенка больше никогда не будет желания прийти к взрослому в трудную минуту. Скорее всего, он будет держать свои проблемы в тайне.

Начиная с младенчества и, порой, до подросткового периода, некоторые родители кладут ребенка в свою постель. Этого стоит избегать. Если есть необходимость в том, чтобы ребенок был рядом, в крайнем случае, можно поставить в комнату детскую кро-

ватку или манеж. Родительская постель – это территория мужа и жены, где супруги не только спят вместе, но и занимаются любовью друг с другом. В грудничковом возрасте ребенок не способен анализировать происходящее, но он все чувствует. Его бессознательное улавливает все, что происходит между родителями. Эти чувства могут быть травмирующими для ребенка и во взрослой жизни у него могут быть серьезные проблемы уже со своим партнером.

Начиная с двух-трехлетнего возраста, родителям необходимо начинать знакомить своих детей с конкретными названиями частей своего тела и, в частности, половых органов. В этом возрасте дети уже могут усвоить, какие из них интимны. Это можно сделать, например, во время купания [21]. Эти части тела можно сравнить с частной собственностью, которая точно также неприкосновенна для всех, за исключением нескольких доверенных лиц.

В возрасте от 3-х до 5-ти лет ребенок проходит первую половую идентификацию. Ребенок начинает понимать, что он является девочкой или мальчиком, что есть признаки, по которым девочки отличаются от мальчиков. Это возраст познавательного процесса полоролевого поведения. В этом возрасте является нормой играть в семью со всем вытекающим ролевым поведением. Ребенок до подросткового возраста (возраста полового созревания) еще не чувствует своей сексуальности. Такие игры представляют собой формальное копирование действий родителей. Вероятнее всего, ребенок был свидетелем такой сцены и теперь ее повторяет. Только взрослые, выражая чувство стыда и озабоченности за такие действия, неосознанно «передают» маленькому ребенку эти чувства. Если начать ругать ребенка, вот тогда он наверняка испытает смущение и стыд. Это и будут первые «зерна», из которых в будущем могут появиться проблемы в интимной сфере уже во взрослой жизни. Лучшим решением в таких случаях будет не акцентирование внимания родителей на таких действиях детей или переключение внимания самих детей на что-то другое.

Бывает, родители замечают, что их ребенок (это больше касается девочек) часто трогает свои половые органы, сильно сжимает бедра, краснеет, кричит, а затем, через некоторое время расслабляется, что является мастурбацией. Эти действия являются признаками детского невроза. Таким способом девочка справляется с высокой тревожностью. Ни в коем случае нельзя ее за это ругать. Ребенок не поймет, за что ее ругают, и уж точно не прекратит это делать. Она будет скрывать от родителей и мастурбировать, когда ее никто не контролирует. Такие действия ребенка являются индикатором неблагоприятной эмоциональной обстановки в семье или ребенку не хватает внимания и любви со стороны родителей. В таких случаях стоит обратиться за консультацией к детскому психологу, а самим родителям посетить семейного психолога. Если на это не обращать внимания, такая девочка в будущем попадает в группу риска, т.к. она слишком рано «познакомилась с сексуальной сферой», когда ее психика еще не была в состоянии правильно «переварить» свои чувства и ощущения. Она может стать более доступной для мальчиков и мужчин, сама не понимая, почему так происходит.

Большое значение для формирования психики ребенка является вопрос физических наказаний родителями своих детей. Одной из задач нашего социологического опроса было исследование мнения населения по вопросу различий в воспитании мальчиков и девочек. На вопрос «Стоит ли наказывать по-разному детей разного пола?» 55,8% взрос-

лого населения ответило утвердительно, 44% респондентов ответило отрицательно. К сожалению, почти половина опрошенных родителей не делает различия по полу в процессе воспитания своих детей.

Родители и педагоги должны следовать разным сценариям гендерного воспитания. Особое внимание необходимо обратить на то, что нельзя наказывать девочек, шлепая ее по лицу, голове и попе. Удары по лицу являются наиболее унижающими достоинство человека, даже если это ребенок. Если у девочки закрепится в сознании, что эти наказания являются для нее привычными, в будущем, когда она станет взрослой, такое поведение будет приемлемо от ударов по ягодицам. Она будет допускать такие действия по отношению к себе со стороны своего супруга. Таким образом, сформируется «жертва». Следует иметь в виду, что любые телесные наказания имеют свои негативные последствия в психике ребенка и его становлении как личности.

Удары по голове могут вызвать сотрясение мозга и также являются унижительными. Что касается шлепков по попе, то при такой форме наказания у девочки бессознательно закрепляется страх насилия. Также необходимо учитывать, что ягодицы являются эрогенной зоной женщины. Есть небольшая вероятность, что девочка может почувствовать удовольствие от ударов по ягодицам. В этом случае, став взрослой, у женщины могут развиваться отклонения от нормы в способах получения сексуального удовлетворения (сексуальные девиации).

Большое значение в полоролевом воспитании имеют значения этнические особенности. Так, среди казахов существуют традиционные стереотипы поведения, касающиеся прикосновений к половым органам маленьких мальчиков, начиная с грудного возраста до 5-6-ти лет. Существует культ по отношению к пенису ребенка. Это можно связать с тем, что наличие сына в семье символизирует продолжение рода, а родовые связи среди казахов являются очень сильными. Это выражается в том, что родственники (мамы/папы, бабушки/дедушки, тети/дядя и т.п.) просят ребенка дать потрогать или понюхать «чопай» (понюхать «табачку»), затем делая символическое «апчи». Эти действия выражают восхищение и удовлетворение тем, что этот ребенок является будущим мужчиной. Также часто родители и ближайшие родственники имеют привычку нюхать и целовать половые органы или промежность грудных девочек. К сожалению, никто не задумывается о возможных негативных последствиях таких действий.

Во-первых, это вопрос гигиены: на губах и в слюне взрослого человека присутствует большое количество вредных бактерий и вирусов, которыми можно легко заразить ребенка, например герпетической инфекцией или хламидиозом. Да и руки взрослого человека не всегда являются чистыми. Во-вторых, у ребенка формируется понимание, что его половые органы могут быть доступны другим людям. А это уже является фактором риска в будущем.

Пока дети маленькие, они не ощущают сексуального возбуждения во время прикосновений к своим половым органам. Но, в случае, когда взрослый, включая родителей и опекунов, во время таких манипуляций, даже случайно, непреднамеренно испытывает сексуальные чувства или возникнут какие-то ассоциации сексуального характера, ребенок такие прикосновения может ощутить как насилие. На бессознательном уровне сформируется психологическая травма, которая будет напоминать о себе всю оставшуюся жизнь. Как бы не хотелось это признавать и не казалось взрослым нелепым и невозможным, исследования психоаналитического направления подтверждают такой исход [22, 23].

Прикосновения к гениталиям ребенка со стороны посторонних и даже родственников должны пресекаться родителями. Для выражения своей любви и нежности по отношению к ребенку существует множество других способов, помимо прикосновений к его интимным местам.

В нашей стране в последние годы вопросы традиционного психосексуального воспитания казахских девочек и мальчиков исследует Казахская национальная психоаналитическая ассоциация, в частности, психоаналитик А.М.Кудиярова. Она изучает такие национальные казахские традиции как обычай «дать понюхать табачку», о котором говорилось выше, и ритуал обрезания. А.М.Кудиярова отмечает что «в казахском обществе, как и в патриархальном, принадлежность к мужскому роду, обладание мужскими гениталиями дает их владельцу определенные преимущества. Психосексуальное развитие и воспитание мальчиков имеет свои корни в обычаях и обрядах казахов;...принадлежность к женскому полу сама по себе не вызывала особого общественного внимания» [24, с.67]. Таким образом, бессознательно сформирован менталитет, где существует преклонение перед мужским началом и принижение женского начала, и, как следствие, женщина воспринимается как существо «второго сорта». Исследования в этом направлении продолжаются.

Очень важно с раннего детства познакомить ребенка с понятием «запрещенные прикосновения». Ребенок должен знать и быть твердо уверен, что никто не имеет права вторгаться в его интимную зону, что его тело является его собственностью. Родители должны объяснить ребенку, что в случаях, когда какой-нибудь взрослый, даже самый близкий, или ребенок, старший по возрасту, предложит ему сделать что-то неправильное или неприятное, куда-то пойти, раздеться, показать себя, дотрагиваться до частей тела взрослого, он не должен этого делать. В таких случаях ребенку необходимо сказать «НЕТ!» и позвать других на помощь, громко сказав: «Этот дядя(мальчик) меня трогает!» И обязательно рассказать об этом родителям.

Необходимо разъяснить ребенку, что есть хорошие, плохие и смущающие прикосновения.

Хорошие прикосновения

- ✗ Обнимать ребенка, когда он этого хочет.
- ✗ Держаться за руки.
- ✗ Нежно обнимать ребенка за плечи.
- ✗ Нежно поцеловать в щеку перед сном.
- ✗ Покачать или подержать на руках маленьких детей.

Плохие прикосновения

- ✗ Обнимать ребенка слишком крепко и долго.
- ✗ Заставлять сидеть ребенка на коленях у малознамого или незнамого взрослого.
- ✗ Целовать ребенка без его согласия и желания.
- ✗ Щекотать ребенка после его просьбы «перестаньте!».
- ✗ Прикасаться к интимным местам ребенка.
- ✗ Если кто-то сидит слишком близко.
- ✗ Когда взрослый заставляет ребенка потрогать, поцеловать, потереть, полизать или пососать части его тела и т.п.

Смущающие прикосновения

- ✗ Приводят в смущение ребенка.
- ✗ Нарушают покой ребенка.
- ✗ Вызывают непривычное волнение у ребенка.
- ✗ Приятные прикосновения от тех людей, которых ребенок знает недостаточно хорошо.
- ✗ «Тайные» прикосновения, когда кто-то трогает интимные части тела ребенка.

Таким образом,

✗ ВЗРОСЛЫЕ (РОДИТЕЛИ И ОПЕКУНЫ)

- ✗ должны с самого рождения ребенка быть ответственными в выражении своей любви и привязанности к нему, в частности, в своих прикосновениях к интимным местам ребенка;
- ✗ оказывать помощь ребенку в защите своих «запретных мест» на теле от нежелательных воздействий и не позволять дотрагиваться до них другим людям, даже близким родственникам;

✗ РЕБЕНОК (ДЕТИ)

- ✗ не должен позволять дотрагиваться до себя посторонним там, где ему это неприятно;
- ✗ должен видеть разницу между нормальными проявлениями добрых чувств и не свойственными физическими контактами;
- ✗ должен сразу же обращаться к взрослым, которым он доверяет, если кто-то из взрослых попросил никому не говорить о произошедших физических контактах.

ЕЩЕ ИНФОРМАЦИЯ О СОЦИАЛЬНОЙ ФОБИИ [44]

«НАСКОЛЬКО ШИРОКО РАСПРОСТРАНЕНА СОЦИАЛЬНАЯ ФОБИЯ?»

Было установлено, что от 3 до 13 % людей страдали от страха перед обществом в определенный период их жизни. Процент людей, страдающих от социальной фобии на протяжении всей жизни, колеблется от 1 до 2,5 %. Наиболее часто встречается застенчивость. Исследования показали, что от 80 до 90 % людей ответили утвердительно на вопрос, чувствовали ли они когда-либо робость в своей жизни. И 30-40 % считают себя застенчивыми в настоящее время.

ЧЕГО ОНИ ПРЕИМУЩЕСТВЕННО БОЯТСЯ?

Абсолютное большинство боятся выступать на публике, так как это сопровождается необходимостью контакта с незнакомыми людьми. Другие разновидности страха — страх принятия пищи и воды в присутствии других людей, страх заполнять квитанции, чеки и соответствующие письменные формы в присутствии третьих лиц встречаются реже.

КОГДА ВОЗНИКАЕТ СОЦИАЛЬНАЯ ФОБИЯ?

Страх общения обычно возникает между пятнадцатью и двадцатью годами. Естественно, что молодые люди этого возраста часто считаются застенчивыми. Многие испытывают сильное напряжение, если им необходимо говорить или что-то делать впервые. Обычно это проходит по мере привыкания к ситуации. При социальной фобии избегание такого рода ситуаций препятствует нормальному процессу вхождения в общество. Если незамедлительно не начать лечение, социальная фобия примет затяжную форму. Конечно, на некоторое время болезнь может отступить, например если страдающий социальной фобией на данный момент находится с кем-то в близких отношениях. Возьмем, к примеру, мистера Б. Он был довольно застенчивым с самого детства. Он окончил среднюю школу и женился в двадцать лет. Особых психологических проблем он не испытывал вплоть до развода, когда ему исполнилось тридцать лет. После развода он стал испытывать трудности в установлении отношений с другими людьми и особенно не мог выносить вечеринки. Он был очень обеспокоен тем, что не мог свободно общаться с людьми. Будучи женатым, он общался преимущественно со своей женой. И оказавшись после развода наедине с собой, он стал избегать тех ситуаций общения, в которых он чувствовал себя дискомфортно, что и является проявлением социальной фобии.

У КОГО РАЗВИВАЕТСЯ СОЦИАЛЬНАЯ ФОБИЯ?

Социальная фобия одинаково может проявиться как у мужчин, так и у женщин, независимо от их образования и рода занятий. Вкратце, домохозяйка может бояться того, что она не в состоянии общаться с учителем её ребёнка, главный мастер может волноваться по поводу предстоящего разговора с сотрудниками, а учитель может бояться встречи с родителями своих учеников.

КАК ВОЗНИКАЕТ СОЦИАЛЬНАЯ ФОБИЯ?

Причины, лежащие в основе развития социальной фобии, до сих пор остаются загадкой. Считается маловероятным значение психотравмирующей ситуации. Были предложены различные теории. Одна из них — теория имитации ребёнком социophobicкого поведения родителей. Другая заключается в ограничении развития социальных навыков — если человек не знает, как вести себя в той или иной ситуации, то это может явиться причиной тревоги и волнения. Также, не последнюю роль играет гиперопека в детстве или воспитание ребёнка с недостатком любви к нему. Было установлено, что наследственная предрасположенность к постоянно возрастающему напряжению также может быть важной в возникновении этого расстройства.

КАКОВЫ ПОСЛЕДСТВИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ФОБИИ?

Исследования показали, что люди с социальной фобией более одиноки, они редко отмечают праздники, и они имеют меньше шансов вступить в брак. Часто возникают проблемы в получении образования, так как страх перед группой и публичными выступлениями может сильно мешать процессу учёбы, вплоть до его прекращения. Также у этих людей выявляется бесперспективность в плане карьерного роста. В попытке убрать тревогу многие начинают злоупотреблять алкоголем, что приводит в конечном итоге к самоубийству. Эпизоды депрессии также характерны для людей, страдающих социальной фобией».

3.3. СТРАТЕГИЯ БЕЗОПАСНОСТИ РЕБЕНКА ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Даже если ребенок еще слишком мал, и он еще самостоятельно не проводит время вне дома, он должен четко усвоить основные правила общения с незнакомыми людьми. Прежде чем ребенок начнет самостоятельно выходить из дома, необходимо убедиться в том, что он знает, как себя вести с незнакомым (посторонним) человеком. Он должен четко усвоить, что незнакомый (посторонний) человек — это тот, кого ребенок не знает, даже если взрослый утверждает, что знает его (например, говорит, что он друг папы или мамы).

С раннего детства ребенок должен усвоить **правила**

- ▷ Никогда не разговаривать с незнакомыми людьми.
- ▷ Никуда не ходить с незнакомыми людьми.
- ▷ Никогда не садиться в машину к незнакомцу.
- ▷ Никогда ничего не брать у незнакомца: ни конфеты, ни игрушки, ни подарки, ни что-то, что «нужно передать маме/папе/бабушке/дедушке/другим родственникам знакомым». Это можно делать только с разрешения мамы или папы.

В ситуации, когда ребенку предлагают пойти или поехать куда-либо с незнакомцем («покормить собаку», «посмотреть коллекцию Барби», «купить игрушку/жвачку/конфеты» и т.п.), ребенок должен отвечать только одно: «Сейчас я спрошу разрешения у мамы/папы/бабушки/дедушки». Ребенок должен быть готов и к провокации со стороны незнакомца — «Я думал, что ты уже большой, а ты все еще спрашиваешь разрешения у мамы!» и т.п. Ответ и в этом случае должен быть твердым и однозначным — «Нет!».

Ребенок должен хорошо усвоить, что если кто-либо схватил его за руку и куда-то тащит или пытается затолкать в машину, дозволены абсолютно все методы самообороны. Можно грубить, врать, лягаться, кусаться, кричать и т.п. Кричать в подобной ситуации нужно — «Это не мой папа/мама! Мою маму/моего папу зовут ...», а не «Помогите!». А еще лучше, если ребенок запомнит номер телефона родителей и будет его выкрикивать окружающим. Преступник может вести себя так, как будто он наказывает своего ребенка. У окружающих не возникнет подозрений — мало ли родителей, которые тащат куда-то своего упирающегося капризного дитя.

Ребенок с самого детства должен знать наизусть свое имя и фамилию. Еще лучше, если он запомнит свой домашний адрес и номер телефона. Если имя и фамилию маленькие дети запоминают хорошо, то адрес могут забыть. Желательно, отправляясь с ребенком в людные места, положить в карман его одежды записку с именем или нашить бирку с изнаночной стороны одежды с ФИО, адресом, домашним номером телефона и номерами мобильных телефонов родителей.

Чтобы ребенок не беспокоился по поводу самой возможности встреч с плохим человеком, разговоры на эту тему лучше вести в игровой форме, разыгрывая с ним варианты

нежелательных встреч по типу «Что если ...?». Например, «Что ты будешь делать, если незнакомый человек предложит тебе конфету/жвачку/игрушку/деньги и т.п.?». Реакцией ребенка в данном случае должен быть отказ, какие бы слова не говорил человек, предлагая что-то. И не важно, знакомый или незнакомый человек предлагает что-то ребенку. Ребенок всегда должен спросить разрешение у родителей, прежде чем принять подарок.

Очень важно научить ребенка крикнуть «Я тебя не знаю!» так громко, как только он сможет, если посторонний попытается до него дотронуться. Можно даже что-то предпринять, например, вырваться, кусаться, убежать, если взрослый очень настойчив [25]. Таким образом, у ребенка закрепятся необходимые навыки общения с незнакомым человеком, и, попав в подобное положение, он не будет теряться и правильно, «на автомате», отреагирует на создавшуюся ситуацию [26].

Хотя бы один раз в своей жизни родители сталкивались с тем, что упускали из виду или даже теряли хоть ненадолго своего ребенка где-нибудь в общественном месте – в магазине, парке и т.п. Однако, если ребенок четко знает, как вести себя в экстремальных ситуациях, беды не произойдет. Ребенок должен усвоить, что, гуляя или совершая покупки с мамой и папой в магазине (особенно крупном), он не должен терять родителей из виду. Этой цели можно достичь, если приучить ребенка к мысли, что **не родители следят за ним, а ОН за ними**. Например, перед походом в магазин можно мотивировать ребенка следующим: «Следи за мамой/папой, чтобы она/он не потерял(а) кошелек/сумку».

Одним из важных моментов в выработке навыков у маленького ребенка является внушение ему, что родители его очень любят и переживают о нем. Ребенок должен знать, что родители никогда не будут ругать его, если он потеряется по собственной неосторожности, не выполнив заранее оговоренных правил. Осознание того, что он всегда принимается родителями таким, какой он есть, т.е. безусловно, поможет ему вспомнить в экстремальных ситуациях все то, чему его учили родители и поступит правильно. В противном случае в его сознании будет доминировать страх наказания родителями.

Ребенок должен всегда озвучивать, что хочет задержаться возле того или иного товара или витрины. Родителям стоит остановиться и подождать его, а не запрещать, что может вызвать ответную реакцию в виде хныканья, а порой и истерики со стороны ребенка. Необходимо объяснить ему, что он должен делать в случае, если вдруг обнаружит родителей поблизости. Самый оптимальный вариант поведения в таких случаях, это оставаться на месте и ждать или даже сесть на пол. Рано или поздно родители непременно его найдут. Ребенок должен знать, что он ни в коем случае не должен выходить из магазина, чтобы подождать родителей возле машины. Можно показать ребенку тех людей, к которым можно обратиться за помощью – полицейские, охранники, служащие супермаркета, кассиры и т.п. Эту информацию родители должны выучить с ребенком и обязательно повторять время от времени.

3.4. СТРАТЕГИЯ БЕЗОПАСНОСТИ РЕБЕНКА ОТ 7 ДО 10 ЛЕТ

Все, что было изложено выше, закладывает основу безопасного поведения ребенка в старшем возрасте. Дети в возрасте семи лет уже достаточно взрослые, чтобы понимать последствия беспечного поведения в определенных ситуациях. В этом смысле ребенку старше семи лет легче объяснить, какие хитрости может использовать преступник или группа лиц, чтобы его обмануть. Родители должны без лишних эмоций рассказать о последствиях таких визитов домой и о тех, какие действия смогут защитить его в их отсутствие.

В ситуации типа – «Что ты будешь делать, если кто-то позвонит в дверь и попросит тебя впустить его домой, чтобы позвонить?», ребенок должен четко знать, что он ни при каких обстоятельствах не должен открывать дверь или вступать в переговоры, а также говорить, что он находится дома один. Лучше сказать фразу типа «Мама/папа/бабушка/дедушка сейчас в ванной. Что ей/ему передать?».

Такие игры имитируют реальные ситуации, которые могут произойти с ребенком в жизни. С ним необходимо проиграть всевозможные действия и с помощью взрослого выбрать правильные решения. После этого у него будет гораздо меньше шансов быть захваченным врасплох. Для ребенка это действительно игра, но, играя, он приобретает те бесценные навыки, которые, возможно, спасут ему жизнь. Для этих целей необходимо придумать вежливые универсальные фразы, которые ребенок может сказать в той или иной ситуации, постепенно приучая его к различным вариантам. В подобных играх взрослый должен непременно направлять ребенка – хвалить его за удачные ответы и действия. Также необходимо пояснять ребенку, почему в той или иной ситуации не подходят другие решения, и вместе придумывать более подходящие варианты поведения.

Необходимо проконтролировать, чтобы ребенок выучил телефоны спасателей, и периодически проигрывать ситуацию «нагрянули нежданные гости». Например, в ответ на звонок в дверь, когда родитель вернулся домой с работы, можно очень быстро спросить ребенка, куда позвонить при пожаре или по какому номеру вызвать милицию. В формате игры он научится правильно реагировать в экстренных ситуациях. Даже если родители уверены в ребенке, не помешает выписать на листок свои рабочие телефоны, номер мобильного, координаты бабушек-дедушек, соседей, милиции или единой службы спасения (тем более, все номера дозвона в экстренные службы г.Алматы недавно изменились). Необходимо повесить памятку возле телефонного аппарата в доме. На всякий случай, можно оставить там же домашний адрес. Это может также пригодиться, если ребенок растеряется и не сможет назвать спасателям свой адрес, тогда он сможет прочесть его с листа.

Ребенку любого возраста в опасной ситуации может спасти жизнь крик о помощи. Если научить ребенка кричать «Пожар!», то кто-то обязательно выйдет на детский крик и спугнет преступника. И неважно, что дом не горит, необходимо объяснить ребенку, что в этом случае это будет «ложь во спасение». Также хорошо играть с ним в любые игры, развивающие реакцию.

Преступник может использовать домашний телефон, чтобы заставить ребенка открыть дверь и выманить его из квартиры. Он может назваться другом или коллегой по работе родителей, сотрудником милиции, представителем школы, сантехником и т.п. Узнав имя ребенка обманным путем, например, «Канат, это ты?» – «Нет, я Серик!», и адрес – «Мама просила меня забрать важные документы по работе, ты не напомнишь мне ваш адрес?», он может беспрепятственно попасть в квартиру. Необходимо объяснить ребенку, что в телефонных разговорах с незнакомцами не нужно выдавать никакой, даже самой безо-

бидной информации. Это как раз тот случай, когда вежливость будет неуместна. Также сейчас распространены случаи, когда таджикские цыгане, делая упор на веру, пытаются проникнуть в квартиру. Необходимо объяснить ребенку, что такое поведение не имеет никакого отношения к истинной вере.

Если ребенок оказался рядом с незнакомым человеком в подъезде, возле лифта, на лестничной площадке, у мусоропровода и т.п., в таких случаях ребенок не должен

- ▷ знакомиться и отвечать даже на невинный вопрос типа «Ты живешь в этом подъезде?»;
- ▷ не садиться с ними в лифт,
- ▷ не поворачиваться спиной (обычно нападение происходит сзади, зажимая рот, чтобы ребенок не кричал).

Если ребенку показалось, что человек опасен, необходимо сразу звать на помощь. А в случаях, когда есть все признаки нападения, использовать принцип «дрыгать ножками» (предпринимать любые шаги для самообороны). Главный лозунг в таких ситуациях – «Действовать!»

- ▷ пускать в ход предметы: зажатый в кулаке ключ от квартиры, сумка с учебниками и т.п.,
- ▷ кусать за руки,
- ▷ брыкаться,
- ▷ кричать изо всех сил,
- ▷ кататься по полу,
- ▷ постараться не плакать, поскольку именно этой реакции ждут от жертвы.

Взрослые-незнакомцы могут обратиться к ребенку с просьбой, навязываясь в попутчики. Это может быть обещание сделать подарок. Взрослый может представиться знакомым или коллегой родителей, зайти за ребенком в школу и попытаться увести или применить силу. В таких случаях основное правило: никогда не разговаривать с неизвестными. Если кто-то попытается увести ребенка силой или обманом, не стыдно кричать, захныкать и даже начать кататься по асфальту с плачем. Чем больше внимания окружающих привлечет к себе ребенок, тем выше шансы на спасение. Ни в коем случае не следует идти вместе с чужими дядями и тетями, даже если они представляются знакомыми родителей и показывают от них записки или называют знакомые имена. Если взрослых много и вырваться не удастся, ребенок может перейти к угрозам – «все расскажу родителям», «запомню вас и расскажу в милиции». Обычно преступники не ожидают от детей такой реакции, и это может спасти.

Отправляя ребенка в летний лагерь или другое место отдыха, где будет много детей разного возраста, необходимо научить его как себя вести, если старшие дети будут производить с ним что-то неправильное или неприятное. Он должен знать, что имеет право кричать, звать на помощь, вырваться, кусаться, царапаться и т.п. Ребенок должен быть уверен, что в таких случаях родители будут всегда на его стороне в случае разбирательства. К сожалению, известны случаи, когда подростки забавляются, и для установления иерархических отношений и доминирования, принуждают младших по возрасту детей к оральному или анальному сексу [27].

3.5. СТРАТЕГИЯ БЕЗОПАСНОСТИ РЕБЕНКА ОТ 11 ДО 14 ЛЕТ

Ребенок одиннадцати лет уже находится в таком возрасте, когда начинается так называемая пора негативизма. В этот период все, что декларируется взрослыми, подростком отрицается. Ребенок искренне считает своих родителей «стариками», которые ничего не понимают в жизни молодежи. Этот период в норме должен наступить в подростковом возрасте. Авторитет взрослых уже не является доминирующим вплоть до полного его отрицания. Если к этому возрасту у ребенка не сформировались навыки безопасного поведения, такой ребенок может оказаться в группе риска. И от того, как сложатся в этот период отношения между родителями и ребенком, во многом будет зависеть степень риска в его жизни.

Подростковый период характеризуется резкими и качественными изменениями, затрагивающими все стороны его развития. Подросток стремится познать себя, свои возможности и особенности. С этим связаны его резкие колебания в отношении к себе и неустойчивость самооценки. Ведущими потребностями в это период становятся самоутверждение и общение со сверстниками. Нормы и ценности группы, с которой ассоциирует себя подросток, выступают для него как его собственные, влияя на нравственное развитие. Определенные расхождения между нормами группы и нормами «мира взрослых» выражают важнейшие потребности подростка в самостоятельности и личностной автономии. Подростку важно признание взрослыми возможности самостоятельно распорядиться собой. Также доминирующей потребностью является признание принципиального равенства подростка с взрослыми с точки зрения прав. При этом подростки продолжают ждать от взрослых помощи и защиты [27].

В подростковый период для ребенка становится совершенно очевидно, что его родители несовершенно и уязвимы. Он начинает видеть недостатки родителей, порой в гипертрофированном виде. Это выражается в виде осуждения, что вызывает со стороны родителей сильное раздражение. Такое недовольство со стороны родителей может подорвать привязанность подростка к ним и способствовать формированию новых привязанностей, но уже к ровесникам или другим взрослым. Подросток, с его еще не устоявшимся мировосприятием, может подвергнуться манипулятивному воздействию со стороны старших подростков или взрослых, имеющих преступные намерения. Если ребенка упустить, то сформировавшаяся пустота всегда кем-нибудь заполнится.

Одним из качеств, необходимых для защиты от негативных влияний, является выработка у подростка критического мышления. Родители в этом возрасте должны сосредоточить свои усилия на формировании у своего ребенка навыков такого мышления. Невозможно предусмотреть все возможные экстремальные или критические ситуации, в которые гипотетически может попасть ребенок в этом возрасте. Однако если он обладает навыками **критического мышления**, его уровень личной безопасности многократно возрастает.

✦ **КРИТИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ** ХАРАКТЕРИЗУЕТСЯ [28, с.60]

- ▷ умением смотреть на свои и чужие предположения как на гипотезы, нуждающиеся в проверке, и отказываться от тех из них, которые этой проверке не выдержали;
- ▷ всесторонней проверкой выдвигаемых предположений, тщательным взвешиванием всех доводов «за» и «против»;
- ▷ готовностью вовремя отказаться от начатых действий, если обнаруживается, что эти действия не соответствуют условиям и требованиям сложившейся ситуации;
- ▷ самостоятельностью и гибкостью мысли;
- ▷ умением смотреть на своё решение как на возможный ход и понимать его относительность;
- ▷ чувствительностью к противоречиям и логическим ошибкам;
- ▷ потребностью быть убежденным в степени достоверности, обоснованности и доказательности изучаемых, а также самостоятельно открываемых человеком знаний и фактов.

Информация, которую усваивает критически мыслящий человек, постоянно дифференцируется и систематизируется им с точки зрения степени их истинности, степени вероятности, гипотетичности и достоверности. Однако формы и уровень критичности определяются не только запасом знаний, которым обладает человек, но и его личностными качествами, установками и убеждениями. Человека, обладающего критическим мышлением очень трудно сбить с истинного пути, им невозможно манипулировать, он свободен от чужого мнения, если оно не совпадает с его мнением. Став взрослым, такой человек будет ответственным гражданином общества.

Следующим уровнем в выработке навыков стратегии безопасного поведения является овладение альтернативным мышлением – умением видеть возможность выбора и осуществлять этот выбор. Родителям необходимо научить ребенка перебирать всевозможные варианты выхода из той или иной ситуации, причем, для начала, необязательно критической. Фактически каждый момент своей жизни человек делает выбор, например, что приготовить на обед, или чем заняться вечером. Родители могут акцентировать внимание подростка на простых ситуациях, например, какие существуют варианты пути в школу или на тренировку, и какой из них наиболее оптимальный и т.д. Со временем, необходимо усложнять ситуации, доведя их до экстремальных. Очень важно родителям не навязывать своего видения, а дать возможность самому подростку принять правильное решение из собственных альтернатив. И только в случае, когда он не может сам найти приемлемый выход, помочь ему. Одним из моментов, помогающих развить альтернативное мышление, является умение встать на место другого человека. Пусть ребенок представит себя кем-то в конкретной ситуации, чтобы почувствовать варианты его возможного поведения.

Все выше предложенное поможет ребенку не только научиться правильно, с наименьшими потерями для себя, реагировать в экстремальных, критических ситуациях, но развить свое мышление и стать ответственным за свое поведение и жизнь.

3.6. СТРАТЕГИЯ БЕЗОПАСНОСТИ РЕБЕНКА ОТ 15 ДО 18 ЛЕТ

В этом возрасте основными рискованными моментами в жизни юношей и девушек является легкомысленное и/или противоправное поведение (*виктимное поведение*). Такое поведение может стать причиной превращения подростка в жертву преступления или других критических обстоятельств. Как правило, оно является показателем не совсем благополучных взаимоотношений в семье. Такое поведение не появляется вдруг, как бы не хотелось родителям признавать это. Часто родители говорят, что их ребенок внезапно испортился, стал неуправляемым и т.п. К сожалению, они не заметили, как их ребенок вырос, и что уже нельзя к нему относиться как раньше. От того, смогут ли родители «перестроиться» в отношениях со своим взрослым ребенком, будет зависеть, насколько безопасным будет его поведение в социуме. В этом возрасте родителям придется столкнуться с сопротивлением со стороны подростка в моменты, когда он посчитает, что родители вторгаются в его личное пространство. В эти моменты, если у ребенка не сформировались навыки критического мышления, он может назло родителям «выкинуть какой-нибудь фокус», который может оказаться роковым.

Многие родители выбирают стратегию запретов для своего взрослого ребенка – «не ходи туда», «не одевай это», «не пользуйся косметикой» и т.п. Но, как известно, запретный плод сладок. Достаточно вспомнить себя в этом возрасте – каждый родитель имеет опыт непослушания и поведения «на грани фола».

Другой крайностью является инфантильность ребенка, выражающаяся в поведении, не свойственном его возрасту. Это слишком наивное и детское поведение, которое также является фактором риска. Порой родители считают, что их ребенок еще успеет повзрослеть, а пока пусть побудет в детстве. Если у ребенка нет ответственного поведения и осознания реалий жизни, то, став старше, вдруг, в одночасье, оно не появится. К сожалению, такие дети со временем учатся только на своих ошибках. Такие ошибки могут быть весьма трагичными – ребенок может стать жертвой обстоятельств.

Отличительной чертой «жертвы» является непринятие ответственности за свою жизнь – «так сложилась судьба», «я тут не причем, так получилось» и т.п. Причем, повзрослев, человек так и идет по жизни, не беря ответственность на себя и перекладывая ее на других.

Поздний подростковый период и юность характеризуются половым созреванием. В этот период происходит бурная гормональная перестройка организма, появляются вторичные половые признаки и специфические признаки половой зрелости: менструации у девочек и поллюции у мальчиков.

В этом возрасте возникает чувство первой любви. Поначалу это платоническое влечение. Затем возникает эротическая стадия. В мечтах уже присутствуют чувственные элементы – прикосновения, объятия, поцелуи, которые подросток стремится реализовать на практике в общении с объектом влюбленности. Далее наступает сексуальное влечение.

У девушек сексуальность просыпается гораздо позднее, чем у юношей. Девушкам, в первую очередь, хочется выглядеть внешне привлекательными в глазах противоположного пола, они захвачены множеством страхов по поводу своей внешности. Самооценка в этот период бывает занижена и во многом «добирается» за счет внешних факторов –

внимания со стороны юношей, молодых, а порой и достаточно взрослых, мужчин, которые имеют не всегда «чистые» намерения. Не имея навыков критического мышления, девушка полностью доверяется тому, кто обратил на нее внимание, которое может быть далеко не бескорыстным. Юноши, в свою очередь, могут начать беспорядочную половую жизнь по принципу «переспать» с любой, кто согласится на сексуальный контакт.

Юношеская гиперсексуальность требует разрядки сексуального напряжения, которая достигается в большинстве случаев мастурбацией. Почти все подростки занимаются мастурбацией. В настоящее время сексологи относятся к мастурбации как к нормальному проявлению гиперсексуальности, помогающему снять ощущение напряженности и физиологического дискомфорта в юношеском возрасте. Родителям не стоит запугивать подростка негативными последствиями мастурбации, ругать или высмеивать его. Следует объяснить ему, что это возрастное явление, и не надо придавать ему слишком большое значение и чрезмерно увлекаться.

Правильное половое воспитание является наиважнейшим в этот период и подразумевает, в первую очередь, разговоры о сексе со своими детьми. Причем разговор не должен состоять только из одних запретов и запугиваний. Не редки случаи, когда девушки, выросшие в условиях жестких запретов со стороны родителей, поступив в колледж или высшее учебное заведение в другом городе, «вырвавшись на свободу», начинают бесконтрольную половую жизнь.

Таким образом, под половым воспитанием подразумевается система мер, направленных на формирование у детей, подростков и молодежи правильного отношения к вопросам пола, половой морали и половой жизни через

- ▷ обеспечение подростков информацией, помогающей им адаптироваться к изменениям, происходящим с ними в период полового созревания;
- ▷ привитие подросткам обоим пола основных навыков общения и взаимопонимания, а также способности принимать осознанные решения;
- ▷ формирование у подростков позитивного отношения к здоровому образу жизни, планированию семьи и ответственному родительству;
- ▷ защиту физического и репродуктивного здоровья подростков с помощью методов воспитания и просвещения [30].

Сексуальная сфера является одной из самых главных в жизни человека. К сожалению, в нашем обществе в большинстве случаев дети узнают о сексе из разговоров со сверстниками или детьми старшего возраста, журналов, рассчитанных на молодежь (например, «Cosmopolitan», «Cool» и т.д.), кино и даже порнофильмов, доступ к которым в повседневной жизни фактически не ограничен. И что после такой «обработки» должно сформироваться в сознании у подростка?

Нельзя недооценивать влияние кино и телевидения. У подростка, который изо дня в день видит по телевизору сцены насилия и жестокости, вырабатывается к ним некий «душевный иммунитет». Он становится равнодушным, более жестким и эгоистичным, что в будущем может сказаться на взаимоотношениях с противоположным полом в интимной сфере.

О СПОСОБНОСТИ ТЕЛЕВИДЕНИЯ СОЗДАВАТЬ «РЕАЛЬНОСТЬ» [45]

«*Целая серия (более 70) исследований в США показала, что все большее число людей, особенно детей и подростков, оказываются неспособны различить спектакль и реальную жизнь. Это — эмоционально неустойчивые дети, продукт городского стресса и нездорового досуга. В США 1,5 млн. школьников — «пограничные» дети, которые не могут сосредоточиться на объяснении учителя.*

Так вот эти дети отвечают на сигналы ТВ, как лунатики. ТВ прямо ведет их к насилию, к которому они вовсе не предрасположены ни душевно, ни социально.

Но и вполне нормальные дети и подростки не могут устоять против программирующего действия телевидения. Не будем говорить о статистике и крупных социально-психологических исследованиях воздействия телевидения на психику и поведение людей. Давайте глянем всего на несколько газетных сообщений. Примеры диких выходов даются в газетах ежедневно, и речь идет именно о массовом явлении.

Барселона. Трое подростков, посмотрев ТВ, воспроизвели восхитивший их трюк. Поздно вечером они натянули через улицу пластиковую ленту и наблюдали, как она перерезала горло мотоциклисту. Он умер на месте. **Лондон.** Два шестилетних мальчугана полностью разрушили дом своих соседей, чтобы повторить телепередачу и получить премию. В детской передаче показан построенный в телестудии дом, который требуется разрушить самым оригинальным способом. Дети-победители получают ценные призы. **Осло.** Группа 5-6-летних детей на лужайке недалеко от дома забила насмерть одну из подружек. Она в игре представляла ту черепашку-нинзя, которую в последней передаче все били. **Валенсия.** 20-летний юноша, переодевшись черепашкой-нинзя, ворвался в соседний дом и зарезал супружескую пару и их дочь. **Нью-Йорк.** Малолетние приятели, посмотрев вместе средний боевик, наказали такого же малолетнего сына хозяев квартиры за то, что он отказался стащить для них конфеты из шкафа. Они подержали его за руки за окном 12-го этажа, требуя уступить. Поскольку он не отвечал (наверное, был уже в шоке), они разжали руки. Его маленький брат прыгал и плакал рядом, но помочь ничем не мог.

Таких сообщений поступает все больше и больше. И во всех случаях идет речь о совершенно нормальных детях из среднего класса. Они просто уже живут в «обществе спектакля» и не могут отличить жизни от того, что видят на телеэкране. Они — жертвы свободы сообщений. При этом надо подчеркнуть, что самый сильный удар «телевизионное насилие» наносит по детям. В середине 70-х годов на американском телевидении сцены насилия показывались со средней интенсивностью 8 эпизодов в час. Но это именно в среднем, а самая высокая частота показа таких сцен обнаружена в детских мультфильмах. Кстати, о «демократичности» рынка телевидения: опросы Института Гэллага в середине 70-х годов показали, что 2/3 американцев выступали против «телевизионного насилия», но они были бессильны преодолеть интересы фирм, производящих телевизоры, и рекламодателей.

Разумеется, не только дети поддаются прямому воздействию телевидения на поведение. В одном исследовании начала 80-х годов в США 63% осужденных заявили, что совершили преступление, подражая телевизионным героям, а 22% переняли из передачи телевидения «технику преступления». Однако дети и подростки оказались наименее защищенными против воздействия телевидения группами. Социальному «заражению» под действием телеэкрана дети начинают подвергаться уже с дошкольного возраста. Этому посвящены большие исследования психологов Стэнфордского университета под руководством А.Бандуры, которые положили начало целой научной области.

А.Бандура сначала изучал «заражение» при наблюдении сцен насилия и в обыденной жизни — в присутствии ребенка кто-то (взрослый или другой ребенок) ведет себя крайне агрес-

сивно — бьет кукол, калечит искусственных животных и т.д. Как пишет другой известный психолог, профессор Корнельского университета У.Бронфенбреннер, после наблюдения таких сцен “без всякого к тому побуждения абсолютно нормальные, хорошо адаптированные дошкольники начинают вести себя агрессивно. Причем они не только проделывают все, что увидели, но и дополняют “комплекс активности” собственной фантазией”.

Затем А.Бандура заменил реальные сцены насилия сценами, увиденными по телевидению (в специально сделанных “лабораторных” фильмах, а также в художественных или документальных фильмах). Было проведено огромное количество экспериментов с людьми разного возраста (детьми, подростками, студентами и взрослыми) и сделан надежный вывод: сцены насилия на телеэкране вызывают сильные агрессивные импульсы. При этом вид страданий жертвы насилия лишь усиливает интенсивность агрессивной реакции зрителя. Иными словами, эти эксперименты опровергли отмеченную выше “гипотезу катарсиса”, согласно которой виртуальные сцены насилия вытесняют агрессивные импульсы. По поводу выводов А.Бандуры фирмы, производящие телевизоры, сделали коллективное заявление с попыткой поставить эти выводы под сомнение. Но этим только подлили масла в огонь и стимулировали много новых исследовательских проектов, которые эти выводы подтвердили (так, больше исследований были проведены в 80-е годы в Англии).

У.Бронфенбреннер заключает свою главу, подчеркивая связь воздействия телевидения с индивидуализмом как фактором, повышающим психологическую незащищенность подростков: “Образующийся моральный и эмоциональный вакуум вынужденно заполняется телеэкраном с его ежедневной проповедью меркантильности и насилия... Стоит отметить, что из всех шести стран, где проводились исследования, лишь одна превосходит Соединенные Штаты по степени склонности детей к асоциальному поведению, причем эта страна ближе всех стоит к нам с точки зрения традиций англосаксонского индивидуализма. Речь идет об Англии, родине ансамблей “Битлз” и “Роллинг Стоунз”, нашем основном конкуренте в области бульварных сенсаций, юношеской преступности и насилия”.

Откуда у ТВ такая сила в манипуляции сознанием? Первое важное свойство телевидения — его “убаюкивающий эффект”, обеспечивающий пассивность восприятия. Сочетание текста, образов, музыки и домашней обстановки расслабляет мозг, чему способствует и умелое построение программ. Видный американский специалист пишет: “Телевидение не раздражает вас, не вынуждает реагировать, а просто освобождает от необходимости проявлять хоть какую-нибудь умственную активность. Ваш мозг работает в ни к чему не обязывающем направлении”.

Насколько человек становится зависим от такого зрелища, говорит большая серия скандалов в США, связанных с разоблачением махинаций в популярных телевизионных шоу-викторинах. Тогда Институт Гэллага провел опрос телезрителей, и выяснилось, что 92% зрителей знало об этих махинациях, но при этом 40% “хотели смотреть телевикторины, даже зная, что они фальсифицированы”.

Человек может контролировать, “фильтровать” сообщения, которые он получает по одному каналу, например, через слово и через зрительные образы.

Когда эти каналы соединяются, эффективность внедрения в сознание резко возрастает — “фильтры” рвутся. Так получилось с комиксами: любой, самый примитивный текст легко заглатывался, если сопровождался столь же примитивными рисунками. Комиксы стали первым мощным жанром, формирующим сознание “масс”. ТВ умножило мощностю этого принципа. Текст, читаемый диктором, воспринимается как очевидная истина, если дается на фоне видеоряда — образов, снятых “на месте событий”. Критическое осмысление резко затрудняется, даже если видеоряд не имеет никакой связи с текстом. Неважно!

Эффект вашего присутствия “в тексте” достигается».

К сожалению, в нашем обществе не редки случаи, когда родители либо не разговаривают со своими детьми о сексе, либо делегируют эту задачу школе, а порой и вообще не задумываются над этим вопросом, считая, что и так все само собой образуется. Основанием, как правило, служат рассуждения типа «жили ведь сами как-то, никто ничего нам не объяснял в свое время, родили же детей».

Наше исследование показало, что фактически мало семей, где говорят с ребенком о сексуальных знаниях — 39,2%. Не говорили 56,2% респондентов. Причем, русских семей, где вели такие беседы, больше на 5,6%. Среди тех, кто не разговаривал со своими детьми казахов больше. Также анализ ответов респондентов на вопрос «Доводилось ли Вам разговаривать с Вашим ребенком о сексуальности или Вы предпочли передать эту миссию кому-нибудь другому?» показал, что беседы о сексуальности ведут родители с высшим образованием, тогда как родители со средним образованием избегают подобных разговоров с детьми (см. рис. 16).

Анализ ответов взрослого населения на вопрос «Что мешает разговорам о сексуальности?» показал значимые отличия по национальности — казахи больше русских выдвинули культурно-ценностные причины, которые препятствуют беседам о сексуальности. Русские респонденты, в свою очередь, поставили на первое место отсутствие знаний, как об этом говорить. (см. рис. 17).

Однако существует принцип «природа не терпит пустоты» — если половым воспитанием не занимаются родители, то этот вакуум кем-то или чем-то заполнится. Например, известны случаи, когда девушки поддавались на уговоры молодых людей, с которыми дружили, соглашаясь на анальный секс, чтобы сохранить целостность девственной плевы до свадьбы. Причем эти девушки считали, что сохраняют свою «чистоту». Им в голову не приходило, что анальный половой акт относится к сексу.

Важным моментом должны стать не запреты, а правильные установки. Например, не запугивать девушек, что мальчикам и мужчинам от них только одного и надо (секса). Необходимо объяснить подростку, что секс является неотъемлемой частью человеческого существования, что он является естественной потребностью не только для мужчин, но и для женщин. Но всему свое время. Необходимо дать понять как девушкам, так юношам, что у девушки (женщины) есть особая миссия — стать матерью. И от того, как она будет относиться к своему телу, будет зависеть не только ее здоровье, но и здоровье ее будущих детей. Интимная жизнь не ограничивается только целью деторождения. Это целый пласт взаимоотношений между мужчиной и женщиной, скрытый от всеобщего обозрения. Интимные отношения должны нести в себе взаимное уважение, радость и удовольствие.

Если с девушками родители еще пытаются разговаривать о сексе, большей частью запрещая его и предостерегая от половой жизни, то с мальчиками и юношами зачастую на эти темы не беседует. Конечно, начинать половую жизнь в возрасте, когда психика подростка не стабильна, и его личность еще не является зрелой, не желательно. Современные подростки, несмотря на запреты и жесткий контроль со стороны взрослых, во многих случаях начинают половую жизнь рано, еще до совершеннолетия. По данным Минздрава России, уже в 1997 году почти каждый десятый аборт приходится на девушек 14-19 лет [28].

Раз запреты и контроль являются малоэффективными, наиболее конструктивным решением проблемы, на наш взгляд, является пересмотр родителями, педагогами и ме-

дицинскими работниками своих подходов и методов в вопросах полового воспитания. Например, несмотря на катастрофическое распространение инфекций, передающихся половым путем (ИППП), мало кто из юношей пользуется презервативами. По данным ВОЗ, ежегодно в мире каждый двадцатый подросток заражается ИППП [28]. Ведь презерватив необходимо использовать не только для предохранения от нежелательной беременности, но и для защиты от венерических инфекций. Да и девушки не настаивают на том, чтобы во время полового акта партнер надевал презерватив, мотивируя тем, что он не хочет этого делать, т.к., якобы, понижается чувствительность. Конечно, почти все инфекции, кроме СПИД/ВИЧ, излечимы. Но наличие ИППП может привести в будущем к бесплодию, причем как у девушек, так и у юношей, половой слабости и импотенции. Таким образом, необходимо делать акцент в воспитании подростка на жизненно важных вещах – это вопрос уважения партнера и безопасности не только собственной жизни, но и жизни будущих детей. Следствием перенесенных ИППП, может стать стойкое бесплодие, как у женщин, так и мужчин. Это уже вопрос социальной ответственности, без которой уже невозможно представить успешное общество, к которому мы стремимся.

В силу сложившегося менталитета, одной из самых закрытых тем в нашей стране является сексуальное насилие и безответственное половое поведение в семье. Так, сексуальное насилие по отношению к супруге даже не квалифицируется как насилие. Бывают случаи, когда женщину не спрашивают о ее желании секса, она рассматривается мужем как объект, который обязан предоставлять свое тело в его распоряжение любое время и в любом месте по его желанию. Соответственно, женщины в таких семьях так и не познают радость и удовольствие от интимных отношений. Они не могут сопротивляться, выражать свое мнение, т.к. с детства у них сформировался менталитет «жертвы». С большой долей вероятности, девочки, выросшие в таких семьях, сами становятся «жертвами», а мальчики повторяют схемы поведения своих отцов по отношению к своим сверстницам, а в будущем, к женам и дочерям. Таким образом, получается замкнутый круг. Только пересмотрев свое отношение к себе и к своему/своей супругу/ге, у поколения наших детей может появиться возможность вырваться из такого замкнутого круга.

В случаях, когда родители испытывают затруднения в вопросах полового воспитания, стоит обратиться к специалисту, который сможет поговорить на эту тему, как с их ребенком, так и провести некий ликбез с ними самими.

СЕМЕЙНЫЕ СТРАТЕГИИ БЕЗОПАСНОГО ПОВЕДЕНИЯ РЕБЕНКА

Родители, создавайте семейные стратегии безопасного поведения Вашего ребенка!

- Входная дверь дома (квартиры) всегда должна быть захлопнута и закрыта на замок.
- Нельзя открывать дверь посторонним, даже если это почтальон, милиционер, сантехник или сосед(ка).
- Самым безопасным ответом ребенка по телефону, когда он дома один, может быть фраза, что мама и папа заняты, и что им передать, вместо того, чтобы говорить звонящему, что родителей нет дома.
- Ребенок должен знать, кому из друзей или соседей он может позвонить в отсутствие родителей и взрослых, если он испугается или окажется в критической ситуации.
- Рядом с телефонным аппаратом следует поместить номера телефонов экстренных служб.
- Научите ребенка пользоваться телефоном-автоматом.
- Проследите, чтобы ребенок выучил наизусть номер домашнего телефона и домашний адрес.
- В случае если ребенок регулярно ходит в определенные места (школа, магазин, спортивная секция и т.п.), необходимо вместе с ним выбрать наиболее безопасный маршрут.
- Договоритесь в семье об использовании пароля безопасности (кодовое слово) в случае нестандартных ситуациях. Выбирайте легко запоминающееся слово, которое ребенок будет использовать в качестве сигнала, что он оказался в опасности и нуждается в помощи.

Родители, проверяйте, понял ли ребенок то, чему Вы его научили, играя с ним в игру типа «А что, если...?»

- Обсудите с ребенком специфические ситуации и любую другую информацию по его личной безопасности, например, что он будет делать, если потеряется в магазине, пропустит автобус, потеряет/забудет ключи от дома и т.д.
- Пусть ребенок участвует в выборе правильного решения.
- Концентрируйте внимание на ситуации, а не на человеке.
- Начните с проигрывания ситуации, когда в ней участвует незнакомый человек или группа людей. Далее перейдите к людям, которых ребенок вроде бы знает, например, дворник, сантехник или сосед, а затем к тем, кого ребенок любит – к братьям/сестрам, дядям/тетям, дедушкам/бабушкам, отчиму/мачехи и т.п.
- Будьте конкретными: «Что бы ты сделал(а), если бы такой-то пригласил тебя покататься на машине, прогуляться по парку, пойти в подвал, чтобы выгнать кошку/собаку и т.п.»?
- Обратите внимание ребенка на то, что не имеет значения, кто этот человек – реакция ребенка должна быть одинаковой. Если ребенок ответит неправильно,

поработайте над этим. Помогайте ребенку проговаривать то, как он должен поступать в подобных ситуациях. Нельзя быть уверенным, что ребенок все понял как надо, если не говорить с ним о потенциально опасных ситуациях очень конкретно.

Родители, научите ребенка различать хорошие, плохие и смущающие прикосновения!

- Хорошие прикосновения всегда приятны, как объятия тех, кого ребенок любит, или как дружеские рукопожатия.
- Плохие прикосновения причиняют вред и оставляют неприятные воспоминания, от которых хочется избавиться и которые могут ранить душу.
- Смущающие прикосновения приводят в смущение, нарушают покой, вызывают непривычное волнение. Ими могут быть прикосновения, которые начинаются как хорошие, а потом причиняют боль. Например, щекотка, продолжающаяся слишком долго. Или же это могут быть приятные прикосновения, но тех людей, которых ребенок знает недостаточно хорошо, или «тайные» прикосновения, когда кто-то трогает интимные части тела.
- Если какие-то прикосновения причиняют боль или смущают его, ребенок должен громко сказать «нет», глядя прямо в глаза тому, кто это делает;
- убежать;
- рассказать обо всем взрослому, которому доверяет.
- Родители, установите семейные правила безопасности, которые помогут ребенку избежать беды, когда он остается один дома или же находится вне дома!
- Разъяснить ребенку, что хотя воспитанные дети и должны уважать взрослых, не следует подчиняться каждому взрослому только из-за того, что тот старше и вправе требовать послушания. Иногда это может быть опасно и привести к беде. Личная неприкосновенность является правом каждого человека. Научите ребенка твердо говорить «нет» в случае любого посягательства на его неприкосновенность так же, как его учат закрывать дверь, когда он моется в ванной.
- Отправляя ребенка в летний лагерь или другое место отдыха, где будет много детей разного возраста, научите его, что в случаях, когда старшие дети будут производить с ним что-то неправильное и неприятное, он должен знать, что имеет право кричать, звать на помощь, вырваться, кусаться, царапаться и т.п. Ребенок должен быть уверен, что в таких случаях вы будете всегда на его стороне в случае разбирательства. Бывают случаи, когда для установления иерархических отношений и доминирования, подростки принуждают младших по возрасту детей к оральному или анальному сексу.
- Напоминать время от времени своему ребенку, что он всегда должен рассказать вам или другому взрослому, если с ними что-нибудь произойдет. Если первый, кому он расскажет, не поверит ему или не придаст этому значения, ребенок должен пытаться рассказать еще кому-нибудь, до тех пор, пока кто-нибудь не отреагирует и не примет меры.

РЕЗЮМЕ

Главная формула безопасности: «Предвидеть! При возможности – избегать! При необходимости – действовать!». Соблюдая стратегию безопасности, ребенок сможет избежать опасных ситуаций или сумеет принять наиболее правильное решение в критической ситуации, и будет иметь шанс не стать жертвой жестокого обращения или сексуального насилия.

Доверительные отношения между родителями и детьми – это один из «ключей» по обеспечению безопасности. Как минимум, необходимо всегда знать о своих детях две вещи: во-первых, быть в курсе происходящего с ними («Что происходит в их жизни»), во-вторых, определить свое отношение к происходящему («Как вы к этому относитесь?»). Для этого достаточно разговаривать с ребенком на разные темы, касательно их жизни: что происходит в школе, кто его друзья и есть ли они, что для него важно, какую музыку он слушает в компании, чем интересуется, как он относится к проблеме наркомании или другой социальной проблеме и т.д.

Главными составляющими безопасного поведения ребенка является наличие у него навыков критического и альтернативного мышления, которое необходимо вырабатывать с самого раннего детства через правильную установку. Правильная установка не содержит ни угроз, ни устрашения и дает четкое руководство к действию. Одним из основных способов выработки навыков правильного поведения в критических ситуациях у ребенка является игровая форма.

Ребенок должен усвоить, что в критических ситуациях дозволены абсолютно все методы самообороны - пускать в ход любые предметы, будь то зажатый в кулаке ключ от квартиры или сумка с учебниками, сопротивляться, защищаться, кусать за руки, брыкаться, кричать что есть сил, но постараться не плакать, поскольку именно этой реакции ждут от жертвы.

Правильное половое воспитание является наиважнейшим в этот период и подразумевает, в первую очередь, разговоры о сексе со своими детьми.

ГЛАВА 4. РЕКОМЕНДАЦИИ

4.1. РЕКОМЕНДАЦИИ ПЕДАГОГАМ

Что делать, если ребенок сообщил вам о факте жестокого обращения или сексуального насилия над ним?

- ✘ Отнеситесь к словам и действиям ребенка серьезно, какими бы фантастическими или надуманными они вам не показались.
- ✘ Организуйте разговор с ребенком, и чем скорее, тем лучше. Это можно сделать, например, на ближайшей перемене.
- ✘ Ни при каких обстоятельствах не поднимайте шума и не устраивайте разборательств при других детях или взрослых. Убедитесь, что вы находитесь в помещении наедине с ребенком, и никто вас не подслушивает.
- ✘ Сообщите о случившемся родителям или опекунам, т.к. они являются наиболее близкими ребенку людьми, а также лицами, юридически ответственными за него перед государством.
- ✘ Попытайтесь оставаться спокойными, ведите себя естественно, старайтесь сдерживать свой гнев по поводу случившегося. Не думайте, что ребенок обязательно будет ненавидеть своего обидчика или сердиться на него, т.к. им может оказаться член семьи или близкий человек. Если вы проявите гнев, ребенок может ощутить чувство вины и его без того тяжелое состояние может усугубиться.
- ✘ Следите за тем, чтобы не давать обещаний, которые вы не можете исполнить. Например, «С тем, кто тебя обидел, ничего не сделают». Бывают случаи, когда обидчиком может оказаться близкий человек (отец, отчим, брат, друг и т.п.). В этом случае ребенок не всегда испытывает ненависть к такому человеку. Он может искренне считать, что он сам во всем виноват.
- ✘ Уверьте его в том, что он ничего плохого не сделал и, что это не его вина, успокойте и поддержите словами типа: «Хорошо, что ты мне сказал(а)», «Ты правильно сделал(а). Ты в этом не виноват(а)», «Не ты один/одна попал(а) в такую ситуацию, это случается и с другими детьми», «Бывают такие секреты, которые нельзя хранить, если тебе сделали плохо» и т.п.
- ✘ Терпеливо отвечайте на вопросы ребенка и рассеивайте его тревоги.

ЕСЛИ РЕБЕНОК ГОВОРИТ ОБ ЭТОМ В КЛАССЕ

- ✘ **Покажите, что вы приняли это к сведению, например, словами «Это очень серьезно. Давай мы с тобой поговорим об этом позже», назовите конкретное время и место и тут же смените тему. Обязательно выполните свое обещание, не упускайте из виду ребенка до того момента, как состоится разговор.**
- ✘ **Ни при каких обстоятельствах нельзя привлекать внимание окружающих к ребенку и его словам! Его ровесники никогда не смогут адекватно оценить ситуацию в силу своей незрелости. Публичное обсуждение навредит ребенку и усугубит его психологическое состояние.**
- ✘ **Организируйте разговор с ребенком, и чем скорее, тем лучше. Это можно сделать, например, на ближайшей перемене.**

ПОСЛЕ РАСКРЫТИЯ ФАКТА ЖЕСТОКОГО ОБРАЩЕНИЯ ИЛИ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛИЯ

- ✘ **Не откладывайте сообщение в соответствующие органы. Помните, если вы подозреваете, что ребенок подвергся насилию, вы ответственны перед законом и должны сообщить об этом.**
- ✘ **Поддерживайте связь с ребенком, которому необходима постоянная поддержка. Например, вы можете сказать ему: «Если захочешь поговорить, я в твоём распоряжении».**
- ✘ **Уважайте право ребенка на уединение, не выдавая его другим школьным работникам и ученикам.**
- ✘ **Узнайте, сможете ли вы получить информацию о состоянии расследования, о принятых мерах и т.д., и если сможете, то как.**
- ✘ **В случае тяжелых переживаний обратитесь за профессиональной помощью к психологу. Вам тоже нужна поддержка.**

4.2. РЕКОМЕНДАЦИИ РОДИТЕЛЯМ

- Не паникуйте, попытайтесь оставаться спокойными, ведите себя естественно, старайтесь сдерживать свой гнев по поводу случившегося. Не думайте, что ребенок обязательно будет ненавидеть своего обидчика или сердиться на него, т.к. им может оказаться член вашей семьи или близкий человек. Если вы проявите гнев, ребенок может ощутить чувство вины и его без того тяжелое состояние может усугубиться.
- Терпеливо отвечайте на его вопросы. Попробуйте понять чувства ребенка — испытывает ли он гнев, страх, печаль или тревогу, чтобы соответственно этому выстроить стратегию вашего поведения
 - ✗ **ЕСЛИ РЕБЕНОК ИСПЫТЫВАЕТ ГНЕВ, ПРЕДОСТАВЬТЕ ЕМУ ВОЗМОЖНОСТЬ ВЫРАЗИТЬ СВОЮ АГРЕССИЮ;**
 - ✗ **ЕСЛИ ОН ИСПЫТЫВАЕТ ТРЕВОГУ ИЛИ ЕМУ СТРАШНО, СОЗДАЙТЕ ДОМА ТАКУЮ АТМОСФЕРУ, ЧТОБЫ ОН ЧУВСТВОВАЛ СЕБЯ ПОЛНОСТЬЮ ЗАЩИЩЕННЫМ, ИЛИ НАЙДИТЕ ДРУГОЕ БЕЗОПАСНОЕ МЕСТО;**
 - ✗ **ЕСЛИ РЕБЕНОК ЗАХВАЧЕН ЧУВСТВОМ ВИНЫ, ТО ВАМ НЕОБХОДИМО С НИМ РАЗГОВАРИВАТЬ. УВЕРЬТЕ ЕГО В ТОМ, ЧТО ОН НИЧЕГО ПЛОХОГО НЕ СДЕЛАЛ И, ЧТО ЭТО НЕ ЕГО ВИНА, УСПОКОЙТЕ И ПОДДЕРЖИТЕ СЛОВАМИ ТИПА: «ХОРОШО, ЧТО ТЫ МНЕ СКАЗАЛ(А)», «ТЫ ПРАВИЛЬНО СДЕЛАЛ(А). ТЫ В ЭТОМ НЕ ВИНОВАТ(А)», «НЕ ТЫ ОДИН/ОДНА ПОПАЛ(А) В ТАКУЮ СИТУАЦИЮ, ЭТО СЛУЧАЕТСЯ И С ДРУГИМИ ДЕТЬМИ», «БЫВАЮТ ТАКИЕ СЕКРЕТЫ, КОТОРЫЕ НЕЛЬЗЯ ХРАНИТЬ, ЕСЛИ ТЕБЕ СДЕЛАЛИ ПЛОХО» И Т.П.**
- Скажите ребенку, что вы защитите его, подбодрив ребенка добрыми словами. Обнимите его и приласкайте. Тактильный контакт ребенка в любом возрасте с любимым человеком очень важен для него.
- Не заставляйте его делать то, к чему он не готов. Наоборот, помогите ему как можно скорее возобновить его привычную деятельность.
- Следите за тем, чтобы не давать обещаний, которые вы не можете исполнить. Например, «С тем, кто тебя обидел, ничего не сделают». Бывают случаи, когда обидчиком может оказаться близкий человек (отец, отчим, брат, друг и т.п.). В этом случае ребенок не всегда испытывает ненависть к такому человеку. Он может искренне считать, что он сам во всем виноват.
- Скажите ребенку, что вы собираетесь делать, и спросите его, согласен ли он с вашими намерениями пойти к врачу, психологу или в милицию.
- Уважайте право ребенка на уединение. Если ребенок замкнут и не хочет или по какой-то причине не может вам рассказать, что с ним случилось, будьте терпеливы, не устраивайте

ему допрос. В таких случаях самым правильным решением будет обращение за помощью к детскому психологу.

- **ОБРАТИТЕСЬ**
 - ✗ **В ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫЕ ОРГАНЫ, ЧТОБЫ ПРОВЕСТИ ЮРИДИЧЕСКОЕ РАССЛЕДОВАНИЕ И ОБРАТИТЬСЯ В СУД.**
 - ✗ **В МЕДИЦИНСКОЕ УЧРЕЖДЕНИЕ, ЧТОБЫ ИСКЛЮЧИТЬ СКРЫТЫЕ ФИЗИЧЕСКИЕ ТРАВМЫ, А ТАКЖЕ ДЛЯ СУДЕБНО-МЕДИЦИНСКОГО ОСВИДЕТЕЛЬСТВОВАНИЯ В СЛУЧАЕ СЕКСУАЛЬНОГО И ФИЗИЧЕСКОГО НАСИЛИЯ. СПРАВКА С ЗАКЛЮЧЕНИЕМ О ПОЛУЧЕННЫХ ТРАВМАХ ОТ СУДЕБНО-МЕДИЦИНСКОГО ЭКСПЕРТА НЕОБХОДИМА В СЛУЧАЕ СУДЕБНОГО РАЗБИРАТЕЛЬСТВА.**
 - ✗ **В ШКОЛУ, ЧТОБЫ ПОСТАВИТЬ В ИЗВЕСТНОСТЬ РУКОВОДСТВО ШКОЛЫ И ПОМОЧЬ ВАШЕЙ СЕМЬЕ ПЕРЕЖИТЬ СЛУЧИВШУЮСЯ ТРАГЕДИЮ. ДОГОВОРИТЕСЬ С РУКОВОДСТВОМ ШКОЛЫ О ТОМ, КАК В БЛИЖАЙШЕЕ ВРЕМЯ БУДЕТ ОБУЧАТЬСЯ ВАШ РЕБЕНОК (НАПРИМЕР, НА ДОМУ). А В СЛУЧАЕ, ЕСЛИ ДЛЯ РЕБЕНКА ЛУЧШИМ РЕШЕНИЕМ СТАНЕТ ПОСКОРЕЕ ВЕРНУТЬСЯ К УЧЕБЕ В ШКОЛЕ, УЧИТЕЛЯ БУДУТ ВНИМАТЕЛЬНЕЕ ОТНОСИТЬСЯ К НЕМУ.**
 - ✗ **К психологу, потому что даже большая родительская любовь и забота не в состоянии полностью сгладить последствия травмы. Психолог это сделает грамотно и беспристрастно. Чем раньше вы получите профессиональную психологическую помощь, тем меньше вероятность того, что травма, полученная ребенком, будет иметь последствия в последующей жизни.**
 - ✗ **Сами обратитесь за помощью к психологу, т.к. даже мысль о случившемся с вашим ребенком является травмирующей для вас и может иметь тяжелые последствия для вашего психологического состояния в будущем.**
- Всегда помните — публичное обсуждение насилия может привести к усугублению состояния ребенка. Любые ваши шаги должны быть конфиденциальными и максимально деликатными по отношению к ребенку.

СПИСОК ИСПОЛЬЗУЕМОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Kempe C.H., Silverman EN., Steele B.F. The battered child syndrome. // JAMA, 1962, N 181, P. 17-24.
2. Руководство по предупреждению насилия над детьми. // Учебное издание для психологов, детских психиатров, психотерапевтов, студентов педагогических ВУЗОВ/ Под.ред. Асановой Н.К. – М.: Издательский гуманитарный центр ВЛАДОС. 1997. – 512 с.
3. Байсакова З., Ахметова Н. Исследование проблем развития социальной инфраструктуры по профилактике и предупреждению насилия в отношении детей. Алматы: ТОО «ex Libris», 2008. – 228 с.
4. Балыкбаев Т.О., Демеуова М.Е., Молдыбаева Ш.Б. Права ребенка и законодательство Республики Казахстан. // Методическое пособие для учителей по вопросам охраны прав и защиты интересов детей. – Алматы. 2008. – 116 с.
5. Балыкбаев Т.О., Демеуова М.Е., Локтионова О.С. и др. Права несовершеннолетних. // Методическое пособие для преподавателей профессиональных школ, профессийцев и колледжей. – Алматы. 2007. – 154 с.
6. Балыкбаев Т.О., Демеуова М.Е., Жунусова В.Ш., Аратай Л.Б. Аналитический доклад по инвентаризации и анализа законодательной базы Республики Казахстан в части соответствия международным нормам защиты прав детей. – Алматы. 2008. – 230 с.
7. Цымбал Е.И. Жестокое обращение с детьми: причины, проявления, последствия. Учебное пособие. – М: РФФ НАН, 2007. – 272 с.
8. Сборник «Жестокое обращение с детьми и подростками: причины, признаки, способы профилактики и оказания помощи» /Под ред. И.В. Исаевой. Нижневартовск, 2004. – 136 с.
9. Мартынова О.С. Проект «Доверие» // Фонд Сороса http://www.psyonline.ru/article/violence/69084/#a_69084
10. Зиновьева Н.О., Михайлова Н. Ф. Психология и психотерапия насилия. Ребенок в кризисной ситуации. СПб.: Речь, 2003.
11. Алексеева И.А., Новосельский И.Г. Жестокое обращение с ребенком Причины. Последствия. Помощь. М.: Генезис, 2005.
12. Egeland B., Erikson M. Deprivation and attachment Pergamon Hress. N.Y., 1986.
13. Боулби Д. Привязанность // Пер. с англ. М., 2003.
14. Пишкова О.В., Радевич А.Ф. Сексуальное насилие над детьми. // В сб. Защита детства: социальные правовые и медико-психолого-педагогические аспекты. Информационно-методическое издание. Под ред. Пишкова О.В., Радевич А.Ф. – Ижевск: ИГОО «Центр социальных и образовательных инициатив», 2001. – 170 с.
15. Кон И.С. Сексуальная эксплуатация детей и подростков // <http://neuro.net.ru/sexology/chapt425.html>
16. Glaser D., Frosh S. Child sexual abuse. Practical Social Work Series. Macmillan. London, 1988.
17. Summit R. C. The child sexual abuse accommodation syndrome // Child Abuse and Neglect. 1983. N 1. - P. 177-193.
18. http://www.u-mama.ru/read/article_print.php?id=3060
19. http://www.eka-mama.ru/guide_social/detail.php?ID=49143
20. Кобозева А. Как говорить с детьми о сексуальности. // Психология. – М., 2008. №28. – С.72-77.
21. Кормильцева Е. Как рассказать ребенку о сексе (практика) // <http://www.u-mama.ru/read/article.php?id=2867>
22. Фрейд А., Фрейд З. Детская сексуальность и психоанализ детских неврозов. // Сборник работ. Составитель и ред. М.М.Решетников. – СПб.: Институт Психоанализа, 1995. – 483 с.
23. Винникот Д. Разговор с родителями. – М., 1995. – 114 с.
24. Кудиярова А.М. О психосексуальном воспитании казахских мальчиков и девочек. // Материалы первой летней школы психоанализа «Мужчина и женщина: путешествие в бесконечность». 1-7 августа. 2009. – С.63-68.
25. Давиденко Т. Преступления против детей. // <http://www.cross.ru/bg/>
26. Юргина Н. Вежливость и осторожность. // <http://www.7ya.ru/pub/article.aspx?id=3493#null>
27. Сеницын Д.С. Обучение подростков информационно-психологической безопасности. // Человек и образование. Академический вестник ИОВ РАО. 2005. № 1. С.58-60.
28. Половое воспитание подростков. // Интернет версия журнала «СПИД, секс, здоровье». http://www.aidsjournal.ru/journal/35_10.h
29. Статмен П. Безопасность вашего ребенка. – М.: У-Фактория, 2004.
30. Мещеряков Б.Г., Зинченко В.П. Большой психологический словарь. – М.: Прайм-ЕВРОЗНАК. 2006. – 672 с.
31. Балыкбаев Т.О., Демеуова М.Е., Аратай Л.Б., Ахметова А.И. Методические рекомендации по организации мониторинга и контроля реализации продукции, пропагандирующей насилие и жестокое обращение в отношении несовершеннолетних и мерам предупреждения и предотвращения подобных фактов. – Алматы: Изд-во «Нур-Принт». 2007. – 68 с.
32. Баева И. А. Психологическая безопасность в образовательной среде. Психологическая характеристика образовательной среды школы. Проектирование психологически безопасной образовательной среды школы (проблемы психологического насилия). – СПб., 2002. – 266 с.
33. Балыкбаев Т.О., Демеуова М.Е., Кунакова К.У. и др. Методические рекомендации по организации мониторинга реализации прав на отдых несовершеннолетних детей. – Алматы. 2007. – 56 с.
34. Балыкбаев Т.О., Демеуова М.Е., Тулин Д.С. и др. Методическое пособие по применению законодательства о соблюдении имущественных прав несовершеннолетних. – Алматы. 2007. – 67 с.

35. Джусубалиева Т.М., Дорожкина Л.А, Базарбаева А.Т. и др. Нравственно-половое воспитание детей и молодежи в Казахстане. // Алматы. Уч.пособие для преподавателей. 1997. – 224 с.
36. Добрые каляки-маляки (методы психологической помощи детям, пережившим катастрофу) //Основы безопасности жизнедеятельности.- 2004.-№95.-С.34-39.
37. Догадина М.А., Пережогин Л.О. Сексуальное насилие над детьми. Выявление, профилактика, реабилитация потерпевших. – М.: СУБЛИМАЦИЯ. 2009. – 78 с.
38. Колесникова Т.И. Личность и ее безопасность. //Колесникова Т. И. Психологический мир личности и его безопасность /Т.И. Колесникова.-М.,2001. – С.10-123.
39. Кусаинов А.К., Кожахметова К.Ж., Демеуова М.Е. Знаем ли мы своих детей? – Алматы: «Ронд». 2003. – 172 с.
40. Науменко Ю.В. Профилактика стрессов и укрепление эмоционального здоровья подростков. //Школьные технологии. 2006. №1. – С.91-104.
41. Сборник законодательной базы Республики Казахстан в области прав ребенка. – Алматы. 2008. – 393 с.
42. Ситаров В.А. Поведение человека в критических и экстремальных ситуациях. // Ситаров В.А. Социальная экология/В.А.Ситаров. – М., 2000. – С.-Изменение генофонда, с.77-82.
43. Социальная психология безопасности//Социальная психология. Учебное пособие/ Под ред. А.Н.Сухова, А.А.Деркача. – М., 2001. – 286 с.
44. Биик Дж. У. Тренинг преодоления социофобии. Руководство по самопомощи. / Пер. с англ. Рассказова И., Рассказовой Н.. – М.: Изд-во Института Психотерапии. 2003. – 226 с.
45. Кара-Мурза С.Г. Власть манипуляции. – М.: Академический Проект. 2007. – 384 с.
46. Тынышбаева А.А., Булатбаева А.А., Безрукова Н.М., Ескендирирова А.У., Картбаева Ж.Ж. Жизненные навыки: ненасильственное поведение и навыки сотрудничества: Учебно-методическое пособие для педагога и психолога. / Под ред. Тынышбаевой А.А. – Актобе: «Актобе-Сити». 2007. – 81 с.
47. Тынышбаева А.А., Булатбаева А.А., Безрукова Н.М., Ескендирирова А.У., Картбаева Ж.Ж. Жизненные навыки: ненасильственное поведение и навыки сотрудничества: Учебное пособие для учащихся средней школы. / Под ред. Тынышбаевой А.А. – Актобе: «Актобе-Сити». 2007. – 54 с.
48. Руководство по предупреждению насилия над детьми: Учебное издание для психологов, детских психиатров, психотерапевтов, студентов педагог. ВУЗов/ Под ред. Асановой Н.К. – М.: Издательский гуманитарный центр ВЛАДОС, 1997. – 512 с.

ГЛОССАРИЙ

АККОМОДАЦИЯ	способность к адаптации.
АПАТИЯ (от греч. apatheia — бесчувственность)	психическое состояние, характеризующееся полным отсутствием эмоций, влечений и желаний; своего рода «эмоционально-мотивационный паралич».
БЕССОЗНАТЕЛЬНОЕ (термин введен З.Фрейдом)	обозначает наиболее обширную зону человеческой психики, включающую в себя различные, зачастую и противоположные стремления, эмоции, инстинкты, желания и импульсы. Б. (по З.Фрейду) является базисом психики, в основе которой лежит принцип удовольствия – либидо. Вторым основным принципом является стремление к разрушению как противодействующая сила либидо – танатос. Б. также содержит безличные силы и эмоции, которые подспудно влияют на поведение индивида, его стремления, желания и восприятие окружающего мира. Б. содержит вытесненные из сознания травматические воспоминания и эмоции.
ВИКТИМИЗАЦИЯ (от лат. victima – жертва)	процесс косвенного формирования роли потенциальной жертвы для личности, в связи с соответствующими социокультурными особенностями жертвы, ее отношениями со специфической, чаще всего преступной, средой, исполнением человеком определенной роли, например, «соучастник-свидетель» и т.п.
ВТОРИЧНЫЕ ПОЛОВЫЕ ПРИЗНАКИ	у человека – признаки, характеризующие изменения в строении и функции различных органов, определяющих половую принадлежность и зрелость. Вторичные половые признаки зависят от первичных, развиваются под воздействием половых гормонов и появляются в период полового созревания. К вторичным половым признакам относятся: – особенности развития костно-мышечной системы, пропорций тела, подкожно-жировой клетчатки и волосяного покрова; – степень развития молочных желез; – тембр голоса; – особенности поведения и др.
ГЕМАТОМА	синяк или кровоподтек в результате удара или ушиба.

ГИПЕРСЕКСУАЛЬНОСТЬ	повышенная половая возбудимость. В умеренной степени свойственна определенным возрастным периодам (например, подростковому возрасту). Юношеская или пубертатная гиперсексуальность проявляется в юношеском возрасте в форме фиксации психики на сексуально-эротических впечатлениях и фантазиях. У подростков она связана с максимальной возрастной продукцией гормона тестостерона и проявляется в спонтанных эрекциях, сопровождается частыми поллюциями (большой частью во сне) и другими проявлениями повышенной половой возбудимости. Подросткам-мальчикам свойственно мастурбировать, т.к. таким способом они избавляются от избыточной половой возбужденности.
ДЕВИАНТНОЕ ПОВЕДЕНИЕ (от англ. deviation – отклонение)	действия, не соответствующие официально установленным или фактически сложившимся в данном обществе (социальной группе) моральным и правовым нормам, и приводящие нарушителя (девианта) к изоляции, лечению, исправлению или наказанию. Основные виды: преступность, алкоголизм, наркомания, суицид, проституция, сексуальные девиации.
ДЕЛИНКВЕНТНОЕ ПОВЕДЕНИЕ	противоправное, преступное, криминальное поведение.
ДЕПРЕССИЯ	совокупность отдельных симптомов нарушения психической деятельности и психических состояний. Выражается в заторможенности психической деятельности, когда нарушена аффективная сфера.
ИМПУЛЬСИВНОСТЬ (от лат. impulsio – толчок)	особенность поведения человека, заключающаяся в склонности действовать по первому побуждению, под влиянием внешних обстоятельств или эмоций. Импульсивный человек не обдумывает свои поступки, не взвешивает все «за» и «против», он быстро и непосредственно реагирует.
ИНЦЕСТ (кровосмешение)	половые отношения между людьми, состоящими в родственной связи.
НЕРВНЫЙ ТИК	быстрое, стереотипное кратковременное насильственное движение групп мышц (например, лицевых).
ОПЕКУН	человек, которому юридически вверена опека над ребенком.

ПАТТЕРН	совокупность постоянно повторяющихся при определенных условиях реакций индивида в примерно постоянной и предсказуемой последовательности. Синоним привычки, содержит в основе условно-рефлекторный механизм бессознательного реагирования на стимул.
ПЕДИКУЛЕЗ	заболевание кожи, вызываемое головными, платяными или лобковыми вшами.
ПЕДОФИЛИЯ	половое влечение к детям. Основной причиной возникновения можно рассматривать нарушенное или ненормальное протекание половой жизни.
ПОПЕЧИТЕЛЬСТВО	формальное юридическое устройство ребенка по решению суда, дающее законные права другому человеку действовать от имени ребенка, родители которого скончались, отсутствуют или по другим причинам не могут заботиться о ребенке.
ПОРНОГРАФИЯ (от греч. pornos – развратник и grapho – пишу)	фото или кино (видео) изображения полового акта или детальное выделение области гениталий с целью стимуляции и проявления сексуального возбуждения. Как правило, порнография лишена эстетичности и демонстрирует лишь примитивно-животные качества человека, чем и отличается от эротики.
ПРОЕКЦИЯ	механизм бессознательного приписывания другим людям или группе людей собственных переживаний, наличие которых в психике проецирующего не признается и отрицается. Чаще всего это подавляемые в течение жизни человека эмоциональные состояния и модели поведения.
ПРОСТИТУЦИЯ (от лат. prostitutio – позорю, бесчещу)	социальное явление, заключающееся в продаже собственного тела для целей сексуального удовлетворения. При занятиях проституцией тело является товаром.
ПСИХОТЕРАПИЯ	терапия, лечение психики индивида или группы, комплекс психологических мер по повышению адаптированности индивида в среде, интеграция и развитие его способностей, качеств – коррекция личности клиента (познавательной, эмоционально-волевой и поведенческой сфер).
ПСИХОТИК	человек, которому поставлен диагноз «психотическое расстройство».
ПСИХОТИЧЕСКОЕ РАССТРОЙСТВО	собирательное название группы разнородных психических расстройств, сопровождающихся продуктивной психопатологической симптоматикой — бредом, галлюцинациями, псевдогаллюцинациями, деперсонализацией и др.

ПУБЕРТАТ	период формирования полового развития организма человека, завершающийся половой зрелостью. Соответствует подростковому и раннему юношескому возрастам – от 13 до 18 лет.
РЕАБИЛИТАЦИЯ	процесс восстановления в правах и возможности активной деятельности лиц, прошедших курс лечения в стационарах или амбулаторно, и пребывающих в состоянии ремиссии.
РЕБЁНОК	человек, не достигший взрослого возраста. Конвенция о правах ребёнка определяет ребёнка как человеческое существо до достижения восемнадцатилетнего возраста.
РЕГРЕССИВНОЕ ПОВЕДЕНИЕ	форма психологической защиты психики человека, возврат к более примитивным формам поведения и мышления.
СЕКСУАЛЬНЫЕ ДЕВИАЦИИ	болезненные нарушения направленности полового влечения и/или способов его удовлетворения. Синоним: парафилия, парасексуальность, половые аберрации, сексуальные перверсии. На современном этапе сексология рассматривает как явную патологию лишь часть сексуальных девиаций.
СОМАТИЧЕСКОЕ ЗАБОЛЕВАНИЕ (от греч. soma — тело)	телесное заболевание.
СТОМАТИТ	разновидность изъязвления слизистой оболочки полости рта (воспаление слизистой оболочки рта).
УСЫНОВИТЕЛЬ	человек, к которому переходят все права и обязанности от биологических родителей ребенка, при котором ребенок в правовом отношении полностью приравнивается к биологическим детям усыновителя. При этом утрачиваются все права и обязанности родных (биологических) родителей ребенка.
ФОБИИ (от греч. phobos – страх)	навязчивые состояния страха. Разновидности: страх пребывания на открытых местах (агорафобия), боязнь замкнутых пространств (клаустрофобия), страх смерти (танатофобия) и др.

ФРУСТРАЦИЯ (от лат. frustratio – обман, тщетное ожидание)	психическое состояние, вызванное неуспехом в удовлетворении потребности, желания. Состояние фрустрации сопровождается различными отрицательными переживаниями: разочарованием, раздражением, тревогой, отчаянием и др. Фрустрация возникает в ситуациях конфликта, когда, удовлетворение потребности наталкивается на непреодолимые или трудно преодолимые преграды. Высокий уровень фрустрации приводит к дезорганизации деятельности и снижению ее эффективности.
ЧЕСОТКА	это паразитарное кожное заболевание, которое передается, в частности, половым путем.
ШИЗОФРЕНИЯ	психическое заболевание, протекающее с быстро или медленно развивающимися изменениями личности особого типа (снижение энергетического потенциала, прогрессирующая интравертированность, эмоциональное оскудение, утрата единства психических процессов). Развитие болезни, особенно ее выраженных форм, приводит к искажению или утрате прежних социальных связей, снижению психической активности, резкому нарушению поведения, особенно при обострении бреда, галлюцинаций и других расстройств. Вследствие этого наступает значительная дезадаптация больных в обществе. Однако многие больные с благоприятным (мягким) течением болезни не нуждаются в длительной госпитализации, сохраняют способность к адаптации, в ряде случаев занимают высокопродуктивной профессиональной, в том числе творческой, деятельностью.
ЭКЗЕМА	это воспаление поверхностных слоев кожи нервно-аллергической природы, возникающее в ответ на воздействие внешних или внутренних раздражителей. Данное заболевание проявляется особыми высыпаниями с характерной локализацией и кожным зудом.
ЭМПАТИЯ	термин, обозначающий состояние человеческой психики, характеризующееся постижением эмоциональных состояний другого человека в форме сопереживания.
ЭПИЛЕПТИЧЕСКИЙ ПРИПАДОК	пароксизмальное расстройство. Причины: 1)эпилептическая реакция, возникающая в особых условиях в ответ на воздействие вредного фактора (высокой температуры тела, интоксикации, инфекции и т.д.); 2)эпилептический припадок, развивающийся при очаговых поражениях головного мозга (опухолях, воспалениях и пр.); 3)симптом эпилепсии.
ЭРОТИКА	направление в искусстве, стремящееся передать красоту и гармонию человеческого тела.

БАЛАЛАРДЫ ҚАТЫГЕЗДІКПЕН ҚАРАУДАН
ЖӘНЕ СЕКСУАЛДЫҚ ПАЙДАЛАНУДАН ҚОРҒАУ
МОНИТОРИНГІ

МОНИТОРИНГ ЗАЩИТЫ ДЕТЕЙ ОТ ЖЕСТОКОГО ОБРАЩЕНИЯ
И СЕКСУАЛЬНОЙ ЭКСПЛУАТАЦИИ

ӘДІСТЕМЕЛІК ҚҰРАЛ
МЕТОДИЧЕСКОЕ ПОСОБИЕ

Авторлар:

*Гүлнәр Геннадийқызы Исмуханова,
Айгул Жасұланқызы Садыкова*

Авторы:

*Гульнара Геннадьевна Исмуханова,
Айгуль Жасулановна Садыкова*

Корректорлар: *Айкерім Әлімжанова*

Корректор: *Айкерім Алимжанова*

Көркем және компьютерлік беттеуші: *Елена Калайчиди*

Дизайн и компьютерная верстка: *Елена Калайчиди*

Теруге 22.10.09 ж. берілді. Басуға 23.11.09 ж. қол қойылды. Пішімі 60x84 1/16. Офсеттік басылым. Офсеттік қағаз. Шартты баспа табағы 20. Қаріп түрі «Таhoma». Таралымы 220 дана.

Сдано в набор 22.10.09 г. Подписано в печать 23.11.09 г. Формат 60x84 1/16. Печать офсетная. Бумага офсетная. Уч.печ. листов 20. Гарнитура «Таhoma». Тираж 220 экз.

«Колесо» Баспа үйі. 050000, Алматы қ., Желтоқсан к., 137
Печатный дом «Колесо». 050000, г. Алматы, ул. Желтоқсан, 137

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ АҚПАРАТ

Гүлнәр Исмұханова, социология ғылымының кандидаты, философ, социолог, 1999 жылдан бастап Әлеуметтік зерттеулер институтының бас директоры, екі монографияның, 10-нан астам әдістемелік құралдың, 50-ден астам мақаланың авторы, 1997 жылдан бері Ресей социологтар қоғамының мүшесі, халықаралық стипендиялардың стипендиаты, қызығатын саласы – қоғамдық пікірді зерттеу, маркетингтік зерттеулер, қоғамдық саясат, бизнес-тренингтер және адами ресурстарды дамыту.

Айгүл Садықова, педагогика ғылымының кандидаты, математик, психолог, Әлеуметтік зерттеулер институтының сарапшысы, 2 әдістемелік құралдың және 10-нан астам мақаланың авторы, Қазақстан Республикасы Психологтар қауымдастығының және Талдау психологиясын дамыту қоғамының мүшесі, қызығатын саласы – бала-ата-ана қарым-қатынасы, тұлғааралық коммуникация және талдау психологиясы.

Об АВТОРАХ

Гульнара Исмұханова, кандидат социологических наук, философ, социолог, генеральный директор ИСИ с 1999 года, автор двух монографий, более 10 методических пособий, более 50 публикаций, член Российского общества социологов с 1997 года, стипендиат международных стипендий, сфера интересов – изучение общественного мнения, маркетинговые исследования, общественная политика, бизнес-тренинги и развитие человеческих ресурсов.

Айгуль Садыкова, кандидат педагогических наук, математик, психолог, эксперт ИСИ, автор 2-х методических пособий и более 10 статей, член Ассоциации психологов Республики Казахстан и Общества развития аналитической психологии, сфера интересов – детско-родительские отношения, межличностные коммуникации и аналитическая психология.